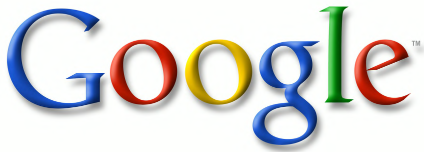

VE
RI
TAS

СРПСКИ ПОКРЕТ

у

ЈУЖНОЈ УГАРСКОЈ.

(1848.)

„Самоодржање је једна од најсветијих дужности, кад се не ради за једну особу већ за народ.

ПРЕВЕО

СВЕТОЗАР Ј. ЗДРАВКОВИЋ.

БЕОГРАД

штампарија Николе Стефановића

1870.

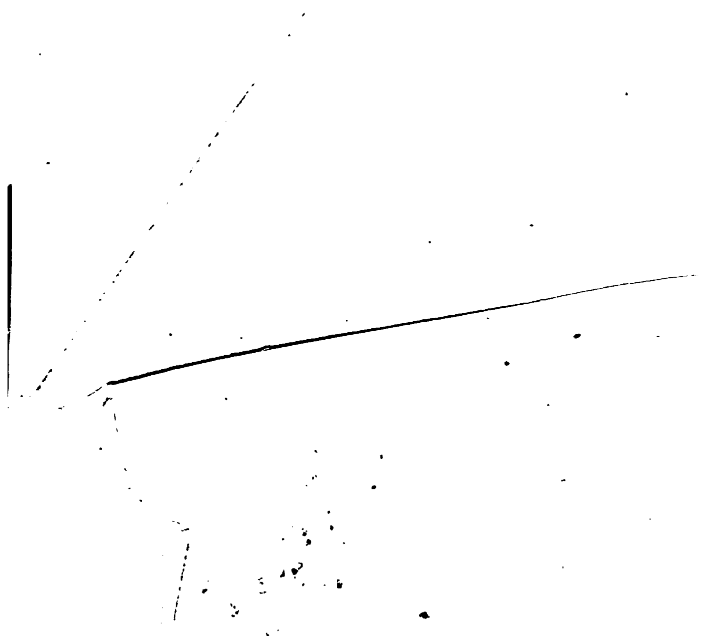

СРПСКИ ПОКРЕТ

У

ЈУЖНОЈ УГАРСКОЈ.

(1848.)

ПРЕВЕО

СВЕТОЗАР Ј. ЗДРАВКОВИЋ.

БЕОГРАД

штампарија Николе Стефановића

1870.

„Како би вам се допало, господо, кад би били у вишини, и опет би вам матерњи језик био искључен? Да се 1836. у томе није онако свирепо поступало, сад неби било немира, па ма га и реакција покушала.

Посланик Сигисм. Пап на угарској народ. скупштини 7. Августа 1848.

Сад је нужније да се Мађари спасу но да се стварају.

Војени министар Месарош у народној скупштини 16. Авг. 1848.

Признање равноправности одоцни за једну годину, јер се даде словенским племенима само оно, што им је аустријски ћесар обећао, и даде им се пред спаљеним варошима, опустелим селима и оскврњеним гробовима. Мађарска надменост и страст за господарењем код мађарског племства небеше нигда већма понижена, но закључцима ове седнице (28. Јула 1849. у Сегедину).

Макс. Шлезингер у „Aus Ungarn“ 1850.

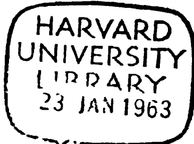

Једна унапред.

Пре свега морамо рећи, да нам је мило што наиђосмо на ово дело, јер до сада се управо крпарило са списима ове врсте. Историјска дела истински и поштено написана треба уважавати, на ма се у коме народу јавила — ма каквим језиком да су написана. Већ једна једина пристрасност кадра је да потлачи ма каки китњасти слог. — За историјско причање главно је сушта истина.

Да ли је ово дело такво, да ли су догађаји до 1848. и унапред записани и изведени верно, то ће оценити непристрастан читалац који је о томе боље обавештен.

Ми пак држимо, да је вредно да га сваки добро проучи, тим пажљивије сада, кад се код оностранске браће наше живо ради на томе да се ујамчи и створи будући напредак и слободна самоуправа. Ми, и осем тога, мислимо, да је народу на овоме крају југа и истока

драга успомена на времена кад су му претци као чланови све светске породице за будућност радили па и преминули.

То нас је побудило да ово дело преведемо на српски и да га препоручимо свима који воде бригу о народноме добру и напретку.

У Јунију 1870.

Свет. Ј. Здравковић.

Приступ.

„Није још дошло време да се пише историја последње европске револуције. Још су извесне ствари сувише близу, а неке у тами; још има гдекојих личних обзира, са којих се мора ћутати и још су писци узбуђени успоменама, стањем и околностима па неби могло никако да се прича исторички.“

Овим или подобним речима многи су писци у деловима последње средње-јевропске револуције руковођени јавним мнењем, и ми признајемо да и сами нисмо далеко умакли. Још нисмо сасвим на чисто са тим временом.

Аустријска револуција поглавито, а нарочито онај део њен, који се почиње од пожунскога сабора а свршује код вилагошке равнице, није још дозрео за историју, неможе се још сазнати прави полог.

Што имамо извора о аустријској револуцији у опште и напосе о мађарској, то су само површни концепти и прегледи већином једнострани - писани у бојној ватри. Један пак од најтамнијих делова то је *српски покрет у јужној Угарској*.

Што је о томе појединце казано, нити је што више до летимична белешка која је испадала из мађарског пера, али истицала из раздражености, при којој није могућно замислити правог и истинског узрока и рада.

Та непотпуност је с тога, што су досадашњи писци мађарске револуције, казујући о устанку Срба

у јужној Угарској, црпили дата из кратких фрагментарских бележака, а већином из мађарских и немачких новина. Србске новине и дата била су им непозната. Непријатељство објашњује се политичним огорчењем, које у време писања није дало да се противнику ма и на артији и историј. споменицима ране задају, као што то бива код пријатеља сваке странке, а отуд излази да доцнији историописци или савременици редко су у стању разазнати податке.

Ми смо држали да је нужно обратити пажњу оних којих се тиче на поменуту тамну страну мађар. революције.

Покушали смо да природну свезу Српск. покрета у јужној Угарској са револуцијом, којој је он био део, покажемо; тражили смо извор и хтели смо да објаснимо правце у развијању. Но и ми признајемо да нисмо остали без партајског имена.

Племе са својим рођеним језиком, вером, обичајима и хисторијом, народ који има права да му се призна екзистенција, да због свезе његова развијања са наступајућом историјом у јужној Јевропи, сачува своје, скочи из оружје и појури смрти на сусрет само да одбије од себе сумњу. Он одби грдно мишлење оружјем узбуне.

Ни једно живо племе у Јевропи, које осећа снагу и нада се у будућност, неби друкче учинило.

Тај устанак за спасење Аустрије така је иста заслуга, као што је заслуга и за Аустрију, нити се може Аустриј приписати заслуга, која је истекла из чистога признања правичности овоме племену.

Ми се нисмо упустили да пошто по то потврђујемо своју партајску заузетост. То ће изићи из са-

мога гледишта, са кога и сами осуђујемо маџарску борбу.

Чували смо се да се не служимо оним оружјем, којим су се многе досадашње мемоаристе служиле, а особито онде где се говорило о Србима, на поругу својега пера. Држимо да неће бити маловажно ни савременим ни будућим хисторицима, кад им глас долази из логора, о којима су до сада служили најужасније гласе; али мискимо да неморамо рећати све грдње које су долазиле и с іедне и с друге стране.

Оволико у опште, а опширније у идућим листовима.

У Марту 1851.

Шта је у првој свески.

I. Народни елемент и револуција — у Немачкој — у Аустрији — Цар Јосиф II. — Његова немачка политика — Његово слободњаштво — његови последовачи — Пробуђен елемент народни — II. Земље у Аустрији — Двојаки управни систем — Варљива народна екзистенција Словена и варљива политична Угарска — Сагласност праваца у мишљењу — Области угарске круне — Становници — Мацари — Словаци — Срби — Румуни — Промашена политика угарског сабора — III. Борба због језика — Прве њене манифестације — Књижевне и друштвене тежње — Зближивање сродних племена — Народна пропаганда — Закључци угар. саборр 1843. — Одобрење из Беча — Озбиљна опирања против забране језика — Хитрости извршилаца закона о језику — Јулијски сукоб у Загребу — Уклоњена провалија између Мацара и јужних Словена — Уједињење последњих у партају — Избори за сабор 1847. — Хрватска — Политика језика у сабору — Закон о мацарској народности и језику — Протестација посланика из Славоније и Хрватске — Особље — Лоновић — Кошут — Пазмандије — Јосиповић — Огорчење међ јужним Словенима — Санкција — Глас о мартовским догађајима — Препирка о народностима попушта — Удесан момент — Пропу-

штен — Народно огорчење повраћа се — Хрватска се одриче Угарске — IV. Претходна историја — Турски ратови — Ненасељеност у доњим дунавским пределима — Понуда бечкога двора да се Срби доселе у те пределе — Долазак под Ђорђем Бранковићем 1688. — Усељавање под патријархом Арсенијем III. Чарноіевићем 1690. — Патент од 21. Авг. 1690. — Ђорђе Бранковић уклоњен — Јован Монастирлија, вице-војвода — Патент 20. Авг. 1691. — Смрт Арсенија III. — Нема новог патријарха — Смрт Ђорђа Бранковића — Нема новог војводе — Умањавање црквених права — Устанак 1735. — Српска дворска депутација — Несперазумљење — Регуламент 1777. — Управа преко дворских декрета — Деклараторија 1779. — Понуда за посредовање код земаљског сабора 1790. — Илирска дворска канцеларија 1891. — Изборни суд између Аустрије и земаљског сабора — Српске области спојене са Угарском — Комитатска и племенита господа — V. Незадовољни фактори — Свештенство — Средњи сталеж и интелигенција — Граничари — Како је у први мах подејствовао глас о мартовским догађајима — Прилог к општој револуцији — Уједињење разних народности — Нови Сад и Темишвар — Одобравајуће адресе на земаљски сабор — Војничка граница — Панчево — Земун — Српски језик озбиља уведен као званични — Угарској влади није то било по вољи — Свештенство и патенти у Карловцима — Новосадска депутација пред земаљ. сабором — Аудијенција код Кошута — VI. Помирљиво — Како се понашала угарска влада спрам Хрватске — Строгост спрам Срба — Вест о успеху Новосадске депутације — Незадовољство — Одобрење да се држи

црквени конгрес — Прва радња — Устанак у Кикинди 12. Априла — Посланство влад. комисара Петра Чарнојевића од Угарске — Сједињене карловачке и Новосадске странке — Основи покрета — Закључак да буде народна скупштина — Размишљање митрополитово — Чарнојевић и његово понашање — Храбовски — Новосадска депутмција митрополиту — Закачивање скупштине 1. Маја — VII. Народна скупштина од 1.—3. Маја — Нени закључци у Карловцима — VIII. Први рад главног одбора — Избор депутације за краља и славенски конгрес у Прагу — Палатинални распис 3. Маја и одговор одборов — Нота Чарнојевићева од 4. Маја и њена судбина — Патријарх путује — Стратимировић — Енергичан рад одборов — Тител под привременом владом — Прокламација 10. Маја на немачке становнике — Предузете мере од стране угарске владе — Сава Вуковић — Забрана словенских листова — Преки судови — Маџарска посада и разоружавање Срба — Логор код Сегедина — Кордон против Срба — Припреме одборове — Депутација Храбовскоме — Прокламација — IX. Сремски „ополченици“ — Чича Јовановић у Шајкашком округу и на римским шанчевима — Дракулић у немачко-банатском, Станимировић и Којић у илирско-банатској регименти — Храбовски пред Карловцима — Шајкашка флотила Заузимање тителског арсенала — Логор у Каменици — Сурдучки у Бачкој — Босанћ у Сентомашу — Примање оружја у Белој цркви — Збачење Бана — Катастрофа славенског конгреса — Примирје од 12. Јуна — X. Краљевска депутација у Загребу — Депутација у Инспруху — Сукоб у Н. Саду — На римским шанчевима — Маџарске гарде и Србијанци

— С. Михељ. Уздин — Чарнојевић — Мали рат — Политика дуализма — Одговори пепутацијама — Закључци у Пешти — Промењено стање у Карловцима — XI. Одговор краљев и утисак — Сукоб код Вршца — Стратимировић и Којић — Управљање у Бачкој и Банату — Први бој код Србобрана — Бој код Ечке —

СРПСКИ ПОКРЕТ

у

јужној Угарској

(1848.)

I.

Има један момент из покрета прошлих година који ће осветлити још неке доцније, пред киме се првобитни, чисто друштвено-политични карактер губи, и то све већма, што даље од запада, као излазне точке, к Истоку обухвата — момент народности у најновијем значењу речи. — Покрет у Немачкој, и ако је у њему била политика главно, небеше од тога момента изолиран; јако се опажао у талијанскоме, а у аустријскоме беше над свима.

Јако су пребацивали разним народима аустријским и приписивало се поглавато њихним народним тежњама то што су следства револуције тако далеко изостала иза онога што се очекивало. То су била славенска племена у царству, којима се пребацивало, да су већма ценили народност своју него слободу и за љубав прве презрели последњу.

Кад се тај прекор изрицао, заборавило се, да се у Немачкој на нешто друго пазило, како је Француска развила пре по века своје заставе на Рајни, само да избави слободне народе немачке царевине испод јарма апсолутних суверена, и да им зачне

слободу, да их уједини и уреди. Немци су тада већма ценили своју нештину, него уједињене и слободу и одбише последње оружјем, само да сачувају прво под скиптровима преко тридесет њих кнежева. Они чујаху обећања и вероваху заданој речи; они бише фанатици и предпоставише немачки јарам францеској слободи.

Заборавило се даље, да тај појав, који се чинио да неодговара слободним тежњама, није увучен у Аустрију у тај мах, — кад је у Немачкој случајно или као помоћ реакцији вештачки пресађен, него да је на историји основан и као битни и нуждан био.

Као што је религиозни карактер револуције, која је пре двеста и тридесет година ширила кроз Јевропу по крвавим траговима, био припремљен у стању; као што политично-социјални код Францеске веволуције у l' état c'est moi и car tel est notre plaisir изниче од францеских краљева, — тако је постао и народни момент из кнежевских тежња прошлога века, да се презире и потре рођени језик и обичаји народни и да се предпостављају странци, што је на сваки начин било најбоље обезбеђење за апсолутну владу. Сазнање опасности, да ће се народно *Ја* обнажити, а можда и слутње неспасоносне политичне занетости, која мора да дође за тим губитком, а у исто време и напор да се одклони народна смрт, — не беше ништа друго до, природни одбој — оног атентата. Страсност, којом немачки кнежеви уздизаху Галицизам, само да он овлада (мислило се само на великог Фрица!), даде маха да се пробуди специфична немштина, да се негује немачки језик, обичаји, хисторија, све на против странскоме — фран-

цештини. Та мржња, та нова љубав, то беше извор, из кога се напајала одушевљењем немачка младеж; у оно доба појавише се духови, који су светлили на небу немачке књижевности и просвете као звезде прве величине; млада Немачка је даље распростирала то одушевљење за немачку народност и најранија револуција у Аустрији, са тежњама да се уједини, није ништа друго но природни наставак развијања.

Заборавило се при изрицању горње пресуде над народима у Аустрији и то, да једнаки узроци једнака дејства повлаче, и да су дејства тим јача што су јачи узроци. Није се признало, да правац револуције у Аустрији није могао бити друкчији, но онаки какав беше, јер је и он створен у хисторији и околностима.

Са зрелим мишљењем цара Јосифа другог, да се силни разнородни народни одломци, који састављају земаљску целину, системом општега, германишућег централисања уједине, у свези је и нужност народних покрета.

Јосиф, немачки цар, означио је крупним словима основе великој немачкој политици. Први услов беше да цела Аустрија буде немачка. Јосиф, апсолутни и одважан монарх могао је то учинити и учини. У свима канцеларијама државним мораде се писати немачким, у школама учити немачки. Но Јосиф паметни владалац, није знао како је тиме повредио света права својих народа. Он могаше знати, да је сам у Аустрији посејао семе револуционарско, па помишљаше на средство како ће да угуши то. И створи слободне установе.

Можда би то и било, да се немачки елементи у Аустриiи притегну, да су његови последовачи ишли тим правцем. Али они непођоше тим путем, одбише и последње сретство, којим би се по признању Јосифову залечиле ране — и већ пробуђени и неумерени елементи револуционски искрснуше опет. У разним областима, код различних племена оживи успомена славне прошлости и негдашње самосталности, али сад много живље. Сви споменици о језику почеше се истраживати и испитивати; у чиновничкоме језику видио се притисак, а у школском малаксалост. Поче се својски неговати матерњи језик и положи се темељ новој књижевности. Последовачи Јосифови почеше разна племена допуштати. Они мислише да им даду филолошку играчку, само да немају кад мислити на политични јад и државну тугу, па помогоше да се потакну елементи оне особите револуције, која би у Аустрији свакако морала доцније букнути, да нису Фебруарски догађаји из 1848. године раније изазвали револуцију племена, или како се вели народности.

Кад је већ изишао на среду овај пореклени карактер револуције, који је основан и припремљен у природи аустријскога стања, да ли није морао на скоро и преовладати?

II.

Ако је неизбежна морала бити револуција у Аустрији, по којој се огледа јако распрострта германизаторска централна система, револуција којој је програм истекао из аустријских федералиста; — ако беше по општој тежњи свију ненемачких племена к еманципацији од онога начела могућна: онда

је и у односајима ових ненемачких племена почетак и свршетак револуције свакако унапред обележен.

Нарочито ово вреди за особене односаје двају различних племена: Маџара и Славена.

Да би се боље разумели ови односаји треба само погледати на карту Аустрије.

Ова држава састојала се до 7. Марта 1849. из две обласне групе, од којих је једна из аустријских наследних земаља, а друга из земаља угарске круне. Већи део првих земаља припадао је целини немачкога савеза. Наследним земљама управљало се до револуције сасвим апсолутно. Последњи остатак њиних репрезентативних институција био іе скоро до основе пресечен. — Земље угарске круне знађаху да сачувају свој феудални репрезентативни устав. И у једној и у другој групи Славени су поред Немаца и Маџара становали.

Прва усиљавања да се очува народна, имено словенска екзистенција, и ако се више није претило одсудно, бише у земљама апсолутним, и то код Чеха. — Једини пут, којим су ови могли да пођу, беше агитација због језика посредством живе књижевне радње, и ако под цензуром. Угарска, која имађаше знатну снагу у својим скупштинама, пође путем политичне агитације, е да би сметала тежњама аустријског двора. Тамо због језика а овде политична борба поче још под Јосифом[1]). То су били први покрети за будућу револуцију, а циљ је била једна, само што се ударило двама супротним путовима. Природно је дакле морао доћи сукоб. Тамо борба око

[1]) Јосиф II. није се хтео крунисати у Угарској нити је држао сабор.

језика доби у последње време значај политични, јер је носила у себи свест сродства разних славенских грана и противна била тлачењу народности; у Угарској претвори се у језичну, пошто су паметни људи у сабору увидили, да најзад и код борбе против умешачких планова аустр. кабинета, мора подлећи Угарска, ако се опозиција неподкрепи моралним утицајем језичне агитације. Латински језик, који беше одавна дипломатски у Угарској, није давао никакве гарантије. Он беше мртав и немогаше се још и дуже употребљавати, а да неспречи да аустронемачки елемент морално освоји земљу и устав забрани, па да се тада лопатом пребаци међу мртве уредбе осталих области. Лепо се говорило али се неизврши као што треба.

Угарска круна обухватала је осим правог краљевства угарског још и хрватску и Славонију, маџарско прибрежје, не заборави и на право над војеном границом, а подиже гласа и за Далмацију. Главне масе становника у овој круновини биле су из Маџара, Славена, Румуна и Немаца, на последњи само зависише од области које граниче Аустријом и Штиријом, а у осталом били су расејани по варошима као занатлије и у јужним областима као насељеници. У мањим групама налази се и још других расутих народних зрна. Ова племена различна су како по језику тако и по обичајима, навикама и назорима. Вероисповедна разлика не само да припомаже удаљење појединих племена, но их још и асвим раздвоји.

Маџари имају у сред земље своје красне станове. Они праве савршено одвојено говорно острово, које није сродно ни са којим другим племеном у

Јевропи, осем са Секлерима у Ердељу. Храброст, одважност, великодушност, некористољубље, право пријатељство али и најжешћа мржња, лакомислен ост нагла фантазија, лако упадање у племените и неплемените страсти, којих се могу и отрести, отачаствољубље, гордост, која се незадовољава признањем народних врлина, него још хоће да светли над свима, најзад у вишим круговима чуство за вишу образованост, то су карактерне црте, које одликују Маџара и које су оличене у хиљаду пословица и у његову језику, а у свему томе нври маџарско презирање свију осталих племена. Tôt nem ember (Словак није човек); Vad rácz (дивљи Србин) то су стереотипни знаци „племенитог маџарског народа“, што није горе од израза о német — у (немцима). Католицизам и калвинизам верују маџари, последње пак у подцунсој пуританској рапавосли. — Калвин — маџар је везан, озбиљан, и тврдо верује у непромењиву судбину. — Кућни зидови су му голи и прости тако исто као и црквени, накратко какав му је говор таква је и предика; глас његовог звона тако је протегљив као и молитва му, а дуг као црквено певање. По карактеру своме тежи за самоћом и самосталношћу, нетрпи оног који друкче мисли, мрзи на све што није маџарско и посматра свет сасвим републикански. Он поштује у вери својој суштаство правог маџаризма. Пословица му је: Càlvinista hit, magyar hit (калвинска је вера маџарска). Његова мржња против католицизма претерена је. Он мрзи на папинце земљаке своје. Двојином већма мрзи на Славене и Немце који нису калвински или маџарски.

На северној и јужној страни живе Славени. На северу су Словаци, рођаци Чеха и Моравaца, којима су

домовина један део негдашњега великог моравског царства и који су се после пада настанили у Мађарској. На југу око обале Дунава, Саве и Драве живи велико племе српско.

Словак је радин, прилежан, трпљив као католик, а смеран и осетљив као протестант. Он је и онда кад се бори са нуждом иглађу жива слика трпљења, створење мирно и покорно. Он је то и међу аустријским Славенима, код њега се доцкад пробудила народна мисао. Он се од како је постао мало противи мађарисању и покоран је. Множина је њихних помађарених породица, а и Кошут је помађарени Словак.

Срби живе у Хрватској, Славонији, војничкој граници, у Срему, Бачкој и Банату, и заузимају целу јужну страну угарских крунских земаља. Са оне стране река, које су пограничне у Бугарској Србији, Босни, Далмацији, Црној Гори и Херцеговини живи већи део овога племена, раздвојен од аустријских Срба границама различитих суверена, али спојен пореклом, језиком, историјом, црквом и политичком симпатијом. То је снажан, здрав и крупан створ човечији, кога је природа обдарила разумом, одважношћу, заузетошћу и храброшћу скоро лавовском. Тај народ сећа се славне историје великога српског царства, које се простирало од обала јадранског мора до граница Македоније, и од Мореје до преко Дунава. Владаоци и јуници сјајне периоде тога царства овековечени су у њиховим песмама. Слепци — певачи крстаре кроз народ и проносе та имена и дела од колена до колена. Свако дете, сваки пастир, сваки сељак зна о томе да прича. Пропаст тога царства у 1389. под султаном Муратом — то је материјал из кога се црпе вечите тужне песме. Издајица из косовског дана

проклиње се вечито, а благосиља јуначка чета која славно изгибе на бојишту а за веру и отаџбину своју. Турска власт под којим су Срби после косовске битке [1]) стењали, учинила је те се то племе унапредило. О степену образованости, до које су дотерали Срби под својим кнежевима, говоре не само државни документи, одношаји са суседним државама (Угарском, Млетцима и Дубровником) и повеље писане српским језиком, него и законски рад, Душанов законик, то све наговешћује красну унутрашњу политику. Да се зидају мостови на рекама, да се постројавају и калдрмишу улице, да се оснивају вароши, да се подижу манастири и цркве, то су била дела што су хтели да изврше великаши царства, то је био као неки свети завет код њих. Имена оснивача спомињаху се у песмама. Карактер српски у оно време означавала су јуначка дела, чежња за двобојем и чудноватостима, самопрегоревање у боју против непријатеља хришћанства. Светиња породице и свију породичних свеза, матерња и синовња љубав, поштовиње старијих, сажаљевање бедних и трпљење, то су врлине, које пренесе Србин из развалина своје прошлости у садашњост. Под владом полумесеца пропаде им скоро сва култура и споменици. Србин напојен мржњом против душмана учаше се да очува страсти, што је следство јарости. — Поче да занемарује плуг рад оружја и уместо да гледа на рад мишљаше само на освету, на рат са душманским Турцима, и гордио се кад је пролио крв мусулманску. За време дугога ратовања турског са Угарском и Аустријом биле су српске земље скоро непрекидно крвава бојишта, позориште најужасније касапнице и

[1]) 15. Јуна 1389. по староме.

варварске пустоши. Но и они сами непрестајаху борити се са старим душманима придружујући се осталим борцима. Сва сицилијанска сеча у њихним варошима и селима непрепречи их да се не освете — и најзад изниче революција којој је последица данашње стање и самосталност Србије.

Румуни или Власи насељени су у јужној половини Баната и Ердеља, а раздвојени од множине своје браће границама што деле Аустрију од Турске. Они су потомци римских насељеника, или, ако се погледа на карактер и изглед, то су повлашени староседиоци Дакијске земље. Језик им је од римског, словенског па и маџарског и турског, али већином римскога елемента дотеран, лепо звони, и за филолога и хисторииописца од велике је користи. Старо источно хришћанство то је вера и њихова и србска. Самосталне прошлости они се неопомињу, са чега је извесно и њихова народна тежња слабија него код других. Ти упливи који подстичу славенски елемент у Угарској покренули су и румунски и пригонили их у опозиционски положај — разумем криве путове који су изабрали магнати и чланови мађарског сабора да остваре право признање. Угарска признаде, да је потребан морални утисак нове душевне снаге у Аустрији и тежња да се снажно отргне из народне опитости, па да се утврди свој политички положај. И би решено да се пробуде, али се упаде у ону погрешку, због које је Јосиф II. распрострьо семе племенске револуције по целој Аустрији. Закључило се, да се народне тежње једнога племена законом претворе у народне тежње свију народа у Угарској, да се језик једног порекла утврди за све. Морала се дакле свака друга тежња за народном важношћу у

маџарскоме обиму уздржати, морало је све обамрети. — Што су пре тога кнежеви против свог народа, што је Јосиф против ненемачких народа радио, то је сад чинило једно племе против другога суседног. Па зар нису морала бити и иста дејства? План је наилазио тим већма на одпор, што су славенске тежње у Чешкој биле спојене са многобројним Славенима у Угарској језиком и хисторијом. Маџари заборавише шта је изазвало узрок опозицији њиховој против Аустрије, заборавише шта их на то нагони да потраже спасења у неговању свога језика те да са свим неизчезну, и тиме створише Славене у Угарској као своје противнике, као опозицију која се мораде завршити устанком Славенства против маџаризма.

Трпљење онога, што се више немогаше убити; пристанак да се маџарска народност изнова и снажно развије у своме кругу; признанство других народности што се пробудише у земљи; паметно користовање са већ пробуђеном моћи, да се закрили општи политични положај и сачува општа уставност и народност свакога племена у Угарској од аутократскога мешања, очеличило би магнет угарски, који беше привукао разне народе. Но није само то изостало, него се чињаше и противно: и букну антимаџарска револуција, букну племенски рат у Угарској. Потрес средње Европе потпоможе је можда пре половине а можда и пре целих десетак година.

III.

Стара мисао да се створи један језик, на саборима у Пожуну и у *конгрегацијама* појединих округа,

као шанац против бечке политике, поче да се приближује к остварењу око половине треће десетине овог века. Али не затече неспремна племена, која би са ње била презрена. — Први покушај удари као челик о песак — ратне искре распршташе се, — букне борба због језика, какву још није историја запамтила.

Оружије у овој борби беше, осим сабље у комитатским скуповима агитација у радњи општинској и пропаганда у породици, у друштву, па где је могућно и у школи.

Српске народне јуначке песме у Вуковој збирки беше књига, коју је имала свака кућа, свако место. Истраживаху се дела старих српских писаца из цватуће дубровачке школе и приновљаваху се. У Хрватској поче да се ради јако на књижевности и одпочеше страшне препирке; оним се иђаше на савез са Чесима, а овим на борбу против мађарштине. А Срем Бачка и Банат спајаше се душевном свезом са дивним Београдом, једно што их је више тамо привлачила успомена и једнака вероисповест српска но к католичанској браћи, а друго и сам ред ствари беше такав да се немогаше ни замислити народан душевни живот. Но при свем том бише заведене читаонице као скупна места једномисленика, занемарени језик поче се дотеривати и на скоро искрсе и застава једне странке, која се беше решила да се одупре помађаривању, које јако узе мах на изборима мађистратским и комитатским. Мађарској пропаганди, коју су подпомагала сва господа чиновници и варошки и општински, већина богатога полутанског племићства и поједини привrженици којима беше главно да дођу до службе и комада, стаде на супрот народна, српска пропаганда, коју сачињаваху грчко — неуједињено (?) грађанство

незванични интелигентни младићи и више независних општинских званичника, а најревноснији помагач беше српско свештенство.

Но и без обзира на то стање, и штовање опомене мањине народњака, који су при изборима у Хрватској, Славонији у Срему пропали, донесе пожунски сабор у год. 1843. Закључке такве који су припомагали да се што већма рашири и утврди анти-мађарска тежња.

Извесно је да се тада у Бечу више видило но у Пожуну, и да се ти закључци одобрише јер баш то и беше оружије спремљено за онога који га сакова. Јасно је и то, да је у кабинету великога канцелара решено, да се њиме не само служи но и да се изоштри за сваки случај. Што су дипломати „пожунске табле“ тако хрђава средства за остварење цели измислил; што нису у време увидили погрешку, него и онда скренуше с пута, кад је цео свет гласно говорио, да су сви закони о језику праве ловке, у које се ухвати не само мађарштина, но и цела Угарска, — то је кривица којој ће се доцније чути трагички последак.

Устанак против насилног октројисања језика постаде тим озбиљнији, кад су термини за извесна правила језика или већ уведени били, као н. пр. за вођење црквених књига на мађарском, и т. д. или се то све већма приближиваше. Раздраженост прелажаше све више из мирне пропаганде у праву буну, што се вршиоци мрских закона већма истицаху изван својих званичних граница, хтејући на многим местима да се наређења изврше што пре, па ма и силом. Тако н. пр. стални судија једнога округа у коме су живили Срби, забрани календар на српском језику и

заповеди да се набаве мађарски, и ако га нико није разумевао. Једнога сељака, код кога се нађе српски календар, казнио је са педесет штапних удараца. Батина је најбоље средство да људи науче мађарски, мишљаше ревносни чиновник.

Први плодови таког рада беху јулијске лешине у Загребу. Народна странка упе се из све снаге, да се при изборима одржи. Кад је већ свршио избор, кад су бирачи отишли из двора мађистратскога и по једини се почеше договарати, како би се странка, која још немогаше продрети, организовала, — Бан гроф Халер опколи пијацу са војском и заповеди да се пуца. Људи што нису ни знали за то, него случајно туда прођоше, падаху као жртва. Опште је мишљење било, да су танета ливена у кабинету великог канцелара само да се распали борба због језика. Али господа у Пожуну нису још знала за старо правило: „Разби па онда владај", чега се и тај кабинет придржавао, или можда нису ни пазили на то:

То и многа друга насиља, било по бечкој вољи или из ревности пожунске, увеличаваху све више провалу између покорене српске и владајуће мађарске странке, док се најзад странке у Хрватској, Славонији, Срему, Бачкој и Банату не зближише и не створише уређену масу.

Овамо иду и избори за сабор 1847. Сад беше већ могућно у многим местима, а нарочито у слободним варошима, народне заступнике збацити, и где се то неможе, посланике везивати инштрукцијама, које их истина нису спречавале да раде за народну ствар, али им сметаше да се противе, као што се случило у многим комитатима, у којима је пријатељска мађарска странка једнако владала. Највећа и нај-

снажнија постаде народна странка у Хрватској, то беше земља која тада посла у Пожун највише заступника народне ствари. Али сабор од 1847. не само није политику због језика од 1843. са свим усвојио, него је исту примио у свој програм да је оствара, и изнесе о маџарскоме језику и народности овакп закон:

„Државни чинови сагласно са Њег. Величанством закључише:

„§ 1. Држ. чинови имају оно милостивно старање, по коме су чланови узвишеног владалачког дома, у маџарско језикословље посвећени, са захвалним признањем да сазнаду, и то да уведу као закон рад будуће сигурности.

„§ 2. Како законодавна и државна власт тако и званични канцеларијски језик биће у будуће искључно маџарски, — свако званично писмено и сведоџба написана другим језиком неће важити, пошто се овај закон објави; — и само у оним случајима дозвољено је други језик употребити, које следећи §§ 4. 6. 7. и 8. овог закона изузимају или наређују.

„§ 3. И јавни школски језик биће искључно маџарски.

„§ 4. Пожешки, веречки и сремски комитати па и маџарски литорали [1]) задржаће до сад употребљени латински и талијански језик, и то само у својим областима и при сопственим унутрашњим приликама, још за 6 година, рачунећи кад се закључи садашње царско веће.

§ 5. Сви маџарски државни новци биће жигосани маџарским знаком и надписом, и код свију гра-

---

[1]) Насељени готово самим Србима. Становници литерале су прави и поталијањени Хрвати.

ђанских, благајничких и војничких завода, као и у приморским пристаништама лађе мађарских трговаца и остале мађарске употребљаваће заставе само са државним грбом и народним бојама. Најпосле и на свим званичним печатима биће надпис мађарски.

„§ 6. У § 2. казана општа употреба мађарског језика тиче се и „Партеса“ [1]) само у толико у колико ће њихово судство имати посла са мађарском јурисдикцијом, законодавством, владом и врховним судом. По овоме ће сва званична преписка са владом, појединим јурисдикцијама и судовима бити на мађарском. — Међутим при јавном и приватном послу, у колико буде у области Партеса или њихових јурисдикција, као и при саветовању код ових јурисдикција и судова, дозвољава се да се употреби латински језик·

§ 7. Чиновници у „Партесу“ наводећих јурисдикција, кад под својим именом у званичним приликама са чиновницима мађарске јурисдикције дописују, могу употребити латински језик; а напротив кад се споразумевају по својим јурисдикцијама са чиновницима мађарским, обвезани су да дописују мађарским. Тако исто и сви већи чиновници у „Партесу“, као: Бан, дијецезалне владике, окружни заповедник, кад са мађарским чиновницима или јурисдикцијама дописују, обвезани су мађарски језик употребљавати.

„§ 8. Примена § 3. што се тиче јавног обучавања не простире се само на „Партесе.“ Али у свима њихним школама мора бити мађарски.“

Највише је о овима законским предлозима говорио заступник пештански, који беше чевек редак и

[1]) Односи се на Хрватску.

велики говорник, најдаровитији заступник мађарски, највише се препирао о свему како би се мађарски уплив раширио и на све је немилице нападао што би било томе противно.

Кошут знађаше да је цензору његова журнала из Беча заповеђено, да на њега, пошто се око њега скупљају младићски и слободоумни елементи мађарски, строго пази, и у свему осталом, што се односи на свађу око језика и распре са народностима у Угарској, да га пусти нек ради слободно. То му је упутство предао цензор, назирући можда намере великог канцелара. Али Кошут није промотрио наличије тог упутства, или можда држаше да није тако опасно, да се може не гледати на то, но да одржи опстанак царства и срећу народа на својим плећима. Али он прецењиваше своју снагу.

Бадава аблегати из Славоније и Хрватске показиваху на законски чланак 120. од године 1715. по коме питању о језику не долази пред сабор, но изречно земаљским конгрегацијама, чим је самоопредељивање partes adnexae остало. (31. седница 8. Јануара 1848.); узалуд је протестовао посланик хрватски (Бушан) против закона који би се на ову земљу односио, пошто мунципална права припадају само конгрегацији ове земље, од којих најсветије је језик, .. са којим може сама располагати, као што је доиста хрватска земаљска конгрегација од 1750. из своје побуде латински језик примила за послени језик; залуд је и особље само у седници царевинској од 21. Јануара говорило, да Хрватка има право да се стара о своме језику; без хасне говораше гроф *Жехенен* у царевинској седници магнатске табле о 4. Фебруару, кад Лоновић, владика Чанадски, у исти мах,

слатко говорећи о светињи матерњег језика, препоручиваше закон о језику, а тим хтеде угушивање матерњег језика других народа. „Сила против сваке народности, ма она била и слаба, нигда не доноси друге плодове, но отуђавање и мрзост на угњетача.“ Посланик пештански није трпио да му се противуречи. Сваки покушај да се саслуша природно право и паметна реч спопадоше му раздражену душу и навлачаше га на даљи говор, који неби могао ни пред историјом ни пред правом оправдати. Не хтедне ли се Славонија покорити, то се мора против ње поступати императорски и дати јој рок до кога мора увести мађарски језик (18. царев. седница 7. Јануара 1848.); тежње Хрватске која земља у историској истини и непостоји, и којој се с тога тим мања повластица могла учинити, кад се ишло на то да јој се одрече и егзистенција, тражење Хрватске да постане равноправна са Угарском, не може ништа друго подстаћи но мржњу Угарске (31. цирк. седница 8. Јан. 1848.) Није било воље да се учини нешто, што би било у стању да утиша раздраженост на југу царства. Пазмандије се изрази у 24. седници сталешке табле: „немора се јужним Славенима никаки одговор дати“, а Јосиповић, гроф Туропољски, изражавао се врло увредљо о народним српским тежњама.

Оваки рад у Пожуну није могао раздражене духове јужне Угарске да утиша. Огорчење растијаше све више, док посланици јавише својим избирачима да се над свима што није маџарско ломи колач. У законским предлозима није ништа друго вирило но знак бунтовни, коме требаше само мали пламичак па да се распрсне — освећење краља.

То се знало у Пожуну и опет се обмањивало тако, да се једва чекао устанак, те да се увођење новог закона жигоше силом, а да се не помисли да бечка политика може па и хоће можда да се користи таким покретом само пре да казни но да рашири мрзку моћ мађарске табле. И опет то беше познато, да ће из Беча у исти мах, кад се мађарски закони о језику наклоно одобре, подпомоћи анти-мађарске тежње Хрватске.

У северној Угарској код Словака мање су утиска учинили нови закони, но код јужних Словена, премда је и ту образована омладина, због сроднога језика чешког, одпочела да покреће народне тежње, и један од најбољих славенских писаца поп Јован Колар, који је спевао Slavy dcera изиђе на среду. Готово никаквог тренутна утиска нису учинили закони код Румуна. Немци не само да су им покоравали, но беху готови да и своју народност понизе.

Тако је застао ствари у Угарској Март 1848. Зар дакле не мораде револуција у овоме царству узети на се карактер који је ту већ од толико година припремљен био? Готово се чинило као да није требало.

Вест о напрасном преиначењу ствари у Бечу подејствова у Пожуну на све духове као чаробни удар. Распре свију народности пропадоше и дође час кад су се Мађари и Хрвати љубили и братили — то беше момент прве радости, кад попадаше окови са свију сиромаха.

У ватри и одушевљењу празновала се у Пожуну победа слободе, и то због проглаcа гомиле слободних закона, о чему би се можда препирало још много година. Основа беше олакшана, уређење вароши усвојено, свима посланицима подељено једнако право

гласања, и т. д. Па и у самим комитатима и варошима јужним сваки се чинио као да му је по вољи и полетише одобравајуће адресе мађарском сабору.

Но могаше то и друкче доћи. Да се задрже одавна припремљени планови, којих узрок беше дубоко у самоме животу, у начину мишљења целог народа, требаше снажнога, величанственог дела, које би ствар из основа преиначило. Па не само дела, но и удесан тренутак, са чега је често и политика у забуни. Такав момент је револуција, ма и у првим данима своје снаге. Да се у часу, кад су се ствари ломиле и у Пожуну, појави срдачан и одважан глас, па да наговести са трибуне крај свима распрама око језика и признање права и самоуправе разних племена; да се могла искључна странка приволети да ствар праве слободе и опстанак отаџбине поштује већма, но политику која долажаше са више: нигда неби Угарска била раздробљена од озлојеђених народа, нигда је неби опустио грађански рат, нити би на вилагошкоме пољу одјекнуо тужан глас: finis Hungariae! Момент би пропуштен; први радосни усклик прође и старе тежње опет искрснуше; само сада беше на њихној застави написано: „Сад или никад!“ Пошто су предборци мађарске супрематије до сада вођену политику због језика, понуђену им узроком противуставовских плетака великог бечкога канцелара, прогласили, то се држаху ње једнако, ма да је систем тога човека пропао, јер јединство државно налагаше да треба да буде само једна чиста Угарска. Што су се Славени за светињу свога рођеног права и матерњега језика дуго година у скупштинској опозицији узалуд борили и гледаху да и сада, у тренутку победе дуго тлаченог човечанскога права, није њихно право више пошто-

вано но пре, зато су сада мислили да је дошао моменат, да се мачем опросте свију јада и нових препирака. Они се беху решили, да објаве маџарштини рат, али не Угарској, него странкама у томе царству које су ишле за суприматијом. „Признање да су Славени равноправан народ са Маџарима у целој круни маџарској“ — то беше глас који брујаше по земљи.

Најдуже се спремала та изјава у Хрватској и Славонији, али и тамо плану изненадно. У Пожуну се није признавало да та земља постоји. Сад се дакле није ни тражило признање, него се показиваше у самој ствари. Они пошљу краљу посланике, а своје посланике позову из Пожуна и изјасне се да их више неће слати. Та револуција спречи пут устанку против једнога племена и узбуну против целе круне за мало часова. Одказа се свака свеза са Угарском. И Славонија тако учини. Како су Срби у војничкој граници, Бачкој и Банату, па онда у Срему — којима то, што је зрела Хрватска подпомагала сопствену земаљску конгрегацију, није испало — како су ови, помоћу независности чисто маџарске странке, на то принуђени, и опис српскога устанка, у колико је овај народни и самосталан, то ће се видети у следећим листовима.

IV.

15. Јуније 1498. беше дан кад је на хришћанске народе средње Јевропе пала коцка, да се са заклетим непријатељима крста дуго векова боре. Битка косовска прође, снага великог српскога царства, највеће подпоре хришћанске културе и образовања про-

тив дивљаштине и неламства, би са великом муком разбијена, и ништа није стајало на путу гордим победиоцима, да пренесу своју црвену заставу, тај крвави знак непобедљивости, и преко Дунава и да објаве рат свему што је хришћанско — рат на све четири страна света. Уклањаху се од планина због тешкоће тражећи места поред Дунава, око плодних равница банатских, бачких и сремских, и у тим пределима створише крваво бојиште, опљачкаше их и опустише, мислећи свагда да им је то главна подпорна страна. Никоја страна није толико патила од полумесеца као ови пределиу којима су Срби.[1]) На брзо постану ове

[1]) Извесно је да су још у стара времена многи Срби у Угарској били. Славонија и Срем, њихна старинска земља у време царства српског, њихна је отаџбина. Банат и Бачка беху свакако земље у којима су Срби живили још пре доласка Маџара (у години 895) (Dissertatio brevis et sincera Hungari Auctoris (Keresztury) de gente Serbica ete. b. I. 1790. стр. 7. — Torontálvarmegye Hajdana. Emlegette Bárány Agoston. Budan. 1845. стр. 150. A Magyarbirodalom kezdete óta, úgy látszik: règi lakosai Torontálvarmegyének a Ráczok.) Тако исто морало је бити Срба и у горњој Угарској, где су у VII. веку дуго становали, док се неодселише у горњу Мизију (данашњу Србију) и ту се ненасташише за свагда (Dobrovskys Slovin, стр. 234.)

Костадин Порфирогенит помиње нарочито Србе, који су с оне стране Дунава у диштрикту веспримскоме под управом својих рођених главара сачињавала особено политичко тело (Engels Geschichte des ung. Reiches, стр. 67.)

Исто тако извесно сведоче, српско становање у угарским земљама, и имена многих места и брегова по радноме народном имену „Серб“ (Србица у нитрајском комитату, Serb и Sirb у арадском, Serbe-

земље пола пусте. Манастири напуштени, дворови пусти беху, и само зелени турски шатори прекрилише равнице, или се аустријске војске тукоше са четама турских везира по ритовима и пустарама.

---

sty у бихарском, Serbaska у крашовском, Serbova у темишварском, Serbovcze у берегском, Sirbi у жат марском, Sirbvalja (село) и Srbota (брег) у хуњадском, Serbelen и Serbaja у зарандском, и т. д. види Јана Колара: Rozpravy o jmenach, počatkah i staroźitnostech narodu slavskeko и т. д. 1830. стр. 163 164.)

Мађари су затекли у освојеним земљама много привржекика грчко-православне цркве. У историји Угарске помиње се грчко-источни, а нарочито женски манастир српски близу Весприма, који је поклонио краљ Стефан, свети (Georg Fejér. Codex diplomat. Hund. Budae. 1829. стр. 14.)

Такође се казује у писму папе Инокентија III. к краљу Емерику, да се у почетку XIII. века налазаше у Угарској само један једини манастир католички, а напротив многи грчко-источни. У томе писму стоји изрином овако: „Quia vero nec novum est, nec absurdum, ut in Regnc Tuo diversarum nationum Conventus uni Domino iu regulari habitu famulentur, licet unum sit ibi latinerum coenobium, quum tamen ibidem sint multa Graecorum“ и т. д.

Срби су били због цркве и гоњени, особито у време владе краља Лудвика I., који године 1366. заповеди обергешпану крашовскоме, да све свештенике тамошњих Срба заједно са женама и децом позатвара, а после им глаголитске свештенике из Далмације, који ће их упутити римско-католички.

Историци уздижу јунаштво угарских Срба у то време. Они помињу српске коњике, који су се одликовали год. 1044. у боју код Ђура (Раба) под краљем Абом Самујилом, и доцније — 1052. — под краљем Андријом I. у рату са Немцима. Кроничар Туроци помиње једнога Србина по имену Уроша, који у томе

Ово опустошење није ишло у рачун ни аустријским економним ни стратегичким интересима, нити образованој Европи. Бечки двор мораде на то мислити, како би земљу опет населио. Он је имао прилике да види шта вреде Срби у борби против заклетога непријатеља. Земља беше пуста, али зато што су српски становници били раније сатрвени, а не што су бегали испред крвног непријатеља. Он признаде, да Немачка, Аустрија и Угарска немају боље заштите против полумесеца, а и протав Пеште, до савладане мржње српске, па понуди опет Србе с оне стране да се преселе преко поред Дунава, где су им недавно браћа и предци живили. Очинска заштита двоглавог орла би им за то обећана. И заиста изново навалише чете српских бораца к аустријској војсци, и који не осташе као нове жртве на бојиштима, сместише се опет после рата са својим породицама у покореним пределима.

последњем рату, Пожун храбро брањаше од Хенрика III. — Год. 1242. под Белом IV. помагали су и Срби да се победе Татари, кад се одликоваху вође сремске, Креч, Купиша и Рак са својим четама. Знатно су помагали Срби и у рату са Отокаром год. 1260., што овај и сам помиње у свом писму папи Александру IV. Многи од ових Срба добили су после од краља Беле спахилуке.

Међу највећим царским власницима беше у то доба и Срба. Тако н. пр. Палатин Јован I Урош под краљем Стефаном II. (1114—1131.), Белуш или Бели Урошевић под краљем Геизом II. (1141—1161.) беху Срби. Белуш беше брат угарске краљице Јелене, која нас опомиње на крвну арадску скупштину (1136). Он је господарио с оне стране Тисе и измеђ Саве и Драве.

Превод.

Најзнатније пресељење беше под Деспотом Ђурђем Бранковићем г. 1688.[1]) Под управом овога јунака, кога у саборној цркви у Адријанопољу посвети за војводу архиепископ Максим, прогонише Срби, као самостална војска, полумесец из Бачке и Баната, док је Лудвик баденски покорио Костајницу, Брод и Гра-

---

[1]) Кад су 1459. год. Турци са свим покорили Србију, пређоше српски деспоти на свагда у Угарску, где их земаљски кнежеви признадоше. Они су заповедали српском војском у јужној Угарској и похвално се борили за отаџбину.

Први деспот или војвода српски у Угарској беше: *Стафан Бранковић*, син Ђорђа I. Бранковића. Он изабра Срем где дођоше многи Србијанци. Њега је признао краљ Матија Корвин за српског деспота, као што се види из краљеве дипломе (Prag Annales. стр. 82.), али Стефан хтеде доцније да иде у Србију, па кад му то не испаде, пређе у Албанију, где се ожени са Анђелином, коју прозваше Срби „Мајка Ангелина", поштујући је за свеца. — Пошто он оде из Угарске прогласе Срби

Вука Бранковића (1471—1485), унука Ђорђа I. Бранковића, за деспота или војводу. Овај беше већ год. 1465. са бојарима Стефаном и Дмитром Јакшићем, кнезом Павлом (Бранковић) и мноштвом народа прешао у Угарску. Краљ Матија Корвин утврди му 1471. десподско достојанство. Његова резиденција беше Сланкамен. У ческом и пољском рату, при опсади Шапца, при ослобођењу Београда, у Ердељу, и т. д. утврдили су Срби са својим вођама своја права што им дадоше угарски краљеви. Овде треба још и то приметити: да су Срби били душа славној црној легији краља Матије Корвина. И год. 1481. показа кнез Павле одважност у бојевима до Крушевца (у Србији), одакле пођоше за њим још 50.000 душа да населе пусте тамишке пределе. Српски деспот Вук беше свуда у бојевима змај и умре 1485.

дишку, и сједињени са њиме нападну на Београд. Покорене области буду им као стална станишта одређена а њихов вођ са свим правима и достојанствима као поглавар признат, да по њихним старим правима и обичајима управља.

Ђорђе Бранковић, син Стефанов, коме беше престолница у Купинику у Срему. Овај је са својим братом Јованом позајмио краљу Матеји 12.000 дук. и зато добио залогу. Али на скоро се одкаже деспотовања, закалуђери се у манастиру Крушедолу и беше архиепископ са именом Маким. За њим дође на деспотство брат

Јован Бранковић до 1503. Срби се једнако бораху славно и преговараху по српски са краљем Матијом. Год. 1494. освоји Бранковић од Турака Митровицу и Раолце близу Пожеге и зато доби похвалу од краља Владислава II. Год. 1496. поклони деспот српскоме манастиру Крушедолу 16 села у Срему: Купиново, Карловце, Крушедол, Марадак, Чортановце, Грабовце, Крчединовац, Пазуво, Индију, Луково, Добродол, Нерадин, Пећинце, Брестач, Шатринце и Микољу. По смрти Јовановој беше српски деспот

Стеван Штиљановић, сродник Јованов, који је тада био кнез захумски Паштројевић. — Он становаше у Моровићу (сад у војничкој граници) и храбро брањаше земљу од Турака, па кад не може са својом војском да да отпора, оде 1508 са многим Србима по заповести краља Владислава II. из Срема у Барању и стани се у тврдињи Шиклошу. Кад умре (4. Окт. 1515.) тело му однеше у манастир Шишатовац.

Деспот *Стеван Берислав* (1526—1527) деспотова само годину дана, јер се

Јован Чарнојевић прогласи за деспота, водећи сродство по српској деспотици Анђелини. Срби га радо примише само да остане старо историјско достојанство. *Превод.*

После две године понуди цар Леополдо I. преко аустријског ђенерала Енса Силвија Пиколоминије патријарха пећског Арсенија III. Чарнојевића, да пресели много Срба у још не насељене пределе. И тада им, за малу помоћ у ратно време, понуди за то да ће им остати неповређени сви обичаји и слобода као и њихова источна вероисповест. Патријарх пристане на то, и пошто су Турци 8. Октобра 1690. Београд опет освојили поведе 37 до 40.000 српских породица преко Дунава, дакле близу 200.000 беше свега, и настане се поред своје браће досељеника. Патент од 21. Августа 1690 [1]) оснажи досељенички уговор. Осим слободне вероисповести и сталности свију дотадашњих права и слободе, досељеници беху ослобођени и од данка и јавних терета, изузимајући краљевска и државна права која су пре пропасти била у Срба.

[1]) Ми Леополдо I. и т. д. обећавамо свима народима у Албанији, Србији, Мезији, Бугарској, Силистрији, Илирској, Македонији, Расији и свима који су под мађарском круном и областима које се још имају покорити, да они осем слободне вероисповести и целине њихних права и слободе, могу слободно и војводу бирати, а биће слободни и од сваких терета и порезе, изузимајући права краљевска и државна што су била пре турског освојења. Само у нужди и то за ваше спасење и одбрану припомагаћете нам добровољним прирезом да би могли издржати војску, одбранити наше области и савладати ратне терете. Па пошто савладамо турски јарам учинићемо све и сва по вашој жељи и свакоме ћемо дати своја права, слободу и правду и све споменике наше милости, наклоности, благости и очинске заштите. Још обећавамо свима и свакоме слободну сопственост и имање покретно и непокретно, које заузму од Турака у својим границама. Радите дакле у име божје за своју веру, спасење, за стару слободу и без-

Обећа им се после ослобођења од турског јарма и слободна управа и право да избирају војводу. Све освојене земље од Турака дошле би освајачима, којима то право својине небн могао нико оспорити. Тај се *патент* завршује овим речима: „Понудите своју браћу да и они пођу за вама, непропуштајте прилику коју даде Бог и мени и вама и која можда неће више доћи, ако сте ради да радите за добро својих синова и своје драге отаџбине.“

Патент је објављен, али обећања та нигда се не испунише.

Ђорђе Бранковић, храбри вођ у многим победама, би изабран за војводу, али се не виде дуго у томе достојанству.

Аустрија је могла бити сигурна да ће смерни хришћански борци пре све изгубити но што ће се вратити под јарам хришћанског непријатеља; а у том се закључи и мир: — и Ђорђа Бранковића нестаде, он допаде егарске тамнице као државни заточник, а није се знало за што. Србима, који су похитали у Беч да траже да им се пусти војвода, би казано, да интерес државни захтева да он буде у затвору. Да ли се нису бојали његова уплива? Да ли је истина да је саревњивост патријархова одговорила тежњама двора? На кратко, Бранковић беше са свим изгубљен. Све што би Србима накнадило губитак војводе и ублажило душу што се порече најважнија точка

беднoст; дођите без зазора у нашу земљу, не остављајте опет своје куће и њиве, понудите браћу своју да и они пођу за вама, непропуштајте прилику коју даде Бог и мени и вама и која можда неће више доћи, ако сте ради да радите за добро својих синова и своје драге отаџбине.

у уговору, беше дозвољено да могу изабрати вице-војводу.

Јован Манастерлија би изабран. Но патент, који изађе још исте године (20. Августа 1691.), одузе војводи сва ранија права, и остави му само право да предводи наоружано људство. Све важније стране првог патента бише потрвене са свим. Уплив свештенства, које имађаше многе повластице, укиде се и пређе сва светска власт на патријарха, кога су могли бирати свештеници и калуђери.

Арсеније III. напреже се из све снаге да умири раздражене духове тим патентом [1]). Непрестана

[1]) Ми Леополдо и т. д. часноме и љубљеном архиепископу источно-грчке цркве и Расије и свима осталим свештеницима и световнима, поглаварима и њиним подчињенима и целој општини грчке цркве и рацком народу у Угарској, Славонији, Илирској, Мезији, Албанији, Грчкој, Бугарској, Херцеговини, Далмацији, Подгорју и Јанопољу, као и местим у њима, а и свима који ово читају или слушају и виде указујемо нашу царску милост и све добро. Не само из поданичке молбе, коју у ваше име преко ваших посланика предаде нама владика Јенопољски, него и из његових усмених предлога које нам поднесе сазнали смо вашу поданичку благодарност, што смо вас од освете турске тираније спасли, и оданост са многих доброчинства што вам за ваше добро указасмо, а још је на нашу највећу радост што признајете наше право, милост и благост као вашем господару и што се повинујете правичном краљу и готови сте да живите и умрете под нашом заштитом. Услед тога пријатног нам изјашњења, ми вас примамо не само у своју цареко-краљевску заштиту, него и опомињемо очинеки, да останете верни својој најдрагоценијој намери и да у свако доба и у свакој прилици заповедите својој деци, подупирући их истанеским до-

Непрестана борба са Турцима припоможе осим овога да се незадовољство премести и на другу страну, и паметна управа учини, те Срби нађоше у власти патријарховој накнаду за војводу и уједињење за своје интересе.

Арсеније III. беше први и последњи патријарх српски на аустријском земљишту. Његов наследник — Арсеније умре 1706. — Исајије Ђаковић није се

казима; да против неуморног непријатеља хришћанског имена, против ваших гонитеља под предвођењем нашим и наших војвода прихватите оружје, па да се осветите за све неправде, беде и срамоту. Напротив, да би се уверили о благости и сладости нашега господства и владе, закључили смо по својој урођеној доброти саслушавши ваше молбе, да се држите реда, источне цркве по староме календару прописаног, како су и Расијани држали, и да као и до сад и у будуће нисте узнемирени ни од какве црквене и светске особе; биће вам слободно, да између себе по својој вољи изберете из расијанског народа архијепископа по жељи свештенства и народа, и тај ће имати право да управља свим источним-грчким црквама, да посвећује владике, да поставља монахе, цркве где је нужно да зида, да шиље у села и вароши рацке свештенике, на кратко као и до сад: он ће по своме црквеном старешинству бити над свима грчким црквама и општинама и то по сили привилегија, које су вам наши предходници дали по целој Грчкој, Расији, Бугарској, Далмацији, Босни, Јенопољу и Херцеговини, као и Угарској, Мезији и Илирској. Тако исто остаће право слободне управе и свештеном сталежу, као архијепископу, владикама, монасима и свима свештеницима грчке цркве у манастирима и црквама, и то тако, да нико у њима несме употребити силе; они ће старе повластице уживати од свију десетака, порезе и станишта, и нико осем нас неће имати право из световнога сталежа да кога од

смео више звати патријарх него само епископ. Још мање ту беше склоности да се по смрти Манастерлијној бира нови вице-војвода, или војвода, пошто Бранковић умре у угарској тамници после 22. годишнег заточења.

Обећања световни до сад већином неиспунише Србима, а тадашња снажна језуитска рука поче да се маша и за утврђена црквенскаа права. Наскоро се почеше ватрена гоњења и покушаваше се и одпадништво од вере, и то на најгаднији начин, тако, да

свештеника потрза, него архијепископ има право да зависног свештеника по канонскоме цркв. праву казни ако је крив. Ми дајемо и утврђујемо грчким црквама све имање као и архијепископу и владикама, како су им даровали наши предходници. Заповедамо да и цркве што их освојише Турци, припадну вама кад се опет освоје. Даље, недозвољавамо да ваш архијепископ или владика, кад обилази по нужди цркве и манастире, или кад упућују парохе и обштине, буде узнемирен ма од кога било. Стараћемо се свакојако, да помоћу нашега победног оружја и помоћу Божијом ослобођени расијански народ што је могућно пре одведемо у њихну стару област и станиште и да отуд прогонимо њихне непријатеље. Хоћемо даље, да тај народ буде под управом свога сопственог магистрата, и да уживају мирно сва стара права. Осим тога дајемо им реч, да ће, ако би ко год од грчко-неуједињених без наследника умрьо, припасти имање његово архијепископу и цркви, као и ако би умрьо архијепископ или владака, да ће његово имане припасти епископату. Тако исто хоћемо и заповедамо, да сви како у црквеним тако и световним стварима зависе од архијепископа као црквеног поглавара. Тврдо се надамо, да ћете се постарати да се покажете достојни наше милостивне повластице и да ћете показати верност ма у каквој незгоди.

се из зловоље и преваре 1735. г. роди и устанак, у ком се хтело да принуди на оно, што политика не беше у стању да изради. Устанак би угушен и вођи рашчеречени и погубљени у Темишвару.

Још се опажала на достојанству архијепископовом сенка уплива, који патент од 1691. патријарху спреми. Сад беше време да се уклони и то, и да „ступи влада Бироа“ на место обећане управе која одговара жељама и потребама насељеника. Црквене и светске ствари српске беху предане тако названој „србском дворскоме посланству,“ које беше у Осеку али немађаше ни једног јединог српског члана. То беше у год. 1752.

Званичним радом тог посланства заплетоше се опет србске ствари тако, да су Срби били принуђени да поднесу наново своје жеље двору. Ради извиђаја тога би најпосле постат царски ђенерал граф *Хадик* у Карловце, да сам буде при народноме скупу и да испита шта се хоће. Скуп поднесе ђенералу привилегије а нарочито ону од 1690. и изјасни се да ће се задовољити ако се оствари све оно што је у њој. На то изиђе у год. 1770. царски регуламент у коме су најпре казане повластице и увераваше се, и да је све што се до сад радило било у смислу истога.

Тај регуламент није могао да задовољи Србе. У Карловачким скупштинама од 1774. и 1776. буду поновљена захтевања, и на то не изиђе ништа друго но други регуламент (1777.), којим су повластице, али још скученије, објашнене. Српско посланство би укинуто и предата управа дворској и државној бечкој канцеларији, која од то доба заповедаше Србима дворским декретима, као и другима народима

аустриским којима се већ беше угасила и последња мисао на самосталност. У главноме намера код обојих изјава беше та, да се да привилегијама чисто црквени значај, и да се престави како их је народ погрешно схватио. И сами скупови нису се више смели држати. Тим поступцима увећа се зло тако, да је двор у год. 1779. морао гледати да да нову деклараторију, којом ће се признати скупштине, али само од 75. особа за управу црквених ствари.

Та деклараторија не могаше одклонити негодовање. Све остале незгоде осташе по старом и Срби најзад закључе, да приђу угарскоме сабору, који тада (1790.) поче да води опозицију против бечкога двора. Сабор тај прими понуде народа који показа у многим приликама шта вреди, и обећа му, да ће се посаветовати о средству, како би се могле извршити србске повластице. Тај неочекивани корак зададе доста бриге у Бечу, и мишљаше се да ће се морати попустити. Србске жеље требало је да се испуне и ваљало је завести илирску дворску канцеларију (1791.). Угарски сабор није мислио да пропусти олако ову красну прилику, а да бечкој политици не зада нешто страха И негледећи на установљавање канцеларије, он каза Србима „као народу под угарском круном,“ нешто што Срби нису превидили, пошто се од Угарске тражило само посредовање, а не да их узима под своје. Међутим краљ утврди закључење и поквари илирску канцеларију, пошто је 16 месеца стојала, да тиме задовољи сабор. Сав њен посао и управа са српским стварима пренесе се у угарску дворску канцеларију, која Србе узе под своје обећавајући им самосталност и слободно становање у Угарским областима, и Срби се у један

пут створише као маџарски поданици, видише се у туђим рукама, супрот свима уговорима и обећањима.

На место управе „која би одговорила жељама и потребама србским“ дође маџарско окружно и племићско господарење, управа, која не беше по народној вољи. Племство беше за Србина сасвим нешто туђе, тако, као што је и сад с оне стране у Србији, где се незнају повластице и благородства[1]). У тој управној форми је основ надмоћности маџарскога елемента над српским, у томе је и пад последњих. Таква је управа била потребна племству, јер се службе и достојанства могоше делити само племству. Али у Срба тог не беше. Тако је дакле била нужна племићска замена, племићство се увуче у управу и узе владати усвојеним народом. И при окружним изборима имађаше право гласања само дипломисани племић. А пошто тога не беше у Срба, то они остајаху на саборима вазда без заступника. Одзначени маџари, њихови суседи, образовали су *конгрегације* (скупове) у којима су једва србски владике и манастири имали приступа. Сад се створише и у српству племићи, или по упливу или по богатству, или ако је овај и онај маџарским великашима услуге чинио. Наравно је да је младо српско племство заборавило на своје порекло, терајући са маџарима упоредо.

1) Славенству је племство нешто туђе. Руско и пољско племство створило се нешто додиром са западно-јевропским народима, а нешто подражавањем германштини и француштини.

V.

Са овом пред - историјом дођоше у српско становништво у Јуж. Угарској до борбе због језика.

Што се у манастирима и свештеничким школама још није заборављало на привилегије од 1690. и 1691. год; што су се ђакони и проте упињали да својима доказују негдашњу важност и насликају тадашње понижавање, и што је народ сам знао из хиљаду својих песама, што му певаху слепци сваки дан, своју славну прошлост, заслуге и благодарност: могле су те борбе због језика само да учине, да се зажели нешто ново и да се незадовољни елементи здруже и уједине. И српско свештенство борило се ту. Млађи нараштај, који беше по школама у Бечу и Пешти и спремаше се за службу, као и саобраћај богатих срба са разним варошима и државама учини, те се почеше уливати у српску душу слободнији појмови. Он се научи од мађара да мрзи на стари аустријски апсолутизам, а одушеви се код мађара и сродних народа да брани народни елемент и да то распростире по српству. То су били највреднији људи у отаџбини. До Ердеља, где су сами Срби становали, уздисаху предели од многих година не само с тога, што је народ целога живота морао бити под оружјем и ратовати, него и због *терезијане,* најужаснијега законика, и многих наредба што притискиваху као ланци и материјалну снагу и душевни напредак. У сред Европе стојаше једна колонија од пола робова и чињаше се да су јади превршили сваку меру.

У српским пределима нађоше се дакле три разна квасца, кад дође тамна вест о догађајима из друге недеље месеца Марта. То беше *црквено народња-*

штво у свештенству, које је изгледало у источ. цркви као право српско; *модерно слободњачко народњаштво* у варошкој омладини и интелигенцији и *озлојеђеност граничарска*, који слућаху да ће се морати догодити нешто, што ће преиначити њихово бедно стање. Сви су пак били противни маџарској супрематији. Требало је само повода па да се сложе сви против ње, а томе је била клица у горњој вести.

Прве вести што стигоше у Бачку и Срем представљале су револуцију као праву маџарску. Говораше се, да су Маџари устали да учине крај распри због језика. Радња — већ беше одпочета у неким местима, као у Вуковару, где је баш тада држана конгрегација, да се пошљу посланицима у земаљској скупштини упутства — могаше да буде ужасна, да нису у време писма из Беча објаснила свезу догађаја и ток ствари у престолници.

Мржња на бечки систем захватила је тако дубоко корена у свима сталежима, она беше тако јако све странке обузела, да народне антипатије и тежње што се тиче политичкога обрта ствари, ни овде ни у Пожуну немогоше ни за тренут бити у заборав бачене. Шта више у варошима и селима журило се да се дочепа оног што је с муком стечено. Свака варош, свака општиница начини узбуну, уништавајући пре свега ограничене мађистрате и установљавајући их по општем избору. Где је год била штампара ту се одмах употреби и слободна штампа, прокламације о тековини беху распрострте, установи се народна гарда у коју дође драговољно и Србин као и маџарски и немачки досељеници. Чинило се као да престаше све мржње. У Новоме саду и Темишвару усвоји се с радошћу 12. захтевних точака пеш-

танских, у првој поздрави се, то са 101. топовским метком, а у четири олтара у знак побраћења католички, грчки, протестантски и јеврејски свештеници под ведрим небом држали су службу за славну победу револуције. Од њих је сваки био уверен, да се довршила не само политична борба, но и партајске народне задевице. И ако су неке вароши пристајале на адресу о слози и изјавиле жељу, да остане српски језик и слободна вероисповест, то беше само са сигурнога уверења, да револуционско министарство не може и неће друкче радити.

У војничкој граници није се могла револуција лако пресадити. Стојећи под царским ђенералима, становници су још морали да устану на оружје против ње, чим им се да знак. Само плану у тако званим војничким комунитетима. Њихово стање беше у несретној гомили грађанске бирократије и војничке бесне господштине које задржаваше и душевни и материјални напредак под притиском тисућу војено-саветничких декрета. Сви покушаји у тим варошима да се отресу тог војничког ланца, ово посланство и колено — приклоне представке осташе узалудне — згоднија обштинска уређења недођоше. Сад пренуше грађани и хоћаху да помогну сами себи, иступише сасвим из граничарске везе, уништише мађистрате које постави војнички дворски савет и изабраше своје као краљевске слободне вароши угарске круне. Тако уради Панчево, тако Земун. Само војничка граница, равна земља, кумпанијски окрузи и селишта, ово због тога што посташе пустиње, јер народ оде у Италију, а ово што бише под притиском строге војничке управе, неподигоше беднога гласа. Свака варош скоро

изјасни се у молби, да се укине војничка деспотија у њих и да им се да равноправно грађанство.

Док су се готово свуда ствари добро удесиле, и у појединим местима, где се на то мислило, тражило се да се изрично призна код угарскога министарства право о коме се толико препираше већ подруг века — и које сабор пропусти да изриком призна због покрета — право да се само реши о точки због језика и да се призна српска народност поред осталих у царству. На несумњивом основу тога признања уведе пожешка скупштина народни језик као пословни у све спољне и унутрашње комитатске послове, Нови Сад, Карловац, Земун, Панчево усвојише то, и сва српска места употребише своје природно право, које им нико више неоспораваше.

Но испаде хрђав рачун. Пештанско министарство узе к срцу те прогласе народне воље и издано решење своје, да се необзире на тражења српска о језику, потврди тиме, да се у званичном кругу са српским местима поступа као са угарским. Ово беше довољно да усколеба Србе, али се увећа и нестрпљивост Маџара, који живљаху међ њима, а највише у народних одпадника.

У Новоме Саду и Карловцима оде још и даље. У овој вароши, као столици црквенога главара и зборноме месту свега источног свештенства, а у оној као главној точки интелигенције, средњега стања и народне слободњачке стране. Скупштине се држаше час овде час онде и питаше се шта треба радити па да се одржи право, против кога се све подигло, и како да се сачува српска народност од даљих напада. У Карловцима особито беху привилегије једнако пред

очима и једнако се мишљаше да ће бити добро ако се оне обнове.

У Новоме Саду нарочито се гледало да се утврди политична и народна слобода.

Како је тада у Карловцима било, може се најбоље видити из овога писма најзнатнијих особа које беше распрострто у хиљаде комада и припадаше свештеноме сталежу [1]).

„Али одмах чим је задана реч (ту нам прича познати ток радње против Срба кад су се доселили) покидаше се и везе којима смо били везани за двор а доцније и за угарску владу. Уговори, које са двором закључисмо, кад се преселисмо овамо, беху одавна поништени, јер друга страна, са којом смо се сагласили, није испуњена. Српски народ дакле ступи у онаки одношај са двором, у каквом је био кад је понуђен да се насели. У такоме стању нађе га и месец Март... Поче наново да се мисли какве ће нове уговоре да чини, било са двором или са новом угарском владом."

Основи за тај нови уговор беху: васпостављење патријарскога достојанства, и војводе, и да по уговору буде српско војводство из земаља што су отеге од Турака: Срема, Бачке, Баната и Барање.

У Новоме саду склопише жеље у 17 точака и закључише, да преко посланика доставе пожунскоме сабору на одобрење.

Начин писања и помирљивост огледа се у овоме почетку: „Као што Срби дипломатску важност маџар-

1) „Српска народна скупштина држана у Карловцима 1 и 3. Маја, пређашња дворска политика и садашња нове маџарске владе. Од једног православног патриота. Београд 1848. г."

ској народности признају, тако исто и сами очекују признање и поштовање српске народности у унутрашњим приликама."

Питање, да ће бити под угарском круном или не, није ни дошло до узбуђења. Никоме није ни пало на памет да ће се одрећи Угарске.

8. Априла појави се депутација пред сабором. Пријави је Лудвиг Кошут и чланови је сложно поздравише.

Александар Костић, који је за њу говорио, говораше у име 12.000. Срба, да у Новоме саду очекују, да ће сабор умети уважити предана захтевања, и изјасни се, да је српски народ готов да за добро угарске круне заложи живот и имање.

Кошут понови са министарскога стола, народности треба поштовати. Но сигурно ће се увидити, да мађарски језик мора бити једна веза која ће сјединити све. Мађар Србину немисли зла и некрати му да ужива слободу, што је он задоби. Али за то се нада да је његов језик веза, која спаја са њим народе са којима дели слободу.

Посланици одоше из дворане поздрављени са „ељен." Али из уста министарских чуше се и немиле речи, они мислише да су склонили либерално министарство, да учини крај насилном нуђењу језика, што се чинило под изговором, да је то одбрана против политике кнеза Метерника. Тим изразима још се погорша после и они којима беше једнако у устима хвалисање и узвишивање изгубише много наклоности. — Мађар уступа Србину, да „ужива слободу коју „он" задоби. Познато беше, да политични обрт ствари за целу Аустрију створи јунаштво бечке интелигенције и да победа слободњачке странке на угарскоме са-

бору беше само последица бечке победе. Кад јурати и посланици дођоше у Беч из Пожуна „да извојују слободу за друге народе, слободу коју тедоше са њима да деле о драге воље,“ ваљане бечлије већ беху ствар свршили и поднеше угарским гостима слободу при дочеку, па опет се не догоди да когод од баца рече, да је готов дозволити Угарској да „ужива“ слободу, коју је он извојевао. Што је пак, негледећи на то претерано хвалисање, тим изразом, који се доцније повтораваше при сваком говору, највећма вређано посланство, беше очигледна супрематија маџарског племена. Ко другоме од своје воље допушта нешто, тај одма каже, да то чини по слободноме убеђењу, а невели да је обвезан; нејасни се да може и да неучини то. Посланици дакле оду из дворане непријатно дирнути, јер знадоше, да влада сматра да је маџарски народ над српским, и да је то са гледишта првога само нека милост, ако се последњи неискључе из деобе револуционске добити.

Посланство се реши, да посете министре у становима, те да им се ствар боље објасни.

Министар-председник прими га као посланство верне „маџарске вароши“ Новога Сада и увераваше је, и да ће се све њихне жеље имати у виду, уколико небуду противне маџарским интересима.

Кошут рече: „Господо! Ви тражите у име 12.000 новосадских становника равноправност са племенитим маџарским народом. То је праведно и племенити народ одобриће то, да уживате са њим сва грађанска и државна права и слободу.“

„Ми држимо, г. министре, да треба да вас учинимо пажљивим“ — поче један из посланства — „да су Срби који живе у Угарској позвани и примљени

под увєтом да су им призната ова права и обичаји и да им је признато најсветије право, да се могу служити својим рођеним језиком. Српски народ у многоме се разликује од мацарског и неочекује ништа неправично, он хоће само да га призна онако како и он њега признаје, и готов је да са њим живи под једном круном и законом."

„Шта разумете ви под *народом?*" питаше министар.

„Племе, које има свој рођени језик, обичаје, навике, и сам се о свом напредку брине, а има толико свести, да то очува" — настави посланик.

„Знате ли, да народ мора имати и своју сопствену владу?" примети Кошут.

„Ми не идемо тако далело" — привати други посланик. „Један народ може бити распачан под многим владама, а многи народи могу под једном вла дом бити. Пример су за прво Немци, а друго тврди, да неговоримо о целој Аустрији, Ердељ.""

Министар кога је било лако раздражити, чинио се као да није склон да и даље објашњује; он се изјасни укратко, да мацарски интереси иштү, да не буде у царству поред њега никаквог другог народа као народа.

Трећи посланик опомену министра на незадовољство међу јужним славенима, које се све већма шири. — „Отуд ће, бојим се, искрснути чудо" — настави он — „ако јужни Славени буду обманути у тој нади да ће једном престати та распра око језика, и потражиће „признанство" на другој страни, ако их непризна Пожун."

„У таком случају решиће сабља“ — рече Кошут и оде у свој кабинет.

То учини те букну српски рат — рат крвав и ужасан.

VI.

Брзина и одсудност, са којом се диже буна у Хрватској, војничка снага коју она са тога распореди тако, да главни заповедници свију граничарских чета буду на врху, јавно допуштење од стране Аустрије, све је то угарску владу натерало да поступа помирљиво са том земљом, која беше скоро пропала. 28. Марта тај исти министар, који толико пута непризнаваше да постоји Хрватска, издаде прокламацију хрватском народу и у њој говораше сасвим противно пређашњем своме убеђењу, као да га поштује. „Пријатељски одношај између Угарске и Хрватске“ — рече он — „могао би се потрести само непоштовањем народности. Мора се дакле пред Хрватима изјаснити, како се нигда није ни помишљало, да се непризна њихна народност, и како смо готови да их признамо.“

Та је помирљивост свакако била у време кад је Хрватска била скоро под оружјем и изазвала на заједнички посао сав словенски југ. Да ли је Хрватска баш на то ишла, да помирљиву изјаву одбаци, незна се још на чисто, али она пружи руку за знак помирења[1])

---

[1]) Но то се није озбиљно мислило. После пет недеља 1. Маја, дакле у време кад се буна у Хрватској и Славонији готово сасвим спремила, хрватски језик је de facto уведен, беше све на што је мађарска влада пристала то, да са хрватском латински дописује и да јој пошље законе мађарски написане, са преводом латинским, а са славонијом, при свему опирању народа, да се дописује мађарским.

Сасвим друкче понашала се маџарска влада спрам Срба. Комешање међ њима није јој допустило да пође к њима помирљивим путем, и с тога им прећаше сабљом.

Пошто се у Хрватској развијаше револуција брзо и узбуни дрхове србске; пошто је позив, који одатле оде свима јужним Словенима и узбуди их да се осећају као крвни сродници, на то циљао, да хрватски, Славонци и Срби синови једнога истог великог порекла имају једнога истог душмана, једне и исте интересе да се ослободе: то беше довољан глас, о одговору министра финансије, па да се и у српским областима дигне буна. Једина повластица, да се држи сабор ради уређења чисто црквених ствари немогаше задржати побуну. Прво се поче против нотарских присталица, међу чиновницима. Маџарска тробојка, у којој се до тада поштоваху царевинске боје, но која се сад сматраше као тробојка једне странке, би збачена а српска подигнута, премда је то стајало кадкад и крви. У Србобрану и Бечеју беху поцепане све црквене књиге, које су од скора морале да се преведу на маџарски, и на улици свечано спаљиване. И свештеници су ту били. Наскоро не беше места ни цркве која није тако урадила, и знак устанка пролети кроз Бачку, Срем, војничку границу о Банат, у варницама од спаљених црквених књига.

Већ беше страшна узбуђеност и отуд се могаше излећи највеће зло, да се на срећу баш кад је требало неизмету у ограничену револуцију. — Срби се тукоше не само са својим суседима Маџарима и Немцима, који држаху уз прве, него и са свом наоружаном силом, која беше дигнута по наредби ма-

царскога министарства. Најужаснији бој беше код Кикинде 12. (24.) Априла, то беше жалостан пример.

У време последње промене у окружноме маћистрату неки чиновник, по имену Кенђелац, створи једну странку казавши господарима, који беху испродавали земље, да ће им њихова поља повратити, но тако, ако он буде изабран за окружнога судију, т. ј за најстарију особу у маћистрату. Кенђелац би изабран, али не беше у стању да испуни обећање, које је против сваког права. Наскоро за тим поче покрет. Кикинђански Срби донеше из Карловаца српску тробојку и захтеваху, да се прикује на саветски дом, пошто је у Кикинди највише Срба. Кенђелац то недозволи. Но кад маса из гласа затражи да се то учини, сазва он маћистратске чланове у седницу, да се посаветују шта ће да се чини. Народ међутим опколи варошку кућу и тражаше непрекидно да се дигне застава. Ту се чујаху и гласови оних земљодржаца. Сад позове Кенђелац једно коњичко оделење које је ту становало и пошље га на светину, само да се опрости опомињања. То разјари народ ужасно. Сви потрчаше са сикирама и косама наоружани да нападају Савет. Кенђелац умаче и већина осталих сенатора и маћистратлија спасе се. Сенатори Чунчић и Исаковић падоше као жртва, последњи кад изиђе, ослањајући се на популарност, да стиша гомилу. [1])

---

[1]) *Г. Јулијан Ховниц* у својој историји маџарске револуције каже да је у Кикинди дигнута *руска* застава. Ако му верујемо, то је маџарско министарство још пре из опрезности послало тамо владина комисара, који поче службу вешајући коловође. Међу тим та факта налазе се само у књизи г. Ховница.

Таки гласови побуде мацарску власт да се послужи силом, као јединим средством. Које с тога, што је пропустила да задобије Србе; ово зато, што их је сама приморала на јавни одпор, не остаде јој ништа друго да чини, него да их силом покори и страхом принуди на послушност. По свима местима где су били Срби објави се опсадно стање и Петар Чарнојевић беше овлашћен, да као владин изасланик, у име краљево и његове владе, ту буну угуши. Њему беше остављено да употребљује мере у ванредноме стању.

Међутим се сједини карловачка и новосадска странка да заједнички изради да се призна народ. Начинише план и обележише уопште пут којим ће ударити. Угарски сабор и влада одбише их и мораде се спремити за очајну борбу. Закључи се, да се сад обрате краљу и Аустрији, коме су пре, док се још није Угарска против воље спојила, били подчињени. Али пре свега мораше да се прикупе све раскомадане силе, да се даде једној вољи и израз један. Реши се да се сазове народна скупштина.

Срби што становаху у Аустрији непрестано су били навикнути, да сматрају у митрополиту карловачкоме не само свештеног последовача патријархова, него и као средиште народних и политичких интереса, премда му беше давно одузета сва политична сила. Само он је могао да сазове народну скупштину, јер он је сазивао врло често и посланике општинске ради уређења црквених ствари. С тога се обрате њему, Рајачић, тадашњи митрополит, човек у годинама и мирнога, законског духа, изјасни се, ма и да се радило за народну ствар, да нема права да се сазива скупштина друга, осем црквене. Можда се мало уздао у српски устанак, па с тога је мислио да ће

урадити против закона угарске владе ако сазове народну скупштину.

Чарнојевић, рођени Србин, из породице патријархове, чији је спомен био народу светиња, богат и познат у целој земљи, огласио је свуда преки суд, али нигде није употребио силу. Добродушност и осећање спрам народа, са чијом историјом тесно је везано његово име, из средине кога увек га срећаше омладина, сродници и познаници, сасвим га обезоружа. Залуд му се даваху топови из Темишвара и све чете под будимском командом. Тај кратак његов рад против револуције, која се спремаше пред његовим очима. беше само колебање између оштрих налога из Пеште и жеље да одклони несрећу од рођене земље. Он се изрази да ће посредовати, и да је готов дати и концесије, али немаде храбрости да пође даље но докле држаше да је нужно. Хтеде да стоји добар Србима за извесни степен самосталности, па не беше противан ни самоме војводству; али само да се та самосталност непростире и на црквене ствари. Признање пак народности и језика небеше нигде у његову пуномоћству. Могло се дакле предвидити да ће га на скоро заменити какав мање попустљиви карактер.

Царски ђенерал Храбовски, који командоваше тврдињом Петроварадином и који се стави на расположење угарској влади, као признатој од стране краљевске, нудио је комисару сваку помоћ и сам се подиже против српских тежња. Осем тога беше тај ђенерал сам наименован за владиног комисара поред осталих предела и у Срему, који беше главна точка за цели покрет. Није требало дакле губити времена.

Спреми се депутација из Новога Сада. У њој беху не само посланици одборски, који се беше са-

ставио да управља покретом, и грађани, него и становници целе Бачке, Срема и Баната, који непрестно у Н. Сад долажаху и одлажаху распростирући по земљи револуционски дух, па и многи посланици из шајкашког батаљона, Петроварадина. немачко-банатске и осталих граничарских регимената. Највећма су били огорчени ти граничари, што су безусловно предати мађарској влади и што су видили, по објављеној тенденцији министарства, да ће се војска, команда и војнички сајуз по мађарски усановити, са чега се и бојало помађаривања. Па и против Аустрије се подигоше, што их тако награди за толике крваве жртве.

На путу из Н. Сада преко Петроварадина у Карловце растијаше малена депутација и сакупи се мноштво народа, свакога рода и доба. Развише се заставе, бојне и црквене песме захорише се, и док су гајдаши хитро и потмуло извијали певаху слепци, које су водила деца, песме о Милошу Обилићу и Краљевићу Марку, о Арсенију, светоме патријарху, и о Ђурђу Бранковићу, славном војводи, кога позваше у Земун и затворише га, без да се знало зашто, у немачку тамницу Егар, где је и умрьо после 22. годишње патње, а не виде више ни он свог народа ни народ њега. Стаматовић, прота из Н. Сада, који знађаше боље да говори од свију својих, изговори неколико оштрих речи.

Тако дође депутација у Карловце, стаде пред патријархов двор и тражаше народну скупштину. Многи депутати пођоше к митрополиту и представише му, како је нужно да се сазове народна скупштина, како је то једино средство да се сачува од несретне револуције, а требало би било, да се он стави на

челе покрету. Архијепископ поче опет мислити прековарати. Но Стаматовић му тури календар у руке. Народ опет викну за скупштину.

„А зашто? питаше архиепископ. Једна рука показа на 1. Мај и он се нејасни, да се распише за скупштину 1. Маја у Н. Саду.

VII.

Расписа се за скупшину. Свака православна српска општина, у Банату, Барањи, Срему, војничкој граници, Славонија па и Хрватској, би позвана да пошље посланике Ни краљевски комисар ни командант-ђенерал немогаше спречити, да се свуда недрже скупови за избор посланика, и да се граничари провинцијалци о томе не договарају како ће се помоћи тадашњем жалосаном стању и како ће се поправити. Вође покрета сједињише се са поглавицом у Загребу. Али Чарнојевић, против ког се говорило у Пешти да нема одважности и да је превртљив, и кome је дошао налог да енергично поступа, мишљаше да задржи скупштину, па прогласи опсадно стање и преки суд за Нови Сад. Но узалуд беше све. Митрополит сазва скупштину у Карловце.

Последњих дана Априла (по старом) врвише већ по уским улицама старе и просте комунитетске и архијепископске престолнице гомиле народа, које беху дошле са посланицима, да буду сведоци сутрашњег дана. Шајкаши у својим отворено-плавим мундурима, и перед строгог забране својих официра, прелажаху преко Дунава; петроварадинци и банаћани

испадоше са својим плавим мађарским чакширама и плавим граничарским капутима, сремски сељаци у белом празничком оделу а варошани са народним знацима и пантљикама. Лекари, адвокати, трговци и младеж из близа и из далека, а овде-онде виђаше се по гомилама и по неки земљодржац, ту си могао опазити и по којег официра са златним чаковима из границе, који и преко наредбе дође на скупштину. У маленој и мирној вароши једва се сместише ти гости. Многе стотине лежале су по улицама, на пијаци, пред црквом и митрополијом, па чак и иза вароши и ноћиваху на пољу под ведрим небом, јер беше топло. Архимандрити, попови и други врсни људи иђаху од гомиле до гомиле и помињаху име човека, који ће сутра бити на челу српскога народа.

1. Мај освану, а у двору архијепископскоме и унаоколо скупиле се беху силне иљаде народа. Са свију страна поврви народ, па и с оне стране из Србије дођоше многи у народноме красном оделу, да виде шта ће урадити њихва овостранска браћа.

Свечана служба у катедралној цркви одпоче и архијепископ даде народу беседу. „У тренутку, кад се шири бој за слободу од запада Европе па чак до наших страна, дође дан спасења и српскоме народу, који у бојевима за крст часни не само у Аустријској војсци не и за целу Европу проливаше крвцу, а би награђен подјармљивањем и понижавањем.“ Народ беше опоменут, да се при одлукама сећа старе своје славе и би благословљен, да духови немањића, Симеона, Саве, Душана, Лазара, племенитога и храброг Обилића, девет Југовића и Арсенија светог патријарха лебде над њим.

Наста нема тишина кад архијепископ у пратњи архимандрита и много других ступи у двор и показа народу пергаменте од 1690. и 1691. као светињу. Један аахимандрит поред архијепископа прочита их гласно а врсни народњаци почеше их тумачити.

„Српски народ, који се 1. Маја са свију страна слеже у Карловце,“ вели један очевидац „знађаше у томе тренутку добро, да није ничим више привезан за аустријски двор, а виде и то, да и са новом владом у Угарској неможе бити у свези, јер и она нехтеде водити никаква рачуна о светим правима народним. Он се дакле налажаше у таком положају, да мораде најпре фактички бити постојан, па тек тада да осигура припознање потврдом какве год силе. Та сила којој се одбијен од Угарске, набрзо обратио, беше Аустрија. Ако се она устеже те не призна своје сопствене уговоре, онда је народ принуђен да уради то својом снагом.“

Прва точка, која, беше скупштини предата била је о патријархову достојанству.

„По чијем сте наговору и позиву“ — питаху беседници „прешли у ове равнице, где је храбри српски народ пре нас пропао са ужасних ратова? Зар не по патријархову? Па где је Патријарх? Ујемчавала нам се слобода при црквеноме раду и другим обичајима. Али где је тај други патријарх који би по смрти првог сео на престо? Где су други? Забрањиваше нам се, нашта имађасмо права! Е остаде још титула неупотребњена, али достојанство патријарско беше у нашим митрополитима, у нашим начелницима, а још је у животу код наших садашњих поглавица црквених, па зато хоћемо да се опет по праву зове: наш патријарх!“

Народ повтори: „Живио Јосиф патријарх!“ и заклињаше се новоме патријарху, дижући га на плећима.

„Ко је предводио хиљаде и хиљаде наше наоружане браће и одкуд пређе к нама 40.000. наших породица и пренесе овамо сву тековину? Зар недођоше са војводом да се боре против непријатеља крсту и да се населе у пределе пошто их освоје, под врховном влашћу царевом, но само да им се признаје *војвода* и да им се да устав према жељи и потребама? Па где је војвода? Где је устав? Оног нам одузеше, а овај нам недадоше! Зато хоћемо сад да сами себи дамо обоје!“

Народ викаше: Живио војвода! Живио народ! Живила народна управа!“

Али ко да буде нови војвода? Да ли да се избере из грађанског или војничког сталежа? Народ беше навикнут да види војводу на челу наоружане чете. Он се дакле мораде избрати из малог броја официра, који су православне вере, који су радили за народ а у великом су чину војничком. Патријарх именова фелдмаршал лајтнанта Живковића, ђенерал-мајора Јовића, ђенерал-мајора Тодоровића, пуковника Јовића, пуковника Будисављевића. И народ само ћуташе и слушаше. Он именова пуковника Стевана Шупљикца [1]), и народ викну: Живио Шупљи-

[1]) Стеван Шупљикац, витез родио се год. 1789. у Петрињи у банатско-војеној граници, где му је отац становао као штабни официр. С поческа се спремао за грађански посао и ишао у Карловачку грчко-неуниранy гимназију, а затим у философске школе у Еденбургу. Кад му беше 16 година ступи као кадет у очеву регименту и беше још исте године заставник у походу за

вац! Живио војвода Стеван!“ Још пре су били изабрали име тога човека, који је добио крст почасне легије под Наполеоновим заставама, коме није сунце повољно сјало те служаше 17 година као капетан, и једва доживи да се мало подигне, који беше тада у редовима талијанске војске са својом регментом и жељаше добра својем народу; и протоко дневник буде овако започет и закључен:

„Српски народ је приликом отварања своје народне скупштине под председавањем нарочито за овај случај изабраног поглавара, њ. сјајности г. Јосифа Рајачића, архиепископа и митрополита карловачког, сећајући се тужно неправде, што му је код свију закључених уговора са домом аустријским, власницима у угарској и сједињеним краљевинама, причињења радњом против васпостављења достојанства војводе као и патријарха, црквеног поглавара свију Срба што станују у Аустрији, признао је да је цели сходно да се постави један поглавар за политичну управу а и митрополит са старим патријаршким достојанством, и с тога:

Италију. Год. 1809. беше подпоручик, 1810. поручик. Кад је закључен мир те године, припаде један део војничке границе Францеској и Шупљикац се бораше од то доба у Наполеоновој војсци. Маршал Мармон постави га за свог ађутанта а 1812 за капетана. Као капетан био је он у несрећном походу у Русији и у боју добије крст почасне легије. Год. 1814., кад беше у Магдебургу у гаризону пређе са својом кумпанијом Хрвата к својим земљацима и дође после мира 1815. као капетан у немачко-банатску регименту. Год. 1832. тек постане мајор, год. 1837. подпуковник у огулинској граничарској регименти а год. 1842. пуковник код исте. Као такав водио је у зиму 1847. своју регименту у Италију.

Прво: је право објављено, а затим његова ексцеленција митрополит и архијепископ г. Јосиф Рајачић за српског патријарха, а обрштар огулинске регименте г. Стеван Шупљикац за војводу, једногласно избран и проглашен.“ —

Сутра дан, у Недељу, на дан Атанасија свет. патријарха служио је летурђију патријарх први пут од времена Арсенија Чарнојевића у катедрали карловачкој.

Још једанпут састаде се скупштина 3. (15.) Маја и закључи:

„Узимајући, да ни један народ није у стању остварити задатак и развити своју снагу, да се припозна, док се неуклоне све препреке што стају на пут природном развијању и напретку, и не покидају све везе, које спречавају народ са својим језиком, историјом, прошлошћу и будућношћу, изјашњава се.

Друго: Српски народ за политично слободан и самосталан под домом аустријским и општом круном угарском.

Гледећи на закључене уговоре српскога народа са домом аустријским и угарском круном; држећи да се та права немогу поништити а да се неповреде уговори; мислећи, да за сталност престола нема веће безбедности од љубави и оданости народне; и држећи да се то одржати може само кад се испуне дата обећања и увећа слобода према духу времена, српски народ жели.

Треће: Да Срем са границом, Барања, Бачка, са бечејским и шајкашким диштриктом и најзад Банат са својом пограничном облашћу и кикиндским диштриктом, постане српска војводина.

Држећи, да се распачан народ, као и свако тело неможе да развије природно, кад су му делови

раздвојени, и да му није добро но пропаст долази кад није у природном положају, — неможе ни материјално, ни душевно ни политично развијати и образовати, док му се делови неуједине и док необразује једну државну целину основану на слободи и потпуној равноправности, очекује.

Четерто: Политични савез са троједном краљевином Хрватском, Славонијом и Далмацијом, са додатком, да се услови тога савеза оживотворе и остваре на горе казаном основу.

Сматрајући за нужно, да по горњој основи слободе, независности и сајуза троједне краљевине под Угарском круном морају бити уређени и узајамни односаји, народна скупштина поставља.

Пето: Један одбор и овлашћује га, да те односе уреди и таке предлоге скупштине народне на потврду подноси, даље да се брине о свему што је нужно и корисно за горњу цел, па да и народну скупштину у свако време, по потреби и околностима може сазвати, а и неке особе из своје средине изабрати и као перманентну депутацију саставити, и да се непрестано овде (у Карловцима) налази те да прима захтеве и жеље нарсдне и спрема предлоге за народну скупштину.

Руковођени правом љубављу к народу румунскоме и радуујући се сваком напредку његову у развијању његове народности, желимо да и њему испадне за руком да се сједини као народ и да се уврсти међ друге народе, па зато скупштина сматра за дужност, да га у препорођају подпомогне братски надајући се да ће и Румуни Србима допустити да напредују, са чега моли краља, да

Шесто: Да се изрече народна самосталност Румуна у духу народне слободе и равноправноправности.

Гледећи на то, што одбор има власти да према времених околностима сазива народну скупштину, закључено је.

Седмо: Да се расписани народни конгрес за 15. Маја о. г. не заказује.

Држећи, да српски народ може слободно располагати са својом народном имовином, и мислећи да се са стварима народним неможе управљати без расхода, народ закључује:

Осмо: Да поменути одбор има пуномоћство, у договору са њ. светошћу српским патријархом и осталим чуварима народног фонда, потребне новце међутим из народне касе подићи, да у своје време народној скупштини положи рачун и да се издатци чине само кад је нужно и корисно за сав народ.

Сматрајући ово као народну жељу и држећи да ће се ти закључци најскорије извршити.

Девето: Овлашћујемо одбор: да, у договору са њ. св. патријархом, из средине народне изабере једну депутацију која ће ове жеље саопштити њ. величанству краљу и хрватској земаљској конгрегацији.

Гледећи на позив наше славенске браће из Чешке да учествујемо на конгресу у Прагу, на коме ће се састати аустријски славени да се споразуму о нашим општим интересима, најпосле.

Десето: Овлашћује се одбор, да изабере за тај конгрес депутацију из средине народне, која ће заступити интересе нашега народа на истоме.

Чланови главнога одбора бише изабрани истог дана и народна скупштина распусти се, чекајући да се изврше горњи закључци. И поче се уређивати земаљска одбрана.

VIII.

Главни одбор поче одмах да се стара како ће да почне поверени му посао. Одмах сутрадан одпочеше седнице под председништвом новога патријарха.

Први му рад беше: избор перманентног пододбора од 15. особа; наименовање депутације која је требала да иде краљу, и избор посланика за славенски конгрес у Прагу.

На челу депутације која беше одређена за краља — јер се још једнако мислило да ће се од мађарског краља добити оно што нехтеде дати угарски сабор и влада, премда се у самој ствари од онога готово више тражило но од ове — требао је да буде патријарх; сви манастири‘ општине, и све граничарске регименте требале су да учествују. Депутација је требала да пође преко Загреба, те да се тамо са земаљском конгрегацијом споразуме, па 24. Маја (5. Јуна.) да стигне у двор краљевски у Бечу.

На челу посланика за славенски конгрес били су: архимандрит Никанор Грујић и прота новосадски Павле Стаматовић. Ти посланици имали су да израде, да и од Чеха оде једна депутација у Беч 5. Јуна те да подпомогне захтевања српска.

Мађарска влада, која је обраћала сву пажњу на ствари у Хрватској, није придавала никакве важности томе што се догађа у српским пределима. Све

што је чинила сводило се на строга и све строжија упутства, која је своме комисару, код све његове неспособности, слала. Распис за скупштину једва је побуди да пази, и Палатин као местозаступник краљев посла митрополиту 3. (15.) Маја захтев, да скупштину обустави и да учини да се 15. (27.) Маја држи конгрес у Темишвару, где је год. 1790. такође био конгрес ради изравнања у црквеним стварима. Писмо стиже у Карловце кад је већ скупштина била заказана. Одбор одговори, да од тога више ништа неможе да буде и да и пре неби могло бити, пошто се сада не ради о црквеним стварима него о народним, а народ се решио да изради да му се признаду права.

И владин комисар, који се до тада није могао лаћати крајњих мера, мораде се због догађаја 1. и 3. Маја енергично заузимати да употреби силу пуномоћства. У ноти од 4. (16.) Маја захтевао је од митрополита, да одступи с места, које је противзаконо заузео, да разреши одбор и — *перманенц*, да уништи начињене закључке и да се мане свију прокламација и расписа. Он тражаше од њега да се одмах покори законској влади угарске и показа му да ће одговарати за сва слетства ако буде противљења. Патријарх предаде писмо одбору, и овај реши, да га одмах баце у ватру. Ово је био акт због кога искрсну јавна осуда вероломног потомка и носиоца имена „Чарнојевића [1]).

Патријарх који се већ беше ставио покрету на чело беше и заузет и кадар да служи народној ствари,

---

[1]) По поузданом усменом казивању, био је спаљен само препис, а оригинал остављен у архив, па доцније предат аустријској управи у Темишвару.

којој се и одао. Али недостајаше му оне хитрине и ватре, која је само у млађим годинама и која требаше доиста српскоме народу који имађаше много да ради.

Опрезност и смотреност то је мудрост старачка а одважност и одушевљеност младачка. Свако има своје време и неможе се ни заменити ни имати. Снага беше изазвана и сад је требала младићска да се одупре.

Патријарх се напрезао и корачао напред, што се видило у одбору при сваком закључку. Мислећи непрестано да ће проћи на миру, препоручи одбору пре но што ће отићи, да ништа даље непредузима нити закључује што док се он неврати с двора краљевског.

Али младић од 26 година, који дође на чело одбора место старца патријарха, не беше онај који би гледао мирно ток ствари, а да се неуплете.

Човек из једне од имућних кућа у Бачкој коме предци беху војводске крви још од Лазара српског (око 1380.) у Албанској, чија кућа беше самостална и одушевљаваше потомство, човек, који је учио у инжинирској академији у Бечу и био одгајен војнички и који је имао прилика да се научи а тежаше за свестраним изображењем. Особито је изучавао историју, философију и красну књижевност. Међу философима беше Канто, а мећ поетама Уландо, које млади Србин читаше радо, па и сам написа неколике немачке песме, од којих неке беху штампане. Кад постаде хусарски официр није прекинуо штудије, него му то још даде одсудан правац. Италија где је био Стратимировић, распали му страсти, а вера, да му никаква несрећа неможе на пут стати, наведе младога Србина на неке глупости. Но кад је добио одпуст да се врати у своју домовину и томе

би крај. Млади официр (беше му 21. година) заљуби се у младу ћерку једнога газде и одведе је на силу, јер отац му је никако недаде. Стратимировић се одрече војничке службе и живљаше на своме добру као иконом, бавећи се и с политиком. Народна напредњачка странка доби наскоро једног од најревноснијих привржѐника и као таког затече га 7. (18.) Маја избор за председника одбора.

Нагли и напредни елементи тога тела могоше се сад сазнати. Одбор имађаше већ у Новом Саду „Вјесник“ као свој орган, па нареди да се премести у Карловце. Сад би закључено, да се извешћује народ о целоме стању ствари, о раду и закључцима. Да би се имало свезе по целој земљи, беху понуђене вароши и села да установе пододбор, који ће бити под карловачким одбором и отуда добијати упутства и извештаје. Тим се ишло да се задржи уједињена снага и да не буде никаквих некорисних нереда и демонстрација. Да би своје наредбе још већма оважио, узе одбор фирму „главни одбор за привремено управљање војводства српскога.“ „А грб српскога народа за печат. Немачким становницима би одмах јављено (10. (12.) Маја) прокламацијом, у којој их умириваху због разнесених маџарских гласова, да Срби иду покретом само на то да убијају и пљачкају. „Немачки саграђани! Српски народ хоће само да одржи своја права а не иде на то да тлачи туђа. Зато будите спокојни, Срби вам неће никакве неправде учинити. — Српски ће народ заложити имање и крв своју, да сачува и утврди народност; али нипошто тлачењем друге. С тога се, немачка браћо, небојте за своју народност. Српска народност мисли да је позвана да створи вишу идеју народнога жи-

вота, коју је досадашња несносна политика кнежева притискивала. Равноправност човечанска прогласила је последњу, али се неможе уздићи до једнакости код народности. Српски народ хоће сад нову народну политику, која поред једнакости грађанске и вероисповедне води и једнакости народа и народности. Небрините се дакле Немци суграђани, небојте се за грађанска права, за вероисповест, језик и народност. — Немци суграђани! Срби неће да се подижу тлачењем својих суграђана из туђих племена. Они неће да се узвишују ништећи друге народности. Они неће да уведу у државне склопове свој језик као једини који спасава. Слобода, једнакост и братство, за све народе, народности и језике, то је његова изрека!"

Да је скупштина са својим захтевима даље пошла, но депутација у Пожуну, одбор би је својим мерама скоро опколио. Он би постао, и ако предходно само по имену, привремена влада, и то се ишчекивало кад ће се у самој ствари дочепати јавне власти.

Ни Чарнојевић, ни ђенерал Храбовски, командант варадински и комисар владин, нису могли да гледе то равнодушно. Поред тога беше Auto da fé на посвети првога, један акт ружења свију ауторитета што пређоше на њих, па немогаху проћи мирно. Њихови извештаји изазваше нове наредбе којима се једнако хтело да се савлада противник. Скупштина 1. и 3. Маја [1]) прогласи се за бунтовни акт, а избор патријарха за незакон и ништав. Митрополиту би на-

---

[1]) Пуковник Шупљикац, војвода српски беше у то време у Италији и незнађаше се кад ће доћи да прими управу над војском, а без њега је тешко било. *Пр.*

ложено да сазове 15. (27.) Јуна расписани конгрес, и то под тешком одговорношћу. Храбовски, кад је већ било наређено да се улогорује Бан, добије налог, да устанак савлада силом оружја, а тамешког грофа Петра Чарнојевића по владином решењу од 12. (24.) Маја заступи тамишки вицеиспан Сава Вуковић.

Вуковић, и ако је био сам Србин од порекла, не беше човек који би се могао симпатијама навести. Чим је дошао преста помирљиво посредовање и поче да влада сила. Прва његова забрана беше да се нечитају београдске а особито све славенске новине и прећаше се смрћу. Преки судови беху установљени и сваки помагач или привржених српске ствари беше осуђиван. Народна гарда из мађарских гнезда би одређена да крстари те да разоружа српске становнике, да стражари по улицама и да предаје суду све на које се сумња да су српски пријатељи. Наскоро стигоше Мађари из Јарковца, Сенте, Халаша, Меликута, Кикинде, Червенке, Врбаса и Торже наоружани са пушкама, и вилама, косама у српска места и почеше да дају знаке чарки и да поступају насилнички, али им доцније би враћено. Осем тога би нарећен стални логор око Сегедина. Округима Арадском Чанадском, Темишварском, Бачком, Крашовском, Темишком и Торонталском, као и краљевским слободним варошима Араду, Темишвару, Сегедину, Кикинди и Сомбору, беше заповеђено да пошљу гарду и својевољце у исти, па још и по другим округима би наређено да искупе 4.000. својевољаца и да помогну да се стиша српски покрет. Кордоном који беше повучен од границе шајкашкога батаљона до Футога ишло се на то, да се спречи Србима сваки саобраћај и да им се отежа набавка хране.

Карловачки одбор, који је међутим био спао на перманентни, јер чланови сви одпутоваше, мораде се сад о томе бринути да се спреми за отпор. Њему требаше оружане потпоре, ово да извршује своје налоге, ово да се мађарски неизвршују.

По избор војници у граничарским региментама стојаху му на услузи, и то све они што су били при решавању 1. и 3. Маја. Требало их је само позвати па да сви потврде да бране одбор и скупштинске закључке. Само једно је било на путу: војничка послушност, и покорност, са које је граничар привржен својим старешинама, и Храбовски беше заповедник границе. Требало је њега принудити да заузме други положај. Он мораде да изиђе на среду, па или да се заузме за српску ствар оли против ње. Он је морао или да пристане на наредбе одборове што се тичу оружане снаге граничарске, или да се мане дањега упливисања.

С тога се оправи 29. Маја ујутру (10. Јуна) једна депутација у Варадин и захтеваше од ђенерала заштиту против насртања, која беху по српским местима по одобрењу мађарске владе.

Ђенерал се изјасни да то неможе учинити.

„Јесте ли ви, г. фердмаршал лајтнанте, искључно ђенерал садашње мађарске владе, или и краљев и царев?“ питаше један из депутације.

Ђенерал рече да је царски. „Ја сам и оседио у покорности“ — рече он — „и покоран сам само цару, или ономе, кога он нареди. Али ја сам покоран и угарскоме министру.“

„Па онда ћете признати да је захтевање наше умесно, кад српски народ очекује да ћете га ви заштитити против насиља која чине краљевски ко-

мисари, а он је послао и сам своје посланике краљу, да му се признаду права и изврше повластице, које су му пре столећа дароване, а после поречене.“

Ђенерал рече да незна ништа о тим повластицама и правима, пошто су застарила и према садашњем стању немогу се употребити. „О српскоме народу каквом ја незнам баш ништа“ — додаде он. — „Или сте у стању да ми покажете, где је овде Србија или српски народ означен?“ питаше даље, показујући на карту ћесаревине. — „Ја ненализим никакав српски народ у Угарској и Аустрији па немогу га ни заштићавати. Преко Драве има Србија и ко хоће да је Србин нек иде тамо!“

„Дакле ми ни имена немамо више у Аустрији?“ питаше га депутат, који се немогаше више уздржати. — „Пре свега наше привилегије, после наша самосталност и најпосле наше име?“

Депутација оде из дворане у највећем огорчењу. Па и сами официри који беху око ђенерала, мишљаху да је далеко претерао.

Тај одговор начинио је у Карловцима највеће узбуђење. Одмах перман. одбор закључи, да поднесе краљу тужбу против заповедника варадинског, што се усудио да одриче српскоме народу екзистенцију, док још краљ није решио. Ова прокламација на све Србе, која је тог дана по подне издана са тога одговора командантова, појури као варница кроз све пограничне области:

„На таки начин плаћа вам царски ђенерал српску крв, коју пролисте за престо и круну Аустрије у Француској, Шлезији, Пруској и Русији, и коју и данас проливате у Италији! Браћо! Срби! Немци и Чеси, Моравци и Пољаци, Тиролци и Крањци,

Штајерци и Корушканци, Шлезијанци и Леси, Талијани, Маџари и Ердељани, сви су на карти аустријској и у законима угарским имају своје име. А за нас, један народ — нема ни помена! То вам је зар добит, коју вам донесе 19. век, златно доба за све народе?“

Прокламација је завршена позивом на оружје. Свима пододборима би заповеђено, да то објави звонима у свима местима и да се позову сви способни на оружје, те да спреме праха и олова и изберу себи старешине, па да дођу под Карловце, Перлез и Рамски шанац. У исто време да понесу и сикире, косе и ашове за прављење шанчева, да доведу коња, кола и топова што је могуће више. Привременој влади да буде на услузи и устаничка војска.

Сутра дан (30. Маја, 11. Јуна) рано дођоше у Карловце два официра ђенералова (ритмајстор Рихтер и поручник Рајић). Командант, који је морао увидити своју претераност, захте од одбора да му пошље нову депутацију у град, те да мало боље размисли о захтевима.

Одбор одговори, да то више неможе да буде, пошто је већ послата тужба у Беч против ђенерала, и предаде препис исте за ђенерала.

IX.

Позив на оружје пројури као муња по земљи. Народ беше свуда спрема. Маџарске колоне што разоружаваху, биле су већ принуђене да бране своје.

У многим местима би доста миг и гомиле пођоше Карловцима. У Срему се није часа часило. Ту се још из раније све знало и спремаше се побуњеничка војска. Ту се беху тврдо решили да се у маленој а планинској земљи, огњишту српске вере и обичаја, које скрива силне манастире и најстарије споменике негдашње српске господштине, бране и онда, кад би земље преко Дунава покорене биле. Један део те војске, од прилике 800 момака, још пре два дана пређе код Титела преко Дунава и то под предвођењем негдашњег граничарског официра Чиче Јовановића [1]), и помоћу шајкаша, који му беху одани, набави осам малих топова и нешто џебане.

У време кад је прокламација за устанак разаслата одбор јави томе одважном офицеру, да се приеружи општој одбрани. Он беше већ у Срему чете уредио и требаше само да се подигне шајкашки округ, те да заузме ратне спреме из тителске оружнице и да се утврди на римским шанчевима. Одбор га је као народног пуковника овластио, да официре, па и саме пуковнике из шајкашког батаљона уклони, ако се успротиве. Тим је учињено те одбору стајаше за мало дана на расположењу знатна бојна опрема.

Са таквим овлашћењем и чином би послат у компаниске округе суседне немачко-банатске регименте и негдашњи поручик Дракулић. Он је требао да набави опреме из Панчева, штабног места у тој регименти, и да скупи логор код Перлэза.

Негдашњи поручик Којић и одборски комисар Станимировић добише налог, да се снебдевају бојним опремама из Беле Цркве и да сакупе војску из

[1]) Он је умро у бечкој болници 1850.

илирско-банатске регименте па да их смести у логор код Алибунара.[1])

У самим Карловцима на први миг сакупи се до 2.000 сремаца, а дође неколико стотина оружаних Бачвана и Србијанаца, који још раније знадијаху за војне припреме.

Ђенерал Храбовски, који имађаше у рукама препис тужбе, реши се да учини крај дрскости одборовој. Тог истог дана у вече сазва он своје официре на савет. Ту осташе до неко доба ноћи и ујутру (31. Маја, 12. Јуна) видише се предстраже једне колоне — екзекуција — на висовима Карловачким. Ишло се на то, да се одбор растури и да се заузме главно устаничко место.

---

[1]) 22. Јуна опростим се са пријатељи и на путу преко Осека наиђем код Илока и Каменице на мање станове (логоре), а код Черовића на повећи српски логор. Вукајловић, бивши народни депутирац у Инсбруку, неутрудни муж, беше командант овога последњег стања. Самном заједно пријави се патријарху Јеврем Живковић, лајтнант код жени-хора, питомац неумрл. Текелије. На југу монархији Бан Јелачић оружаше се. Ђенерал-команде варадинске и темишварске добије од Кошутова министарства налоге на војнике и официре граничарске: „да ће сваки који би уз српски покрет пристао шаржу изгубити.“ Ваљало је оружаном руком стати на супрот Кишовој и Храбовској војсци. . . Са истока од Дунава, код нове Молдаве пвеко Беле Цркве, Алибунара, Томашевца, Перлеза, Тителa, Чуруга, Фелдварца, Сентомаша, Каћа, Карловаца, Каменице и дуж Дунава до Даља протезала се на 35 миља дуга линија, на којој је Србима за руком пошло да предупреде улазак мацарске војске. На тој линији цела је Крајина од Н. Молдаве к Перлезу, после од Сентомаша до Госпођинаца, и од Карловаца преко Буковца до Каме-

Нико у Карловцима није очекивао, да ће тако напрасно бити напада. Глас да се војске спремају пројури кроз све редове и би велика забуна. Многи одборски чланови одоше из вароши, а за њима већина упрепаштених становника. Председнику и некима издржљивим члановима одбора оста, да бране место за неко време или да га одма напусте. И сам Стратимировић сумњао је да ће се се Карловци одржати, па би принуђен да се брине о одбрани, али немогаше се ослонити много на мале чете без дис-

---

нице отворена, само се међу Сентомашом и Госпођинци пружа блатна низа, која пречи приближај. Од Титела до Феудварца штити Тиса, одатле до Сентомаша Франц-канал, а од Каменице до Даља Дунав.

После захтева српских и напада Храбовскова подигну неколико стотина граничара стан код Беле цркве, а јужно у теснацу на Локви скупе се 69. Србијанаца под храбрим својим четобашом Василијем Велићем (који је 1849. код Н. Сада погинуо) и ту се утаборе. Код Перлеза лајтнант Дракулић сабере граничаре у већи стан, а мање чете расположи код Јарковца. Међу Перлезом и Белом црквом поставе стан Димитрије Станимировић грађан. панчевачки и народни мајор Којић код Алибунара. У Панчеву беше депо. А шајкаши под својим комендиром Зарвјом Јовановићем (чичом) заузму Јарак. Туринци и Сентомашани добију допуштење да се утврде. Уз благослов патријархов понесу сентомашани с неописаном радошћу и један фунташки топић собом у Сентомаш. У Карловци беше полак батаљона Вараднинаца и нешто народа Тако и у Вуковару, Каменици, и малене четице у Черевићу, Илоку и Даљу. Унутраш пословима граничарских полкова управљаше *Тодор Радосављевић*, капетан-аудитор у Митровици, у Тителу капет. *Сурдучки*, у Панчеву пенз. кап. *Чавошки*. (Стеф. Јов.) *Прев.*

циплине. С друге стране пак беше несигурно поверење народа самом себи. Да се варош преда без икакве одбране то беше за побуњенике грдни удар. На губитак Карловаца и пораз могло се према малој снази мислити, и морало се јако напрезати. Борбе је морало бити.

На височима око Карловаца отпоче се топовска ватра. Пехота пође напред, а драгони узеше пут поред дунавске обале, да продру у варошке улице с друге стране. Сад похитају 30—40 Србијанаца са дугим арнауткама на камени мост на једноме потоку којим су једино могле Храбовове чете да продру у варош. Ти неустрашни српски стрелци беху заклоњени дрвима и кућама и покушаше да бране мост дотле, док Стратимировићу неби испало за руком, да оружане чете које беху на противној страни варошкој код банстола и које по лажној заповести хтедоше да одступе, сакупи и у бој поведе. Србијанци брањаху своје место одважно и издржљиво, и чисто као од шале, а то је тако само код њих, јер су у омањим ратовима одрасли и иза стена и провалија сваки дан гледали смрт. Особито знатан беше неки Вуле црногорац. Он се привуче до моста и нанишани арнауткои непријатеља. Тане погоди али му се одазва двадесет с противне. Вуле паде на земљу и превијаше се као да умире. На тај начин напуни пушку да га непријатељ не примети, па се успужа на једно дрво и смотривши противника убије га. Пет пута је тако лукаво радио и пет ђенералових војника изгибе. У том стиже и Стратимировић са једном четом од банстола на мост, а друге се повукоше у планину да мало подаље од вароши навале кроз гудуре и да спрече повратак непријатељу.

Међутим су топови грували.[1]) Ту се неможе уздржати једна гомила својевољаца те јурнуша сложно да најближе топове отме. Али осу картеч на њих и они се ваљаху у својој крви, нити им поможе јунаштво. Једна пак храбра чета варадинаца наоружана

---

[1]) „... Храбовски, потплаћен од Мађара ударио је с две стране на Србе, и то крадом. Једно одељење мађарске војске оде потајно преко брда кроз винограде, под заповедништвом Ђенерала Јовића (жалосног овог Србина, који на несрећу би стављен и у кандидацију војводе), а јутрос после 7 часова дође изненада под Карловце и удари на Србе из топова и конгревским ракетама . . . Битка је трајала од јутра до подне. Од српске стране било је 11 мртвих и 14 рањених између којих и две девојке прободене бајонетом; непријатељ је изгубио 15 људи и 30 их је рањено. Неколике куће на крају Карловаца спаљене су. — Друго оделење под предвођењем ђенерала Цана оде у табор шајкашки под Јарком, да га разбије . . . Банатски табор под Перлезом није још нападнут. У таборима су вође: у сремском Стратимировић, у бачком Захарија Јовановић, у банатском Дракулић . . . После битке стигао је тамо из Загреба гроф Нужан и развио одмах белу заставу, па оде у Варадин да пита Храбовског: по чијој је заповести на Србе ударио? — Храбовски нехте одустати и рече му да је наново заповедио да се куће пале, захтевајући: да се карловачки одбор распусти, да се чланови даду под суд и да наплате некаку штету у граници. Но ни један од ових услова није примљен. — Саобраћај је са Варадином био сасвим прекинут. — У то време Стратимировић је отишао у Тител са једним оделечем народне војске да заузме топове и џебану па ту устроји још један табор. На место његово беше постављен за команданта карловачког табора Милојевић, који одмах опшанчи сву варош." — (Срп. Нов. 1848.) *Пр.*

мускетама употреби ту прилику и појури преко лешева своје браће на батерије са бајонетом, и суэби топџије, јер немогоше више да напуне топове.

У исто време појави се и оно оделење из планине и непријатељска колона поврати се к Варадину, да неби запала међу две ватре.

Прве куће у вароши букнуше у пламен. Око педесет мртвих оста на бојишту [1]). А Вула поведоше

[1]) Карловачка полиција оправила је маћистрату у то доба оваки извештај о нападу маџарске војске на варош: „№ 155. Славни маћистрате! При нападу 12. Јуна п. р. петроварадинске гарнизоне војске на варошке житеље и скупштину народну остало је 14 људи мртвих и 26 рањених. — Војска је та запалила 13 кућа и децу и жене убијала, па у ватру бацала, тако, да се више лешина под развалин ма нашло. Штета износи 8.227 фор. ср. — Карловци 14. р. Јуна 1848.“ *Пр.*

[2]) Ево како прича витез виловски Ј. Стевановић, ауст. мајор: кад сам се вратио у Беч, после мајске скупштине видио сам прве барикаде, почетак жалосних догађаја. Тада бан Јелачић са српским патријархом Рајачићем поднесе жеље народа српскога цару Фердинанду у Инсбруку. Међутим Храбовски, по налогу маџарског министарства дође из варадина с војском на Карловце. Његови војници упале 7—8 кућа и потуку ту неколико неоружаних људи. Али за час прикупи Стратимировић Србе у гомилу и нападне готово голим рукама нападаче и отера их натраг... том приликом платише главом два витешка брата Пивничана, који су на топ непријатељсли јуришали батинама, што још нико и нигда. Црногорац Вуле борио се јуначки и неустрашимо и пожњео славу на мегдану .... *Пр.*

земљаци кроз варош у највећем тријумфу, јер он беше јунак тог дана. Јадник црногорац од радости беше скоро изван себе, јер мишљаше да је он нови јунак Милош Обилић и мораде се доцније уклонити из логора.

Тако незнатна и несретна беше експедиција, а од тако великог уплива беше за будуће, ако не по чему другом, а ово по томе што је рат одпочет.

Није се могло ни помислити да ће ђенерал напустити своје планове против Карловаца. Шта више требало се спремати за озбиљнији напад. Одбор је видио да се Карловци не могу одупрети такоме нападу, док се неби боље утврдили, па се реши да са својим малим четама иде у сремска брда и да се тамо држе дотле док се не створи већа војска и не створи право бојиште.

Касе и архиве беху пренесене истог дана у Београд, на сигурно место, а Карловце је требало сутра дан напустити. Али те исте вечери појави се на Дунаву шајкашка флотила и захорише се радосни усклици уз пуцњаву топова. Кад се чуло да су нападнути Карловци она одказа покорност земунскоме команданту и похита у помоћ. Из Тителаа [1]) још две

[1]) Мало ниже од жабаљске скеле повлави се блатава низа, 800 корака широка, на југу, па онда се савија на 7.000 корака југо источно, те иде са више кракова у Дунав или у рит који је испред Дунава. Почињући од Тисе до савијутка њена, позната је та бара под именом „Дрварица." Овде је насип који води у Жабаљ и Ђурђево. Јужно одатле има више равних острва који се зову „Сигет." Од Вилова води насип пут Ковиља и Карловаца... У повестници источнога римског царства познат је угао између Тисе

лађе донеше доста џебане и одбор се реши да остане. О томе се одмах сутра-дан извести народ прокламацијом и оде заповест да се све дигне на оружје.

Та одборова изјава учини те се брзо напредоваше. Пошто командант шајкашког округа, држећи се налога ђенералова, не беше још предао арсенал, пође Стратимировић 3. (15.) Јуна на пароброду „Дуна“ који међу тим паде у руке Србима, са 500 људи на Тител, збаци команданта и заузе сву опрему. 140 топовских цеви, 2.000 пушака и много џебане дође у руке побуњеницима. Још је важније било то, што је после заузећа тителског арсенала цео шајкашки батаљон и сва варадинска регимента пристала уз побуњенике, а дотле се беше колебала. Прокламација ђенералова (4. 16. Јуна), којом обећаваше свима опроштај ако се одмах врате и буду покорни, није много учинила. Не само хиљаде вештих војника но и многи официри ставише се на расположење

и дунава под именом „Острво.“ Овај плато сачињавао би са Перлезом двогуби мостобран при највећим операцијама.

Гибон у историји вели: „Трајан победи г. 100. п. хр. Даке, који су у данашњем Банату обитавали. На западу била је Тиса од стране Гота. Може бити да је Трајан против ратоборних суседа утврдио овај угао што је међу Тисом и Дунавом, јер ми читамо да је год. 297. цар Диоклетијан ова утврђења поновио... Најратоборније племе „Лимиганта,“ који су добили то име због побуна против Сармата, што су владали над њима, заузели су били... острво на утоку Тисе у Дунав,“ а то је данашњи Тителски положај, а одатле пређу преко Дунава да ударе на главну варош у Срему (Митровицу). Констандинови коњаници исекоше их баш на ономе месту на ком је Лудвик Баденски 1691. славно победио Турке.“ *Пр.*

одбору. Каменички логор увећавао се с дана на дан. У Бачкој састави Сурдучки оружане чете, на францовом каналу подигоше се под управом Босњака сентомашки шанчеви а у илирско-банатској регименти предаде пуковник Драјхан одборским комисарима, који дођоше са 700 људи, све топове, барут и пушке. За мање од две недеље располагаше одбор са 15.000 људи и 40 топова, који беху распоређени у Каменици, Сентомашу, Перлезу, Алибунару и овде онде по Бачкој и Банату. Главни заповедник целе силе беше Стратимировић. —

У сред те припреме догоди се нешто што је изненадило одбор, јер то беше у свези са српским тежњама. То беше глас да је Бан [1]) манифестом од 29. Маја (10. Јуна) збачен, а тим су граничари под мацарску владу дошли, и катастрофа славенскога конгреса у Прагу на Духове [2]). Сад се бринуло о судбини депутације која беше послта краљу, а та брига беше с тога што још ништа написмено недође од ње. Поче се смотрено радити и очекивати правац. Осем тога гледало се, да се растурено људство по

---

[1]) „У тај исти дан отишио сам у Слан-камен, где сам први пут видио Бана. Чисто несмем да говорим о овоме слављеном јунаку. Царски престо и отаџбина биле су му најсветије ствари. Обе ове светиње виде он у опасности, зато и хтеде или да их спасе или славно погине.... Као цар Фридрих II (у крсташкој војни) ишао је он храбро својој смерној мети неплашећи се ни опасности ни анатеме. Уписује ли се већа благодарност у заслугу, колика је онда банова заслуга у лето 1848. године била? Што се банове личности тиче он је сваког опчарао који му је близу дошао. (из живота једног официра.) *Пр.*

[2]) Једног истог дана кад и бомбардање Карловаца.

логорима организује и подели тако, да иде све по плану, јер велика борба би се могла после лакше схватати кад се с почетка да правац.

Но и комисарима угарске владе, пред чијим се очима покрет ширио при свему прекоме суду и таманењу, беше добро дошло примирје, ма да је то с тога, да дочекају из пеште нова упутства и да се концетрише њина војска код Сегедина, па да се спреми за уредан напад.

По жељи обојих и би закључено примирје и потписано 12, (24.) Јуна а 24. Јуна (4. Јула) сврши се. [1])

---

[1]) *„Примирни акт.“* На представленије от карловачког српског одбора који је на позив решио се приступити к уговору спасителнога примиренија ради предупређенија грађанског рата...... овим се следујуће осигуравајуће изјасненије даје: 1. Да Карловачки српски одбор од народ. скупштине 1. Маја о. г. п. ст. изабрани, равно и сви пододбори остати могу и своја израђивања донде наставити док се депутација њ. величеству нашему цару и краљу Фердинанду послата неби натраг повратила, или док се неби известије од исте получило. Но ако иста депутација до 10 дана од данаш. дана неби дошла, тај дан људство сакупљено да се кућама распустити има. — 2. Да до повратка депутације српске од њ в. или до 10 дана гарантира се савршена безбедност како отбора реченога: тако и народима у Карловци, на великом Јарку, или гди му драго скупљеног, који може остати, а може се и кућама својим повратити мирно и безбрижно, које и собствена користʼ њихова изискује и овим се совјетује. — 3. Кад ово условије повратка депутације наступи, али 10 дана прође, а народ се разишао кућама неби и међутим непријатељски условија нарушио, онда свака гаранција за њихову безбедност престаје. — 4. Сигурност личности и имања свакога житеља да је света и невредима,

За то време могла је војска под оружјем бити слободна или се разићи, јер беше осигуран одбор и углављено, да неће за то време бити никаквих

као и комуникација поштанска, трговачка, и пр. и свако путовање отворено, нити да се и ко у личности или у стварима својим напаствовати сме. 5. — Шајкаши и њихови граничари и официри и старешине, да се на своје дужности без сваког вреда и узнемиривања до реченог термина поврате, како би све у прећашњи мир и поредак повратити се могло, и у томе одбор администрат. властима никакве препоне да не чини, но што више сваким начином подпомаже. — 6. Што се тиче војске у Бачкој, Банату и пр. скупљене овим се изјасњава, да је ова само на одржање законог мира и поредка и сигурности личности и имања сваког житеља, био он које му драго вере и народности нашега отечества, опредељена тако, да се она не само удаљити неће и неможе, но да се само њом може и за одбор и реченега и народа скупљенога сигурност гарантирати, ако нарочно одбор у случају нужде и потребе захтевао буде. — 7. Одбор речени да одма прокламацију на народ изда, којом би свакоме за дужност наложио, условија предначедена точно држати се, у миру и љубави са свима житељима које му драго вере и народности живити, духове не раздражавати и безбједно послове своје одправљати; које ће се исто и од стране краљ. комисара учинити. — Дано у Н. Саду 12. (24.) Јуна 1848. Храбовски с. р. Петар Чарнојевић с. р. председник глав. одб. Ђ. Стратимировић, чланови: Петар Јовановић, Василије Василијевић, А. Стојачковић, Петар Николић, А. Г. Карамата, Д. Костић, С. Александровић, Тан. Поповић, Ем. Коларовић, Стеф. Ристић, Јак. Гершић, Јос. Јовановић, Јак. Живановић, Петар Стојшић, Дим. Матић, Ил. Захаријевић, народ. секретар Јов. Станковић. (Вјесник 1848.)

Пр.

напада. Пошто се депутација врати и протече при мирни рок оружане чете да се одмах отпусте или ће се продужити напади. А одбор ће за то време мирно радити свој посао.

X.

Редовне војске могу закључити примирје, јер га могу и одржати. Али у почетку револуције, кад нема још целине и јединства, неможе да буде, јер може задану реч ма ко сваког тренутка погазити.

Така је судба у примирју од 12. Јуна била замишљена. Дод су га главари у Н. Саду и Карловцима потписивали, док је на једноме крају објављено, већ га на другој страни нарушише или Маџари или Срби, а одбор или војвода немогаше бити одговоран.

У Новом Саду одмах после два дана сукобише се Срби и Маџари. Чарнојевић хтеде тог дана да изберe варошког посланика за угарски царевински сабор, који је био заказан 2. Јула у Пешти. Маџарски пријатељи сакупише се у саветској кући да почну избор; српски пак рекоше да несме бити такав избор, докле недође краљевско одобрење. Изроди се свађа а из свађе створи се борба. Крваве партајске жртве лежале су по улицама и ђенерал прећаше да ће пуцати на варош, што су погазили уговор, ако тако и дуже устраје. Избор се прекиде, а Срби у Н. Саду беху већ разоружани и оглашен би строги војени суд, са чега се варош није могла мешати са побуњеницима, што је трајало за сво време маџарскога господарења.

На римским шанчевима беху сваки дан мали бојеви. Патроле-чаркашке из маџарског логора у Ст. Керу и Врбасу, а српске из Србобрана иКањиже нису се могле уздржати, него се тукоше чим би се сусреле. [1])

Још су се мање освртале на примирје маџарске гарде и Срби који дођоше из кнежевине. Једни нападоше на српска места и не само да су разоружавали, него су још и насиља чинили намећући ратне порезе; други тражаху накнаде идући од места до места да позивају становнике на отпор против маџарске владе а за ствар српску. У С. Михаљу Маџари ухватише српскога попа, који беше послан да их за Србе придобије, и предадоше га темишварском преком суду. Зато Срби запалише то место. У Уздину убише два српска парламентара. Па дођоше и до боја у коме учествоваху и улани што беху ту, а од српске руке погибе ритмајстор Д. Орсај.

---

[1]) 2. Јула ударише Маџари на Турију, где су их Срби жестоком ватром дочекали, и разбили. При овоме нападу беху код Маџара два изрода српска, који хтедоше да их вате у замке, те да пођу и сами на своју браћу код Сентомаша. Кад су Срби доцније освојили Фелдварац нађени су међу мртвима и та два изрода. 3. Јула изван шанца на крају атара чурушкога беше опет боја у коме погибе неки Лазо Јуришић, који је војевао у француском рату: Тај стари 70. годишњи ратник паде и изусти брат Петру Ердевику: „Авај брате ја рано погибо." — 5. Јула рано с јртра један Пољак, ваљан човек, здружи се са шајкашима и реши се да ударе на маџарски логор. Ту беше жестока боја. Босниђ се храбро показао, а одликоваше се и неки топџија Танасије Мирковић и Петар Протић (из Србије). (Јов. Стефановић. Из живота к. к. официра.) *Пр.*

Није се дакле могло ни код све добре воље уговорача примирије одржати. Букну рат већ после десет дана, а о депутацији која беше послата краљу пре пет недеља небеше никаква гласа. Стране се дакле нису још добро ни спремале. Чарнојевић напусти све и одбор мораде опет да се обрати ђенералу. Све се спремало изнова, Карловци беху утврђени, најважнија места у Срему и Бачкој беху заузета и постављени нови логори дуж Дунава: код Илока, Каменице и Нештина. Чаркање, ноћни напади и мали бојеви означаваху почетак рата, али Срби не беху никако добро спремни. Но ипак се тукло с огорчењем и једни друге окривљиваху, да су погазили задану реч. У том стигоше у Карловце вести: које изменише сасвим положај одборов: вест шта је свршила депутација и закључци пештанског парламента од 17. Јула. Али обе вести нису могле Србе да окрепе.

Депутација, којој патријарх беше на челу, наскоро свечано стиже у Загреб и одмах се састаде са главарима хрватског покрета, а 24. Маја беше при отварању хрватско - словенске народне скупштине. Народ је хрватски свечано дочекао ту депутацију, У знак уједињења великог српског племена, које због религиозне шизме подељено беше [1]), благослови патријарх ново католичко главарство присаједињене

[1]) Источни Срби су при подељивању хришћанске цркве на источну и западну, са старом вером задржали и старо име „Срби." А западни, који пређоше католичкој цркви одбацише то име и назваше се Далматинци, Хрвати, Бошњаци, итд. у најновије време, и ако без довољног основа, Илири. — Они задржаше црквени језик, а ови примише латински.

јужно-славенске земље у католичкој цркви, а католички владика Ожеговић отпева старо славенским „тебе Бога хвалим.“ Протокол од 1. и 3. Маја би прочитан у скупштини хрватско-славенској, исказана беше ватреним усклицама жеља, да се уједини војводина са троједном краљевином Хрватском, Славонијом и Далмацијом и створи једно народно политичнс цело. А да би се то остварило, скупштина изабра из средине своје једну депутацију, која ће да пође краљу заједно са српском. Одношај војводине пак к троједној краљевини, као и војводе к Бану, требало је најпре уредити, па да се санкционише, о чему не сумњаше нико.

7. Јуна уједињене депутације, под предвођењем патријарха и бана, који је међутим позван био пред краља да оправда отпор против угарске владе, стиже у Инсбрук, где се бавио цар и краљ због бечких догађаја 3. Маја.

Кад се појави депутација у царевом стану, изиђе први пут на видело несретна распра и то у лицу онога монарха, који краљевску круну угарску и царску аустријску носаше на једној глави, поред кога су двојаки саветодавци стојали, који светињу једне особе употребљаваху као обрану за двојаке интересе. Саветници угарске круне дадоше краљу сведоцбе о ребелији код Хрвата [1]) и Срба; а саветници аустријске круне учинише цара пажљивим на опасност, која

[1]) Обласна скупштина Хрватска и Славенска могла се према закон. члану 58. од год. 1791. само по краљевском одобрењу сазвати. Бан се није освртао на тај закон и расписа за скупштину по својој власти, па зато беше позван у Инспрук да се правда.

крети сили и величини цар. дома, због строгог извршења угарских државних теорија, свезе Угарске са Аустријом. Краљ и цар беше сада принуђен да ради нешто. Краљевска дужност налагаше му да баци анатему на Хрватску и Славонију, да заштити право Угарске и да све учини те да се то обезбеди. Цару, као глави владајућег дома, мораше то лежати на срцу, да не само одржи свезу између Угарске и Аустрије, него да је још већма утврди, да утврди моћ свога дома и да уклони све чиме би се то кварило, накратко да учини све што би помогло да се узвиси. Да се сједине интереси краљевски са царскима то беше не могућно у томе стању, и опет то би, и за тренутак се учини као да се то хоће. Закључи се да се покреће у формама права и закона толико колико је нужно и да се чека док се догађаји не објасне, који би се из даљег развијања несталнога дуализма појавили. Формално право беше на страни Угарске, а успех тамо где се одавно припрема, у народним раздорима Угарске. Да ли би се Угарска, да ли јужни Словени одржали, немогаше се унапред измерити. Није се дакле ни са једним смело кидати и закључи се, да се ради у оба правца, у једном отворено, а у другом припремајући се. Јавно се хтело да се сачува формално начело, које беше укорењено у угарској ствари, а потајно се закључи сасвим противно. Јавно се морало негледати на револуционарно начело, које се показиваше у хрватско-српскоме покрету, а потајно напротив послужити се тиме и сурвати угарске државне теорије, па то што се осуђује, док год револуцији одоздо служи, крстити лојалношћу, конзервативношћу, док одозго неби била реформа пробитачна.

Та политика, скована у Инспруку беше она, која цару и краљу — јер се депутације обратише обојици — спреми одговоре што даде Хрватима и Србима, о чему дође вест у Карловце.

„Морам отворено рећи“ — говораше Фердинандо Бану — „да ме је јако увредио ваш отпор против мојих налога. Ја сам с тога и послао барона Храбовског, да извиди шта је. Али опет и ја сам желим изравнање, рад чега моје угарско министарство предлаже да буде посредник мој стриц ерцерцег Јован. Употребите то рад одржања свезе између Угарске и Хрватске, како ја реших.

„Ја не могу да утврђујем изборе и закључке незаконитога избора, који су донети од многих мојих грчко-неуниранних поданика, а у присуству странаца из Србије према деклараторији од 1799. Хоћу да испуним све законите жеље мојих неутралних поданика. Угарски сабор и угарско министарство, као и ваш закони народни конгрес, то су органи преко којих треба да ми достављате ваше жеље. Изјављена чуства верности и привржености примам с благодарношћу“

Да ли је околина царева већ тада у разговорима са Баном била јако оштра, није лако погодити. Толико се само зна, да је кроз кратко време изишло царско ручно писмено, као и то, да су жеље Хрвата и тежње против угарске биле непријатне код двора. Захтеви јужних Словена, који су желили јединство монархије, али федеративно јединство на народној равноправности, јединство са целом самоуправом, мало су могли наћи одзива тамо, где великомоћно централизирање беше идеал тежњама. Улазак у исте мораше бити не мање противан интересима моћи,

него легитимноме праву Угарске, и то тим већма, кад би се једноме растуреном и слабачком племену — Словенима — потпуно право и уједињење одобрило.

Одговор српској депутацији био је без икакве утехе и поверљивости. Место тога дође јој извештај о несретноме раду у Карловцима. Депутација, која се у Инспруку растури, врати се натраг.

У Пештанскоме парламенту ватрено описиваше Кошут стање угарског царства. Међутим гроф Естерхазије, министар Угарске око краљеве особе, достављаше у Инспрук ноте пештанске владе, по којима је била опасност отаџбине из дана у дан све већа; у том угарска влада мољаше аустријску да посредује у задевици са јужним Словенима, и пошто двор са Хрватском већ ступи у савез, подигоше се у Хрватској и јужној Угарској наоружане чете, Румуни се узбунише и прећаше барон Везенбершки атстријском неутралношћу. Све је то Кошут изнео. Кад је говорио о Србима узвикну: „Ови Срби и Раци зову се народ — та то је гомила разбојника! Овде неможе бити говора о каквом преговору; за разбојнике је преки суд.“ Он рече да је отаџбина у опасности и парламент гласаше за војску од 200.000 и зајам од 42. милијуна. Одсудни напад против Срба то би био први посао за спасење Угарске.

Кад то чуше у Карловцима, где се већ пушкарало, морадоше одбору јавити, да је за устанак, коме је он глава, наступио критичан тренутак. Узалуд су тражили Срби код угарске владе, да им се признаду права и испуне стара обећања. Они су се пријавили краљу и цару: ономе, што је његов предходник потписао привилегије, а овоме, што су у њему признавали поглавицу Угарске и што су отуд упућени на

оне, који их нису хтели признати и против којих су они јавно устали. Одбор је послао жалбу против царева и краљева ђенерала, што је казао да српски народ непостоји у царевини, док је цар и краљ сам признао своје грчко-неуниране поданике — он незнађаше ништа о Србима. Па шта сад остаде?

Одбор је могао: или да ради како је изречено у Инспруку и да преда народ влади пештанској, или да сам себи помогне и да продужи борбу, па да се сам одржи. Да изабере прво, значило би да напусти српску ствар, да Хрватску стави на коцку и да у мах жртвује право, које је противнику било страшно. Можда би се још и приклонили Угарској, да није Кошут онако говорио и да се није претњама аустријског кабинета устао против Срба и војводине. Кошут је учинио Аустрији велику услугу што то није учинио. Осем тога одбор држаше да нема права на то пошто његов мандат гласаше да чува а не да напушта права. Не оста му дакле ништа друго, но да продужи спрему и да се брани са свију страна. Од тога немогаше да га задржи то што је било мало наде на добит. Српски је народ морао да изгуби а да не попусти.

XI.

Одбор је дотле очекивао решење краљево и ограничио се на саму припрему, трпећи малене чарке којима немогаше стати на пут, али се сад стави на чело борбе за закључке од 1. и 3. Маја и реши се да сабљом добије оно што немогаше речима. Из-

дадоше се официрима патенти. Официри који су дотле по граничарским региментама били у служби угарској па прешли к народу беху унапређени и предадоше им се логори и војске. [1]) Сам председник од-

[1]) . . . Непријатељ је одмах у почетку имао и заузео био све градове, сав ратни прибор. Његове је заповести слушала сва гарнисона војска у Угарској. Поједини поместни немири Србаља у Кикинди, Ст. Бечеју, Ади, Молу и догодивша се кривична иступљења, која су истина са општим у царевини, али никако и искључно са политич. покретом осталих јужних Славена у сајузу стојала, таман су добро дошла била *Кошуту* и дадоше му повода да замете кавгу. Он изашље угарску војску против догодивших се нереда, које хотимице помеша са проглашеним опасним намерама Србаља.

У Вршцу, Бечкереку, у оба Бечеја стане се главне непријатељске трупе. Код Влајковаца, Неузине, Ечке, Фелдварца, Футога, Врбаса, код новог и старог Кера и пред Јарком код Темерина. Варадин и Осек имадоше своју сопствену посаду. Осек се колебао између дужности . . . и издајства.

За леђи под обраном ових царских редовних батаљона, могао је непријатељ лако како у Пешти тако и у другим већим варошима краљевине своје хонвиде сабирати и вежбати. Велики део спрам нас утаборених полкова показа се склон да приступи граничарима, јер држаху за немогућно да ће граничари икада заклетву погазити и заставу изневерити . . . Онај исти дан кад сам у Карловце стигао добијем управу над једном редовном кумпанијом и налог да се кренем одмах у перлезки стан . . . У мом млађаном одушевљењу ословим војнике речима, којима негда Ларош Жаклен своје Вандејце умеде распалити: „Јунаци, кад јуришим, замном: ако ме ме видите да бежим убијте ме, погинем ли, осветите ме.“ — Било је около поноћи кад сам преко Пер-

бора, коме беше у власти сва војена организација, узе назив „врховни вожд“ како је учинио и Карађарђе кад устаде против турске силе. То име, узе с тога, да би и Бошњаци, Срби и Бугари похитали у помоћ,

---

леза стигао у стан. Осем неколико стражара цео је стан боравио дубоко и спокојни санак. Беше ведра ноћ . . . те лепо сам могао видити војнике, како раштркани на равници спавају . . . Ту је био главни квартир. Изиђе им на сусрет један младић по имену Јелачић, комендант једног батаљона. Сви су други спавали: народни пуковник Јован Дракулић, до њега управитељ артиљерије Јанковић, млад човек, комендант српских канонира из Србије Стеван Петровић и капетан Јанча опште познати јунак, који се борио са Русима код Варне против Турака. Мало ниже њих лежаше момче Павао Цутник, народни лаћман и побочник Дракулићев. По даље стојаху за дрва привезани бојни коњи таборских главара . . . Каква је разлика бити морала међу овим и супротним њему крартиром Киша ђенерала! — Вратим се брзо с мојим варадинцима на одмор . . . то беше прва ратничка ноћ. Ни тренуо — ни ока свео нисам. Моја млада угријана фантазија блудила је тамо — амо . . . Ујутру прегледам стан. Чинило ми се све красно и богато снабдевено. Војске је било 5.000 граничара и 300 Србијанаца слободњака . . . . . Са тако мајушним силама стао је Дракулић на пут Кишу и пречио му улазак у нанчевачку регименту. — Али први бој сутра ће започети. — Патријарх Рајачић, гроф Алберто Нужан и Ђорђе Стратимировић дођу и закажу војени савет. Закључе ударити на непријатељски стан код Ечке, јер се било бојати, да ће одушевљивим позивима скупљени народ у неделу брзо охладнити и разићи се. — Нападањем су смерали, да Бечкерек освоје, и тако присајузе српско-кикиндски диштрикт и отворе пута даље до Мориша.“ — (J. Стефан. из живота једног ц. к. официра). *Пр.*

као што су под црним Ђорђем. Неколика надлежателства, која беху маџарска или строго царска, и која се дотле одржаше, беху растурена силом и сва управа пређе пододбору, коме беше дужност да одржи правосудство и да се брине о безбедности, а да стоји у тесној свези са главним одбором у Карловцима. На управу у варадинској регименти одбор постави аудитора Радосављевића[1]), и учини га пуковником; а Јовановића у шајкашкоме округу са истим чином.

Сад беше извесан озбиљан сукоб, и то у Банату, где војени судови, које Вуковић уништи, већ у великој мери радише, из дана у дан губећи људе који беху наклоњени Србима, где народ живљаше измешан и где већ додија фанатичка радња преких судова.

28. Јула (10. Августа) маџарске својевољачке чете запалише српско село Влајковац и тамошњега котара, ваљаног браниоца српске ствари, убише. На дан после тога кренуше се Срби из свога логора код Алибунара, око 1.000 људи наоружаних и косама, преко влајковачких сурвина к Вршцу да се освете. Пуковник Бломберг[2]) изиђе им на сустет са вршачким гардама и уланима и хусарима под мајором грофом Естерхазијем. Редовна војска победи. Срби уступише изгубише 60 људи, 4 топа и 3 заставе. Војска маџарска поседе наскоро и Белу-цркву без отпора, а напусти тек у Јануару идуће године. Између 21. заробљеника у маџарским рукама беше и Станимировић, одборски комисар, и Којић народни мајор, који беху у

---

[1]) У то време он беше пуномоћник аустријске владе у Београду, као заступник Мајерхоферов.

[2]) Тада под угарском владом, а сад аустријски ђенерал.

Банату да дигну буну, а обојица после недељу дана (7. Јула. 19.) буду по заповести угарског комисара будућег министра правде, Вуковића, у Темишвару обешени. [1])

Тај удар и губитак главара, а пре свега и стратегијска важност и тешкоће, које беху на путу српском устанку, учини те одбор обрати пажњу на ову страну.

Срем и Бачка, стожер српског отпора, ни мало не сметаху да се устанак уреди. Они стојаху под оружјим као стена. Али мање је угодно било земљиште банатско. Маџари, Немци, Румуни и Срби живили су ту измешани — и то прва два као противници последњих. Сваки педаљ земље, свако село, свако сеоце мораде се на силу придобијати за устанак. Ни једна стопа није се могла напустити. Док су се Срби, ширећи устанак, одмакли, иза њиних леђа подигоше се маџарски и немачки противници, који своје суседе Србе тамањаху. То беше с тога да се овде заузме чврст положај док се на другој страни није изродило што друго.

Банат и Бачка, обе плодне земље на доњем Дунаву, који их на југу подлокова, раздвојене су Тисом,

---

[1]) „. . . . 29. Јуна (на Петров-дан) био је несретан дан по наш стан код Вршца. Вође тога стана који нису били прави војници, осмелише се те први нападну на непријатеља. Под Вршцем наиђу на хусаре. Наш командант србијанац *Тадић* погибе одмах покрај топа свога; оба пак предводитеља: Станимировић и Којић допадну ропства и буду одведени у Темишвар где их ондашњи маџарски војени суд на смрт осуди. Крвава пресуда би извршена и обојица, особито онај први, јуначки свршише на вешалима. (Из живота једног ц. кр. официра). *Пр.*

пустинском реком. Банатом који је на источној страни брдовит, а по осталим као и Бачка недогледна равравница, владају градови В. Варадин, Арад и Темишвар. Бачка, окружена градовима Осеком и Петроварадином, дели се на двоје каналом, који везује Тису са Дунавом, и који се зове Бегеј- или Францов канал. У северној половини беше зборно место мађарске силе. Јужна пак била је стожер српских припрема. [1]) Са три стране водом опкољена (Каналом,

---

[1]) „Војска српска беше овако распоређена:

У Варадинском мостобрану:

1	кумпанија варадинаца.	Комендант.
250	Сентомашана.	Гавра Живановић.
2	топа.	

Главни шанац к Врбасу:

2 $\frac{1}{2}$	кумп. Варадинаца.	
400.	Сентомашана под управом свог суграђанина Голубског.	Комендант: капетан Петар Бига.
5.	топова.	

На десном боку тог положаја на мосту Фекетехеђешком:

$\frac{1}{2}$	кумп. Варадинаца.	Команд. народни капетан
150	Сентомашана.	Новак Дунђерски.
5	топова.	

Тисом, и Дунавом), и тако ограђена природом, Бачка је подељена двама прастарим шанчевима, не својствено названим римским. Прва пруга тих шанчева, мали римски шанчеви, пружају се на неколико

У србијанском шанцу (Србобрану) *к Бечеју.*

500 Србијанаца. 300 Мољчана и Бечејаца. 2 топа.	Коменданти: Тома и Станко буљукбаше.

На Туку (источној страни Сентомаша.)

300 Сентомашана. 2 топа.	Комендант: Хаџић старији.

У Турији.

200 Варадинаца. 30 Србијанаца. 600 Туринаца. 4 трифунташа.	Комендант: Петар Јовановић оберлајтнант.

РАСПОРЕД МАЏАРСКЕ ВОЈСКЕ.

I. бригада Бакоњијева:

½ 6-фунташке. ½ 12-фунташке.	пешачке батерије.

2 батаљона Александрове региmенте.
2 батаљона пештанских слободњака.

часова ниже канала недалеко од Темерина до близу Апатина. Велики римски шанчеви, у дужини мањи, близу између Фелдвара и недалеко од Каћа деле Бачку од шајкашког округа. Мали шанчеви су нижи, обрасли травом насипи, који су постали пре из еко-

II. бригада Воленхоферова.

½ 6-фунташке.
1 ½ 12-фунташке.
1 30-фунташ. кумбарски авантоп.
1 батаљон Александрове регименте.
1 „ Секлераца.
1 „ веспримских гардаша.
1 „ хевешких гардаша.
1 „ пештанских слободњака.

III. бригада Ходовратова.

2. коњич. батерије. 1. обрштар. дивизија хусар. од регим. надвојводе Фердинанда. 1. батаљон шварценбергових пешака 1. батаљ. хонвида. 1. батаљ. пештан. слободњана.

IV. под команди пенз. обрштара Фака.

2. батаљ. куманских гардаша. 1. батаљ. бачких. 3. ескадрона куманских.

Прва је бригада имала да удара на врбашки шанац главни, и друга четврта на варадински мостобран, а трећа на Турију.

немних узрока но за ратне цељи. По свој прилици су начињени да северне њиве штите од дунавске

МАЏАРСКА БАЧКО-БАНАТСКА АРМАДА.

(По Клапки.)

I. Бачки војени кор.

Комендант ђенерал Киш.

(Главни квартир Бечкерек.)

1. дивизија: обрштара Фетера (у Бечкереку).
6 батаљона, 3 ескадрона, 30 топова.
Свега 11. батаљона, 12 ескадрона, 60 топова.

II. Бачки војени кор.

Комендант ђенерал Бакоњ (доцније Естерхазије.)

(Главни квартир Ст· Врбас).

1. дивизија.: обрштар *Ленкеи* (у оба Бечеја).
4 батаљона, 4 ескадрона, 12 топова.
2 дивизија: обрштар Естерхазије (Врбасу и маломе Керу).
5. батаљона, 6 ескадрона, 18 топова.

---

3. дивизија: обрштар Сабо (Ст. Керу).
5. батаљона, 8 ескадрона, 12 топова.
4. батаљона народних гардиша.
Свега: 18 батаљона, 18 ескадрона, 42 топа.

У граду Варадину.

Комендант Ф. М. Л. Благојевић.

4. батаљона, 2 ескадрона.

поплаве, а пружени су овуд по низини можда и на више часова поред обале. Земљиште је пак иљаду-

У граду Осеку.

Комендант ђенерал Јовић.

3 батаљона, 1 ескадрон.

Главна сума целе непријатељске војске:

Пешака	. . . .	36 батаљона.
Коњаника	. . . .	33 ескадрона.
Артиљерије	. . . .	102 топа.
	Свега	40.000 момака.

Српска сила.

(У време кад је ђенерал Шупљикац прибрао целу народну војску и саставио кор под именом „Аустријско-српска армада.")

РАСПОРЕД.

СТАН НА КАРАШУ.

Комендант ц. к. капетан Петар Бобалић.

Од Српско-банатске граничарскерегименте и панчевачких грађана бранилаца	2.400	момака.
Србијанаца	27	"
Артиљерије	8	топова.
Свега	2 427	момака.
	8	топова.

годишњим наносом нешто подигло. То сведочи још и садашњи барски положај. Тим извесније су велики

СТАН НА СТРАЖИ.

Комендант ц. к. обрлајтн. Вићентије Беоарабић.

Од Српско-банат. граничара	1.186	момака.
	8	топова.
Међу овима.	4	1-нофунташа.

СТАН КОД АЛИ-БУНАРА.

(Подигнут месеца Новембра.)

Комендант Михл Јовановић.

Варадинаца	3	батаљона.
Од панчев. регим. граничар.	1	батаљон.
Свега 4 бат. и 8 топова.		

СТАН НА ТОМАШЕВЦУ.

Комендант књажевско-српски пуковник Книћанин.

Од граничар рег. панчеввачки 3. и 4. батаљон	2.472	момка.
Србијанаца слободњака. . .	1.610	„
и 12 топа, међу којима 10 3-фунташа.		
Свега	4.082	момка.

ДЕПОВНО МЕСТО У ПАНЧЕВУ.

Комендант грађанских бранилаца капетан Ђ. Милутиновић.

Варошки грађани браниоци 6 кумпанија (две кумпаније на Карашу).

шанчеви постали рад ратних цеља, јер су то дубоки ровови са са дубоким и широким просецима, које су авари направили, ушанчивши се у садашњем шајкашкоме округу, па и дан дани добра су обрана.

СТАН КОД ЧУРУГА, ДОЦНИЈЕ КОД АЛИ-БУНАРА.

Комендант Михл Јовановић.

Барадинаца 2 батаљона . . .	1.404 момка.	
	6 топова.	

СТАН НА СЕНТОМАШУ (СРБОБРАНУ), ТУРИЈИ И СИРИГУ.

Коменд. ц. к. капетан Петар Бига-

Варадинаца 1 батањон . .	1.520	момака.
Србијанаца	264	"
Сентомашана, Ађана и Мољчана	4.000	"
Свега	5.784	момака.

Артиљерије: 1. 18-фунташки, 1. 12-фунташки, 4. 6-фунташ. 16. 3-фунташа. Свега 24 топа.

СТАН НА ЈАРКУ.

Комендант ц. к. обрлајт. Димитрије Стејић.

Шајкаша на суву . . . . 1.788 момака.
Артиљерије: 9 3-фунт. 6 1-фунт. Свега 15 топова.

ДЕПОВНО МЕСТО У ТИТЕЛУ

Комендант ц. к. лаћман. Ђорђе Вулић.

Шајкаша . . . . 156 момака.
Артиљерије: 4 3-фунташа, 2 1-фун Св. 6 топова.

Недалеко је од ушћа Тисе и Дунава Титед, главно шајкашко место, заштатник против свакога

СТАН КОД КАРЛОВАЦА, БУКОВЦА И КАМЕНИЦЕ.

(Одкуда ће се мотрити на Варадин.)

Коменд. ц. к. капетан Јован Миленић.

Варадинаца	750	момака
Слободњака Сремаца	235	„
„ Србијанаца . . .	100	„
Неоружаних	807	„
Свега	1892	момка.

Артиљерије: 1 17-фунташ, 1 6-фунт., 3 3-фунт. 1 1-фунт. Свега 6 топова.

СТАН КОД ДАЉА.

(Мотри на Осек.)

Комендант. ц. к. мајор Чорић.

Варадинаца	1.492	момка.
Артилерије	7	топова.

ПОСМОТРА ДУНАВСКА КОД КАРЛОВАЦА.

Комендант ц. к. капетан Давидовац.

Једна цела шајкашка флотила . .	173	момка.
Артилерије	12	топова.

Скупа износи.

На Карашу . . .	2.427	момака	8.	топова.
Код Страже . . .	1.186	„	8.	„
„ Томашевца . .	4.082	„	12	„

предувећа према Банату. Да се дође до те точке треба овладати Тисом, а Тиса зависи од Францова канала, који на неколико часова над Тителом код Фелдвара утиче у њу. Фелдвар беше у мађарским рукама. А Срби опет имађаху свој *Србобран*,[1]) нај-

Код Панчева . . .	700	мом.	—	топова
На Чуругу . . .	1.404	„	6.	„
„ Сентомашу . .	5 784	„	24.	„
„ Јарку	1.788	„	15.	„
„ Тителу	156	„	6.	„
Код Карловаца . .	1.892	„	6.	„
„ Даља . . .	1.492	„	7.	„
На Дунаву. . . .	137	„	12.	„
	21.084	момка	104.	топа.

Од ових без оружја	1.057.
Са косама и копљима.	2.419.
Са ловачким пушкама	901.

Топова свега.

18	фунташа	топова	4.	комада.
12	„	„	4.	„
10	„	хаубица	2.	„
7	„	„	3.	„
6	„	топова	10.	„
3	„	„	63.	„
1	„	„	18.	„
		Свега	104	топа.

Примедба. Стража, Алибунар, Буковац, Каменица и Даљ не беху утврђена места.

[1]) *Сентомаш је* велико место, има около 1600 домова и до 10.000 становника и лежи четири миље

важнију точку на каналу, недалеко од Фелдвара, близу великих римских шанчева, окружен браништама којима се лако неприближује. Оатле треба узети Фелдвар, Тису и са њом Тител обезбедити, па онда у Банат кренути.

западно од Феудварца на левој обали Францова канала. Северно од вароши од Хеђеша тече кривудајући на велике окуке *Криваја* са дубоким глибом и 4 воде, у ширину има 10—12 хвата, која природну пречагу чини да се олако ни са севера ни са истока неда приближити вароши. Кривија утиче код Турије у канал. С три стране водом и блатним глибом окружен може се Сентомаш удесно и лако бранити.

Западна четврта страна, међу Каналом и Кривајом равна је и отворена, а широка око 1.000 корака. Туда води пут у Врбас. Од угнутог угла Криваје па до уставе (die Schleusse) канала подигоше Срби у Јуну 1848. у правој линији прсобран од земље, али не онако као што је то по правилама за утврђења прописано. Та линија беше овде онде пробијена и малени испалци набачени беху (Vorsprung) место пречног насипа (бастион). На уласку такође попреко беше подигнут набој и у самом шанцу поставише малене насипе за обрану против кумбара и хаубичних ђулета, ако би се распрскале. Уз прсобран беху барутане. У логорском простору, дубоком на 80 корака, међу шанцем и вароши беху дашчаре за војску начињене и то раздалеко, да би се тако сачувале друге ако би се једна запалила. На кровове тих дашчара набацаше земљу. Јужно, где преко једног дрвена моста, који је саграђен на каналу, иде друм у Варадин, Ст. Кер и Турију, којим једино стојасмо у савезу са деповима шајкашког батаљона и оним у Карловци пречио је улаз онаки исти мостобран. Десно са запада на том уласку беше једна шумица и кућа у којој становаше надзорник уставе каналске. Северо-источно идући у Бечеј, у једној угнутој окуки

Међутим су мађарске војске биле у логорима око Сегедина и Кикинде, и то јако увећане. Добро уређене чете, војници аустријски, који су на реч цареву тек од скора били под заповедништвом угарскога министарства, стојали су ту са мање дисциплинираним, али одважним мађарским гардама и и својевољцима. Вешти аустријски ђенерали предводили су их, готови да утишају ребелију, коју двор јавно проклињаше. 3. (15.) Јули беше дан кад је требало да се отпочну општи напади. Србима је на Фалдвару требало ускорити. Планови им морадоше бити осујећени још пре но што су их употребили, а то се могло само због случаја код Србобрана докучити. Између 1. (13.) и 2. Јула ноћу пође ђенерал Бехтолд са 8.000 људи (по мађарском казивању) у три колоне против Сентомаша. Под њим беху и ђенерал Едер и пуковник Коловрат. У шанчевима сентомашким беше заповедник Боснић заједно са србијанцем Луком Стефановићем. Ту беше од при-

---

Кривајe, саградише Србијанци помоћу једнога свог вештака малу али врло мајсторски удешену тврђаву. Ко дело ово није видио тешко ће себи представити. Беше то 20 корака велики четвороугаоник, испупчени углови округло сравнани, преобран висок и две стопе широк. Дубок шанац спред и около те опет преобран са шанцем; али први беше дубљи и ужи, тако, да с њега преко све чистине изван шанца, којом би се непријатељ појавио, безпрепетно би се могло топовима и пушкама гађати. Улазак као S још осем тога беше заклоњен попречним насипом. У тој малој тврдињи држасмо муницију, провиант све што беше потребно за вишедневну опсаду. Чудесну ту творевину прозваше „Србобран." (Из живота ц. к. официра.) *Пр.*

лике 3.000 људи[1]) нешто граничара, нешто Србијанаца, нешто Сентомашана и Махољских „ополченика.“ Како су биле несразмерне убојне снаге, тако неиспаде ни плач на српским шанчевима. Ђенерал Бехтолд заповеди при почетку напада да се позатварају све улице. Већ одпочеше сипати ђулад, и по мацарском казивању долазило је 6 ђулета из мацарски батерија на 2 српска. Али опет ђенерал заповеди после 6. часовне борбе да се уступа, виде да опасно стоји од римски шанчева. Губитак битке приписивао се нешто ђенераловој непопустљивости, а нешто лењости толмајске народне гарде, која при још првим топовским метцима из Сентомашкога шанца побеже и тиме узбуни и осталу војску.[2])

---

[1]) По мацарским извештаима 8—9000 људи са 1.000 катана. По другим, такође мацарским 4.000 људи са 6 топова, међ којима и 3—4. граничара.

[2]) „Високославном главн. одбору српском.“ „У Чуругу 20. Јула 1848. (Извештај од 30 Јуна па унапред). Непријатељ намерава с великом његовом силом на Сентомаш ударити, где сам пре четири дана ја чрез искусног инжинира господина Хенкла један опклоп за 3 топа трифунташа, један топ 6-фунташ зградити дао, који је стан на дан С. Апостола Петра и Павла освећен и добио име „Србобран“ — и у који до 400 војске спремити се може. Исти дан на моје предложење определио је високослов. главни одбор карловачки једну дивизију петроварадинске регименте под командом врлог и храброг србина г. Теодора Босниќа, који исти дан пред саму ноћ у Сентомаш стигне с војском, где и ја са два храбра славјана пољацима Гонжоровским и Варновским у 10 сати ноћу приспем. Сутра дан т. ј. 2. Јула т. л. јавише наше предстраже, да се непријатељ са три

Последица те битке, којој мађари недају особите важности, но сматратрају да је несретно испало рекогносцирање, беше за напредовање српскога по-

---

стране к нашем стану у Сентомаш, т. ј. из Бечеја, пешака и коњаника, из Хеђеша сами коњаници, а из Врбаса пешаци и коњаници, приближују. Число непријатељске војске било је спроћу нашег до 4. или 5 пута јаче. Прва се она из Бечеја долазећа војска к нашем опкопу приближи и почне из 6-фунт. топова и једне хаубице жестоко ударати У исти мах устреме се из Врбаса долазећи коњаници на мост, који из Сентомаша у Н. Сад води, где сам дао ћупријску преграду (Brükenkopf) наставити и с јед ним трифунташем топом снабдети. Непријатељ мислећи да ће на том слабо обседнутом месту без сваког отпора у варош продрети и кад се приближи пошаље му вретни мој топџијоки комендан Варновски неколико танета пак онда и само један картач, на који поздрав катане уступе натраг и тако су далеко стали да и топ тамо добацити није могао. Гардисте и једно одељење регуларне трупе на тој страни стојало је за једном малом шумицом близу Шлајса, и нису се смели ближе нашем опкопу приближити. Кад је непријатељ смотрио да овде неможемо продрети но само своју пакост коначну наћи, окрене се одавде на Шлајз (устава на Франц-каналу) мислећи да ће овде с једним топом нашем опкопу од стране Врбаса, који је од уставе до 500 корачаји удаљен и где су Петроварадинци са Сентомашанима постављени били, на лево крило напасти, које гос. Оберлајтнант Мамузић и лајтнант Прњаворац од петроварадинске регименте види, нехтедоше их узнемиравати док се њих веће число не скупи и топ намештати почну. Они, Мамузић и Прњаворац узму неколико својих војника и Сентомашана до 15 свега и подкраду се кроз онде још стојећу зоб до саме уставе и даду један добар плотон из пушака из којих су кугле међ непријатеље и у околину пале. Непријатељи

крета од решавајућега уплива, премда се неможе означити као славно ратно дело. Глас о тој победи projури по земљи и распали све. Нова штета коју

почеше викати: „ај иштен“ тако јако, да смо сви у опкопу стојећи чути могли и грохотом се насмејали. Тако с тог места побегоше само од неколико на њих избачених пушака. Врло слободна горепечена два господина виде да непријатељ ону пред њим стојећу шумицу не уме на своју ползу да употреби, пређу преко уставе само по једној даски са њихни другови, оседну ону шумицу, одкуд на непријатеља жестоку ватру даду. Овај мислећи да је наша војска њему већ пут пресекла нагне бегати тако, да се реда међ њима није више видило. Катане које су још натраг биле опазе наше пленкере и почну ту пушкарати. Наши граничари добро циљаху те њих пет с коња свалише. Сад тек виде Маџари да је за њих бегство најполезније и заиста у великом скоку одоше и са тим се са ове стране непријатељ удали. — Много жешћа и грознија битка била је код шанца од бечејске стране, гди су с почетка са две стране од непријатеља топови тако јако рикали да смо с почетка мислили да ће наш шанац за мало часова развађен бити, но после по часа спазимо да су непријатељске топџије невешти и да ђулад преко шанца лете. Наше топџије увидили су да тако надалеко 3-фунташи не могу непријатељу шкодити, па тако су очекивали да се приближи, које несрстник и учини, мислећи да у шанцу нема више но један 6-фунташ. Наш топџијски лајтнант Теофан Живковић, видећи да је сад време, почне жестоку ватру из топова, тако да је непријатељу топовско тане с десна крила цео један ред збрисало. Непријатељ се мораде повући учеставши канонаду. Катане из Хеђеша мислећи да је хеђешки друм, који кроз један теснац и на мост са северне стране води у Сентомаш, неопседнут, и да ће у варош продрети моћи, јурну, али и ту буду од Сентомашана и граничара из пушака

гомили сремаца устаника нанесе једно одељење хусара и мађарске пехоте. 5. (17.) Јула није могла да науди Србима. На дан после тога накнадише се они Фелдваром. Тиса и Тител беху тиме осигурани.

дочекани и одбијени. Сад виде непријатељ да неможе ништа и исчезну. На један сат затим чусмо топове и дознасмо да је на *Турију* ударио, одакле је од Туријана и Надаљчана одбијен. Ту је само једну кућу запалио и једног сељака по имену Ђендића убио. С његове стране по казивању онде десивших се житеља пало је 3 катане. Његова артиљер-гарда, док се предња трупа код Турије бавила, буде од Сентомашких простих Мађара вођена, да кроз виноградe преко Криваје на „Туку“ ласно прећи може. Но и ту буде од наших дочекана. У 11 сати би крај. Непријатеља више невидисмо. Наше војске беше у шанцу: 180 Србијанаца под командом Луке Стефановића Србијанца, који је командант целог шанца; 400 пола наоружани Молаца под командом Јосифа Берића и мало Сентомашана. Изван шанца било је 409 граничара петоварад. регименте и до 600 Сентомашана, од којих је четврти део имао мале ловачке пушке, а остали са косама и цидама. За превоз војника било је 400 кола. У увом боју само је један простак из Сентомаша, Мија Шивнички, од кумбаре мало у десну ногу рањен. Погинуо није нико, само у шанцу 3 коња и једно ждребе. Од непријатеља много паде, али су их све покупили. Да је непријатељ ту много страдао сведочи и то што је други дан из Бечеја на два шлепа рањене у Сегедин управио у болницу и 10 кола које оружја, које одела.

Чуло се, али неизвесно, да је у непријатељској гарди сентомашког пароха Аврама Георгијевића син био и по том многи мисле да ће истина бити. При повлачењу к Врбасу непријатељ је запалио крстине на њиви пароха Аврама Петровића, убио са бечејске

Међутим се и у Банату беше дошло до озбиљна сукоба. С леве стране Тисе, код Перлева, баш спроћу Титела поставише Срби логор, а у њему беше око

и хеђешке стране три неоружана пастира и отерао до 1 500 комада рогате стоке и до 3.000 оваца...

Исти дан у 9 сати у вече стиже ми вест из Чурушког логора на Јарку, да је непријатељ из Фелдвара, кад му је вест дошла из Сентомаша да су одбијени, ударио. Знајући да треба ову важну точку одржати кренем петроварад. војнике у по ноћи из Сентомаша с намером, да са зором на непријатеља ударимо и из Фелдвара отерамо. Но тек у 5 сати ујутру доспем у чурушки логор на Јарку и увидим да је доцкан а и војници ми уморени па их оставим да се одморе за 5. о. м. у овој одбрани сентомашкој особито се одликоваше ондашњи младић Алекса Хаџић и свештеник млади Петровић, они су непрестано војнике онамо водили и намештали где је опасност; па и сви Сентомашани похвале су достојни. — № 15. — Стефан Сурдучки, полковник."
(Вјесник 1848.) *Пр.*

Писмо једног официра из горњо-маџарског полка.

„11. Јула у вече били смо сви официри код Ф. М. Л. Бехтолда где смо наше намере у смотрењу рата против Југо-славена, а именито против граничара јавно исказали и молбу поднели, да би Ф. М. Л. наше овог случаја прошеније високом бечком министеријуму поднео, који би наш овај садашњи положај пресудио.

По дугом препирању одважи се Ф. М. Л. да ми наше прошеније писмено вручимо . . . Јутрос стојао је наш батаљон на предњим стражама, а Ф. М. Л. даде цео наш официр. кор сазвати и рече:

5.000 људи са 12 топова. Дракулић је овде командовао. Ту наблизу у Бечкереку стајао је хусарски пуковник Ернест Киш са 3 батаљона пешадије, 10

Господо моја! Ви сте требали још пре ваше намере предложити, будући је маџарско министарство још пре о тома извештено, јер ноћас од њега стиже штафетална наредба, да она господа, којима се овај рат против убеђења и савести чини, своју оставку поднети могу, коју ће неотложно получити, но недозвољава им се немачком попечитељству прошеније на решидбу поднети. Одсудно изјавите изриком шта о тој ствари умствујете.“ Хитим дакле теби све ово саопштити и за савет питати, јер се у врло худом стању налазим и одмах бих дао оставку, кад се небих бојао да матер небацим у бригу. Но опет незнам да нећу то и учинити, јер веруј ми, радије би у Италији служио као прост војник но овде као официр... Тог смо мишљења сви од мајора доле. И само наше људство, које о политики врло мало зна, нема никаква одушевљења за овај рат. И тако ми овде више личимо на заробљенике који се терају напред, него на ратоборце који би требали да се бдре с одушевљењем. И од куд да је одушевљење за те претерано надувене Маџаре. Немош ни појмити с каким се свирепством ратује . . . грабеж и отимање то је свакидашњи посао. —

Последњу битку имасмо 7. о. м код Фелдварца и у њему, на један сат од римског шанца који се види одавде. Наша једна дивизија на јужној страни села са једном кумпанијом национ. гарде, неколико топова и једним крилом катана сачињавала је предњу стражу против рим. шанца. У селу пак стајале су 2 кум. маџарских војника, 3 кумп. национ. гарде, 4 шкадрона катана 4 топа, а остала војска лежала је с Ф. М. Л. у Ст. Бечеју.

17. ујутру око 3 сата Срби са римског шанца нападну на наше село. Први њихов топ убио нам је два коња топџијска и покварио једну лафету. Њи-

ескадрона лаке коњице и 8 топова. Његов задатак беше да разори перлески логор и да заузме положај спрам Тител. Киш се спремаше на Бечкерека

хова топџијска пуцњава врло је живо дејствовала, где наша немогаше ни одзива дати. Све предње страже умакну у село и одатле се опираху, док војена резерва не дође из Бечеја Тад се бој окончао и ми се опет ставимо на предње страже наше.

Будући да одма на први звук топа већи део житеља феудварских, понајвише Срби, дигоше против нас оружје, и да би била већа забуна међ нама, запалише своје село ... Ми имађасмо много мртвих и више рањених, но још више националгарда Тројица су страшно искомадани били хандарима. Народна гарда претрпи много зла.... глас о нашем батаљону проноси се врло хрђав, јер се дознаше наше намере, и с тога нас називају издајицама. Можно је још да ће до непријатељства доћи. Тако су већ рањени национ. гардисти јденом нашем од 7. кумпан. рањеном војнику шпитаљ отказали, говорећи да је издајица, и сиромах на скоро умре под ведрим небом. У овој битки на страни непријатеља наших борили су се јавно и граничари, будући да су се многи у милитарским јапунџетима са црним кајишима виђали, и једно у селу нађено јапунџе сведочи да су морали бити Петроварадинци. А у неком одељењу видили смо јаку регуларну масу да стоји у резерви. Овако дакле стоје ствари. Ми истина имамо добру плату за наше издржање, али ми радо ове искариотеке новце маџарскоме министарству натраг бацамо, само кад би се одавде опростити могли, јер овде нема части за нас.“ *Пр.*

Ово је из приватних извора српских.

400 граничара из другог батаљона варадинске регименте, 200 граничара са косама и 36 Србијанаца

к Ечки[1]) да нападне на логор, а у том дође глас о Сентомашкој битки и пројури као муња и кроз српску војску. Он онда ишчекиваше нове заповести

са 8-трифунташа ударише са три стране на Фелдвар. На знак из топова одазва им се и једна шајка са 4 топа на Тиси. Србијанци се привукоше близу села и продру које преваром које силом у маџарски крај Срби фелдварчани показаше им маџарске куће у којима су биле катане маџарске на стану, те нагну на њих и онако сањиве нападну и стану тући. Неки Јован Пињо Миливојевић из Ваљева уђе у кућу једнога Немца (који је своја два пса звао патријархом и баном а мачку војводом,) и узме му 600 фор. глобе, па га посече. Доцније заседоше око маџар. цркве и почеше се тући са непријатељем који је био у једној крчми. Маџара беше 100 у тај мах, а после се умножише и заузеше јаке бусије те се отвори озбиљан бој. Њима стиже из Бечеја 600 катана и 800 пешака. Битка је трајала од 2 — 10 часова у јутру и пошто се маџари сутра дан повукоше преко канала до Ст. Бечеја Срби заузеше Фелдвар и понамешташе страже. Тога дана храбро се бораше шака граничара и Србијанаца са двапут већом маџарском силом.

После битке маџарски становници из освете уђоше у српску цркву и попалише све столове. На престолу у олтару наложише ватру и ту изгору све црквене утвари, владичин сто сав испарчетају, а злато и сребро покупе. Иконе лупаху сабљама и свеце свакако бешчашћаху. *Пр.*

[1]) У зору 28. Јула у три часа већ бесмо на путу к Ечки. Капетан Јанча водио је Србијанце као предходнике. Ја сам командовао једним батаљоном авангарде, Дракулић је замном ишао као подпора, а Стратимировић управљаше резервом. Лево се наслањаше крило наше на Бегеј.

На по часа пред Ечком састављају се друмови од Перлеза и Фаркаждина. Ту стоји од камена крст,

и уздржа се од напада. У перлескоме логору пак беше све живо весело и одушевљено, Србијанци и шајкаши немогоше се више уздржати и наваљиваху

а на неколико корака унапред има камени мост преко једне низе, која је у време наводњавања преливена, а у то време пресушена била, и која се у полукругу около села јужно савија. Десно престаје низа ова на 2.000 корака и почињу виногради, уз уз које води друм из Идвора у Ечку. Лево од крста 30—40 корака улази она низа у Бегеј, који је четири стопе дубок а 5—6 хвата широк. Пред нама протезаше се с оне стране моста са нашега гледишта нижа велика равница и село. Лево с друмом равнопружно к селу види се Бегеј, а дуж његове оностране обале густе врбе, које заклањају изглед. Тамо са наше више обале, преко врбових вршака, летила су наша прва трифунташка танад на једно одељење хусара. Капетан Јанча устеми се као да је крила добио — тамо жељан боја и окршаја. Баш кад је авангарда наша стигла до крста развије се Киш у фронту.

На друму пред селом опазимо једно одељење пешака, мало на десно с друма, иза једне линије заклонице три трифунташа, затим се указа фронт од три дивизије, једне хусарске регименте, а чак на крају непријатељског ловог крила стојао је ескадрон шварценбергових улана.

Стеван Петровић намести свој топ на брежуљку и с обе стране и отвори се на једанпут жива ватра из топова. Ја одмах почнем напред ступати и у затвореној колони станим се у низи заштићен од огња непријатељске артиљерије, докле год праска топова умукла није, а међутим Србијанци предамном развише се баш на ушћу дољаче у чаркаше. Грување топова трајаше 4 часа. Једна дивизија хусара залети се на јуриш, али се опет заустави. Два топа нова намести непријатељ на сред улаза у село. Пошљем

сами да нападну. Стратимировић, који беше ту у логору, узе команду и поведе српске чете још исте ноћи после Сентомашке битке. 3. Јула изјутра био

побочника мога Павла Путника Дракулићу, да ми донесе упутства, но будући је њега Дракулић код себе задржао, а капетан *Јанча* готово на хитац из пиштоља пред хусарским фронтом сам самцит горе доле јахаше — заповедим своме батаљону да напред ступа и узмем за правац преко средине хусарскога фронта видиму ветрењачу. — Десно се сајузе са мном Србијанци јатом, а лево у истој линији ступала је редовна кумпанија варадинаца под командом свога наредника друмом к Ечки напред.

Али наша војска није довољно увежбана била, јер су војници наши недавно своје пољске послове поостављали. Јошт у предмаршу поремети ми се затворена колона и претвори се у троугласти кланац. Ништа ми друго није остало но тако како је даље ступати. Близу фронта хусарског започнем и проспем ватру. Хусари се живо на 500—600 корака натраг повуку и наново се уврсте. Ми смо већ толико напредовали, да су нас заклоњени непријатељски топови баш поребарке дохватати могли. Прво тане прохуја поред мог коња и рани неколицину од црепајске кумпаније који понајнапред стојаху. Међутим измешаше се све кумпаније. Напред су се држали најсрчанији и најбољи момци од свију кумпанија, а натраг заосташе слабији и плашљиви пешаци. Од јаука првих рањеника презнуше се војници, али смо зато ипак незауставно даље на непријатеља ишли. На 200 корака пред непријатељ. фронтом дадем добовати на јуриш, и подвикнувши „ура“ грунемо на непријатеља. Опет се хусари иза ветрењача повуку. Уморени и задувани станемо. Обазрем се да видим иде ли ми подпора. Лево сам изгубио био савез са варадинском кумпанијом. Пошла је друмом, па је у извесној даљини натраг заостала.

је он у два боја код Ечке. Киш га је дочекао спреман за бој. Заклањајући се својим десним крилом за шуму и воду постави он своје топове у средини

Десно беше Јанча у равној потези самном, али када напред погледим ... какав призор! Простртa равница застрта беше људима ка мравима. Нигде свезе или затворене веће чете. У пустољи оној виде се кроз призрак протегнути ројеви раштрканих војника. Мртви-жедни навалише на једини бунар онде. На путу идворскоме отегла се читава поворка кола. Идворци и Сакуљани понаглише да својим црквеним прангијама непријатеља поплаше. — Није ни помислити да се напред ступа. Приберем батаљон или правије да кажем један део тога и збијем у гомилу, па се повучем натраг и тврдо уверен, да ми ни један момак од сабаља хусарских неће бити поштеђен. Али хвала хусар. неодважности или великодушју, еле ми се сретно вратимо и дођемо до каменога крста.

Моји војници нагрнуше на бунар. Затечем ту Драгулића, где заповеда да се мртви и рањеници с бојишта однесу. На наш леви бок од врбака овамо пуцаше непрекидно и жестоко непријатељски чаркаши. Бојиште је изгледало пусто .. жалостиво! У стан се враћаху појединце и у ређим гомилицама. Било је 4 часа по подне.

Ми смо имали 17 мртвих и 30 рањеника. Пунонадеждног Јанковића размрска оно исто тане, које је оба припрежна коња и њихова кочијаша утукло. Он напредоваше друмом са два своја трифунташа врло смело и ту га згоди. Народном официру Протићу раздруска ногу.

Зашто је битка ова по нас несретно испала видило се. Али зашто хусари не потегоше сећи кад смо ми били на згоди,. не могу никако да докучим.

Ескадрон шварценб. улан. регименте баш хотично нехте у боју учествовати, јер држаше да су граничари „царски војници.“

пред селом, а коњицу, која им беше лево крило намести по равници поред села. Али заборави да заузме један вис пред местом. Стратимировић одма

После кратког времена одважи се честити официр. — Кор исте регименте заједно са својим пуков. бароном *Бломбергом* и приста уз правичну нашу страну, те тако имасмо прилику дивити се строгоме запту ове регименте, која се данас са Маџарима против Срба, а после 24 часа по заповести свога обрштара против Маџара борила.

Као што се доцније известисмо *Киш* је тога дана тако био клонуо духом, да је већ издао заповест за повратак у Темишвар. Али пошто се ми повукосмо обустави тај налог и оста ту. Мило ми је што онда Ечку и Бечкерек неосвојисмо, јер у војевању бесмо још новаци, а ми официри неимасмо доста снаге да нередовну војску у запту одржимо.

Србијанци по староме обичају држали су да је војевање, освајање и пљачкање једно исто. Неби дакле никако у стању били да побеђујућу војску обуздамо, и тако би Бечкерек зацело био жртва.

У вече 28. Јуна био сам у Перлезу, а около 10 часова поћи вратим се натраг у стан. Од команданта до крајњег стражара све је заспало као поклано. Само један крепки напад, па би устанак Срба у Банату у своме почетку био угушен. Била је стршна припека, а нигде ни хладовине ни воде. Баруштинама и мургастим Бегејом гасисмо жеђ — Трећи дан после те битке одем у Карловце, а одатле у шајкашки батаљон да прегледам тамошње заузете положаје. Код Каћа се састанем са врсним *Чичом.* У његовом стану владаше ред и запт.

Код Јарка су стојали шајкаши у маленим четама по 20—30 момака као страже, а даље одостраг повећа одељења или стан. Чича беше на левом крилу а Сурдучки на десном. Пре неколико дана ударио је Сурдучки на Маџаре у Фелдварцу и заузео село.

намести ту српске топове и нареди да се удари на Киша, док међутим његови топови против оба непријатељска крила сипаху ватру непрекидно и спречаваху их у развијању. Истина први напад српски ишао је лагано унапред, јер мађарски топови јако

Да се непријатељ у Фелдварцу укопао и одржао, висио би и Сентомаш и Турија о длаки а Јарак би одатле најлакше у шкрипу одржао. Вратим се опет у Перлески стан. У одсуству моме пошао је *Дракулић* на Уздин да казни ту општину што није уз нас пристала. У округу панчевачке регименте имађаше осим српских и измешаних села и два немачка и два словачка. Уздин романско а Дебељача мађарско село. Изузима се Овча, чисто романско село међу Панчевом и Земуном, кога су житељи заједно са Србима војевали и све терете радо подносили. Тој општини беше узор свештеник Симон Димитријевић.) Становници тих села сметали су јако Србима. У почетку пустимо их да остану неутрални. Разни корисни догађаји за нас учине те се неке непријатељске општине обавесте и придружбе са нама. Само Уздин, Ковачица и Падина осташе, а Дебељача се дотле заборави, да је са Кишом у потајне договоре ступала. Наше патроле ухвате једну депутацију Дебељачана, која је пошла била да изиште од Киша 2 топа . . . Кажњење Уздина служило је за пример осталима, но при свем томе ја се понудим да идем и посредујем и ступим у преговоре са месним старешинама. Са четири пратиоца одем у Ковачицу и код тамош. евангеличког пастира скупе се поглавице те начинисмо уговор: „да за сад војнике недаду, али да морају леб, пићу за коње и подвоз дати.“ Но баш кад смо уговор подписивали дођоше 20 Дебељачана, шарене боје и стану Ковачичанима претити да ће им запалити село на све четири стране, ако уз Србе пристану. Ја се на то под заштитом старешине уклоним...“ (Јов. Стефановић ц. к. мајор.) *Пр.*

сметаху. Али наскоро једноме оделењу испаде за руком, да се заклони иза цигљана пред селом и тиме принуди непријатељску средину да измиче. Пуковникова коњица међутим покушаваше да одклони десно крило српских нападача, па да му тако спречи повратак. У том друга колона српска пође им на сусрет, а дочека коњицу бајонетима и после дуге и очајне борбе потисне је натраг. Тим српска артиљерија доби времена заједно са првом колоном да продре напред против центрума и дрски србијански капетан Јанче [1]) са својима ханџарлијама реши битку. Пуковник Киш напусти Ечку и повуче се натраг к Бечкереку.

Ма да Срби нису могли могли мислити да даље нападају и на Бечкерек, јер за тај напад неимађаху довољно снаге; ма да су требали да буду опрезни и да незаузимају Ечке, опет им ова битка осветла оружје и о храбри их. И противницима устаничким у Банату беше крај.

---

[1]) . . . У првој битки код Перлеза 21. Августа изгубисмо капетана Јанчу, јунака, у свему равног вајкадашњим витезима, какве рађаше старо доба, што песмом прославише гуслари наши са диvоте и храбрости прадедова наших. Рањен Јанча на земљи лежећи мољаше и приклињаше оне који још ту беху, да убију „препелицу“ коњаца његова, да не падне у непријатељске шаке жив, али то не беше нужно јер му коњ сагоре заједно са главним квартиром.

Има јуначина, који су са витештва свога на гласу код свога народа. Такови неокрећу нигда леђа непријатељу, нити знаду бегати. Такви јунаци боре се и падају а не уступају. Такав беше и капетан Јанча! Бог да га прости. Слава му! (Ј. Стеф. из живота . . .) *Пр.*

XII.

Док су се Срби с ове стране Дунава подизали јавно против угарскога краља и његове владе; док се та узбуна, и ако посредно, чинила као да је управљена и против саме Аустрије, која до тада није учинила ништа да испуни своја стара обећања, и која врло хладнокрвно очекиваше како ће да испадне српски посао и како ће Срби сами себи помоћи, пре но што се она за или против њих реши; док се побуна и посредно против Аустрије могла окренути свакога тренутка, да се тако пространи планови изврше, који већ скоро не беху никаква тајна, — није се могла влада оностранских Срба у Србији уздржати па да гледа равнодушно. Странка која у овој кнежевини владаше, била је године 1842. маленом револуцијом дошла на крму. Михаило, млади син кнеза Милоша Обреновића, последовач очев, који је такође збачен са владалачке столице дворском револуцијом привърженика Карађорђевих [1]), мораде после двогодишњег владања предати кнежевско достојанство сину Карађорђевом, Александру Карађорђевићу, који беше код њега у служби као ађутант. Михаило живљаше са својим оцем у страноме свету, окружен маленом емиграцијом, он је путовао по свету али се већином бављаше у Бечу. Како Милош тако и Михаило оставише за собом странке своје у Србији. Обе су непрестано биле у нади, у анарочито беху привърженици младога Михаила под чијом владом у Србији напредоваху знатно све струке душевне делателности, а после одласка његова поче све опет

[1]) „Кара“ значи „црни.“

малаксавати — што се с дана на дан све већма опажало, те с тога задаваше доста бриге тадњшњима привременим власницима. Покрет српски у Угарској није било само народни, у њему беше нешто и тежње да се створи неко народно уједињење, па у њему се зачe и слободњачки елемент, који младеж у Србији хтеде да оживи сасвим. Позиви у помоћ, да се сајузе браћа, што су из Карловаца свој српској браћи разаслати, могли су лако да пренесу покрет и преко земљишта угарског и аустријског, а нарочито у кнежевини Србију узбудише духове тако да се није могло точно измерити докле ће се простирати одушевљење.[1]) Хиљаде и хиљаде поданика из кнеже-

---

[1]) *Рођена браћо у Србији!* „Вама је позната грозна судбина наша. Маџари су наумили све нас у корен сатрти. Они убијају све што је наше, мушко, женско, мало, велико. Они пале села и градове наше. Они скверне цркве наше, образе божије и часне трапезе. Они су од Срема, Бачке и Баната направили Косово-поље. Који смо за војску војујемо са овим бездушницима, а који нисмо за оружје бежимо од крвника наши и остављамо им све што имамо. Нама много којешта треба да се од зла да се од злотвора одбранимо. За новце нам је сада најтеже. Све потребе војене, браћо, и вама су познате. Од векова смо ми народ гоњен жалостан, бедан, страдалан. Све туђи, никако своји. Зато, погледајте, браћо, на нас правим братским оком и пружите нам сада братску руку скоре помоћи. Сваки час може бити последњи час. Толико нам сваки дајте колико вас срце заболети неће- то је молба братска то је помоћ братска. Брат нам само помоћи може, и Бог, нико више на белом свету. Наш је непријатељ и ваш непријатељ. То је жалостна истина! Срби у Унгарији.“ (Срп. Н. 1848.) *Пр.*

више прејурише преко Дунава, да се боре у логорима српским, у Бачкој, Срему и Банату. Најмање

Братски позив к народу

КЊАЖЕСТВА СРБИЈЕ.

Премила и предрага браћо!

„Ако је игда брат брату и свој своме мио и драг, важан и скупоцен, то му је заиста најмилији и најдрагоценији он у време нужде и невоље. Европи је позната непоколебима верност народа нашег к пресветлом двору аустријском. Ако икоме, вама су познате жртве које смо свагда с највећим стрпљењем подносили за подржање престола царског у отечеству и ван Војевали смо, куда нас је год в. двор наш определио и војујемо и дан данашњи, која се пак год провинција или народ противу законог поредка царства нашег подизала, свагда смо први били, који смо се с највећим пожертвовањем нашим на подпору мира и поредка, на подпору престола представљали и нудили, кадкад позвани, а кадкад и незвани бивши. Кад је мађарски народ пре 150. година у време владе блаженог спомена импер. Јосифа I. под бунтовним Ракоцијем противу доброг императора и краља свог подигао се и к свом худом намеренију турског цара и француског краља у помоћ призивао, позвао је Ракоци и патријарха нашег у исто име против императора и краља, — но верни патријарх саобштио је издајнички позив овај цару, а народ је свој на оружје против бунтовника сам собом позвао. И наш је народ највеће жртве поднео, само да доброг цара на престолу његовом одржи, у чему је помоћи божијом и успео и император Јосиф I. у привилегији својој признаје му заслуге и пожертвовања ова.

Кад је ове године Мађарски исти народ опет против краља свога узбунтовао се, и с једне стране

нешто, непредвиђени правац и прилике, па је име кнеза Михаила могло да постане име, око кога би

краља гонити, а с друге пак народност и веру нашу и света права наша, крвљу оцева наши много пута здраво окропљена, газити и уништожавати почео, ми смо за престол царев, за целокупност царства и за осигурање народности и остали права наши на отпор покренули се. Маџар је непријатељска нападенија на нас чинио, јаук рањеника, плач немоћни staраца, слаби жена и нејаке дечице прешао је преко границе савске и дунавске и подобно тужном гласоноши поразно је срца родољубиве браће Србаља у кнеж. Србији, колевци постанка нашег, и гомилама прешли су добра јуначка браћа у пределе наше да с нама срећу и несрећу деле и да нам худог, зверског душманина отражавати помогну. Они за свето име вере и народности под барјацима једним истим неуморно и неустрашимо стоје с нама заједно и данас пред непријатељем. Они су верни, да непријатељ иде против цара, иде против вере и народности наше, у чему, ако му за руком изиђе, онда и сама браћа у Србији у опасности стоје. Историја ће најсјајнијим приклучењима овога народног рата украсити листове своје за спомен и пример свим народима на свету, како је Србин брат брату кадар у помоћи бити. Слава буди вечна тим родољубивим витезовима нашим, које славећи и преузносећи позивамо вас, мила браћо, да нам сад, ко год веру и народност љуби, у помоћ притрчи, да нас ваама на очиглед не тамани један неблагодарни бунтовни народ, који у гнусној гордости својој јавно виче и доказује, да му краљ нетреба и да је издајица и сваког рода неваљалац на свету, а у исто време преузноси се, да све што под угар. круном живи, јесте Маџар и нема другог имена ни језика. — Шта више говоре и пишу, да су књажевство Србија и Босна и Бугарска њихове собствене земље, сигурно чекајући прилику, докле нас поработе, да и вама

се разбуктала српска буна. Осем тога беше још до-

књиге, протоколе и заповести мађарске у правленије

није земаљско, у школу и у саму цркву с пренкм судовима, вешалама, са убиствима, као спрам нас што поступају, пошљу. Овако безаконије и управо безбожије неможе остати ненаказано. Праведни наш цар подигао је оружану своју руку против овог бунтов. народа мађарског. Цар похваљује верност и храброст српску и позива нас да се само храбро држимо, докле их он с горње стране непобеди и непоработи. Но докле је царска помоћ удаљена, наше силе мале, и чрез седам месеци боја малаксавају већ и ослабљавају, непријатељ може сила штете и квара нама учинити, као што је и учинио и сад чини, и Бог зна кад ће се та штета накнадити моћи. Он прети уништити и нас и браћу Србље који су нам у помоћ дошли. Можете ли ви, браћо, с ладним срцем и скрштеним рукама гледати, да у вашем здрављу тиран нас, браћу вашу, жене и децу нашу, и имање наше пали, роби и ара? У нужди непријатељ свети се и досађује, но у нужди брат помаже и избавља. Послушајте глас народ српског овостраног, послушајте позив после 160 година васкрснувшег војводе српског, пријемника деспота и војводе Георгија Бранковића! Послушајте архипастир. глас патријарха српског, ког се народ овај више од 100 година лишавао и који је пријемник патријарха Арсенија Чарнојевића и пријемник патријарха Јоаникија II. кога је велики цар Душан патријархом наименовао! С небесни предела гледа Душан и кнез Лазар, гледе Немањићи сви и свети Сава, да ли Србљи грeју у прсима чуства братства и љубави негдашње, да ли они храбром мишицом отражавају непријатељска нападенија туђеродаца на веру, на језик, имање њихово? Похитајте дакле драга браћо, докле још касно није и да о мање штете буде, у помоћ нама, рођеној браћи вашој! Што пре и што у већем броју дођете, то ће непријатељ брже и сигурније отражен бити, и покрај

шао млади кнез сам собом у Бачку, око половине Јуна.[1])

хасне народне остаје слава народна, да Србин Србину у помоћ притиче и да му туђин досадити неможе.

Благослов божји нема буде на домовима и родовима вашим сада и до века!

У Земуну на Св. Николу у Децембру 1848. г. Смирени патријарх Јосиф."

После ових позива Срби се по унутрашњости Србије почеше спремати, да као својевољци прелазе у помоћ браћи, осем осталих примера љубави, доказ је најбољи ово: Председник јагодински у оно време Мита Тирић, прочитавши тај патријархов позив, узбуди се и сузе му грунуше, и у томе узбуђењу проговори: Ништа немам, чим би роду моме у помоћ притекао — но имам јединца сина: овога милом роду српском жртвујем, нек иде и пролије јуначку српску крв за спасење Српства." Затим га спреми и са осталим добровољцима оправи на војску.

[1]) Кад је правитељству српском стигао глас, да је књаз Михаило у Нови Сад дошао, оно је одмах императ. руског генерал-конзула пуковника Данилевског о томе известило, и он је у договору са Мехмед пашом београдским и конзулом Мајерхофером послао у Н. Сад свог секретара са писмом на књаза Михаила, којим га убеђује да мир отаџбине захтева да се отуда удали. И Мајерхофер посла свог чинов. варадин. градоначелнику с писмом, да би се овај постарао како би се кнез из Н. Сада удалио. Кад се из Н. Сада вратио Еберхардо, известили смо се, да се, књаз Мијаило извињавао, да је једино бечки немир њему узрок његовог изласка из Беча и доласка у Н. Сад и да он никако не иде на рушење мира у Србији, изјавивши му, да је он „нежелећи бити предметом хрђавог толковања" готов одма из Н. Сада уклонити се и пут преко Загреба у Праг предузети. (Српске новине 1848.) *Пр.*

Кнежевска влада мораде да распише за скупштину која ће се 30. Јуна (11. Јула) држати у Крагујевцу, да се ту посаветују, како ће се држати спрам српскога покрета на оној страни. Кнез Александар, који беше по државоправноме основу дотеран у неутралан положај, виде да не само за његову особу нема никакве опасности, него да је још са две друге супротне стране притесњен. Одбор захтеваше помоћи против општега непријатеља свију Срба. Глас народа не само да је одобрио да се учини по захтевању, него одмах показа самим делом да хоће из свег срца да учествује у борби заједно са својом браћом у Угарској и Аустрији. И сакупише се силни својевољци. Угарска тражаше по упутству порте и француског консулата у Београду да се строго мотри на неутралност и да се натраг позову српски поданици са аустријскога земљишта. По овоме захтевању морало се учинити, — одушевљење народно морало се угушити и пазити да се само земаљски интереси сачувају. Скупштина закључи, само да би задовољила дипломатским захтевањима, да се страним дворовима изјави наново да ће се кнежевина држати строге неутралности. Србијанци, што су већ били поодлазили у Угарску и Аустрију, беху позвани да се сви поврате натраг и заказано би најстрожије да у будуће нико више несме прелазити на ону страну преко Дунава. Да би се гласу народа угодило, би одбору званично јављено, да српска влада као таква није у стању да угуши жељу за потпомагањем аустријско српске ствари, али смело и изрично се изјављује, да неможе наређивати да се крећу из Србије својевољачке чете, а тако исто није јој могућно ни да их спречи. Да би се подпомогли интереси влада-

јуће странке, бише послати агенти у Карловце и у све логоре, а држало се за добро, да се какав човек од уплива стави на чело слободњачким четама српским и то као својевољац. Тај је требао да се бори заједно са побуњеницима, требао је такође да мотри точно како се ствари развијају, како би био готов да се стави на супрот непријатељским тежњама, ако би каквих било против постојећега реда у кнежевини или у самој Аустрији, и да о томе јави. Стеван Петровић, по родноме свом месту прозван Книћанин, верни привржевик сина Карађорђева, беше готов да се прими тога посла и одрекавши се свога саветничкога чина, јер као члану савета (сенат у Србији) није могла влада допустити да води својевољачке чете, спремаше се да пређе као и хиљаду других јунака преко Дунава. преко кога је већ прешао велики број србијанских ратника.[1]) Српски народ на-

[1]) . . . „Ако и јесте непријатељ одустао и Панчева се окануо, па своје дојакошње положаје опет заузео био, ипак се надамо и очекивасмо, да ће згодном приликом наново на нас ударити. Војвода Шупљикац замоли кнеза Александра Карађорђевића, да нам пошље потпоре у војсци. Кнез допусти, да сваки који има вољу на ову страну прећи може и слободњаци потеку из свију окружја Србије гомилама и са ваљаним вођама одазваше се позиву војводине. Они сачињаваху језгру спомагателне војске српске кнежевине. Од реда беху то домаћи људи и газде поштене, који оставише кућу и кућиште, жену и децу, да рођеној и једнокрвној браћи својој у помоћ притеку, сећајући се ваљада и оних времена, кад је после пада Карађорђевог онострана србадија испод јатагана крвожедних турака милошћу ћесара на аустријској земљи нашла обране, крова, леба и хришћанске љубави.

именује га пуковником и Книћанин оде у логоре банатске, где се са својом војском саједини са народним подпуковником Бобалићем, и од тога доба поче више као несамосталан учествовати у бојевима. —

Пошто се хтело да успеси код Сентомаша, Фелдвара и Ечке не остану бесплодни, одбор се морао бринути о томе, да се створи у Банату једна поуз-

---

Спомагателна војска незаборављеног Книћанина нарасте толико, да је бројала 10.000 момака. Томе се радоваше и велико и мало, али јој се највише обрадова војвода Шупљикац, јер се сада он могаше опрети сваком нападају непријатељском. Шта више могао је и сам већ нопадати.

Али то не беше воља божја. Све се друкчије изменило.

Декембра 15. стиже нам улак ујутру и донесе радосну вест, да је његово величанство цар наш ђенерала Шупљикца за војводу потврдити и њему орден гвоздене круне првог реда дати благоизволео. Ја сам срећан био те сам први ту милу вест војводи донео. Велика беше радост његова, али се упињаше да је од нас сакрије. Цело пре подне провео је он у писаћој соби својој, где се налазисмо ја и његов секретар Александар Стојачковић, или беше у друштву ђенерала Лужетића, с којим је последње дане живота свога врло пријатељски провео.

Тога дана после подне буде јављено, да ће нам преко Ковина јоште доста спомогателне војске из Србије доћи под вођом Милутином, — братом силнога делије и јунака српског Ајдук Вељка.

Војвода Стеван узја коња и поред војене болнице изиђе на баванишки друм да прихвати и добродошлицом поздрави бваћу српску, која се иза ђерма на ледини већ у ред беху поставила. У пратњи његовој нахођаше се: капетан Јевђеније Јанош, корски побочник, ја, оберлајтн. Оренштајн и много млађих

дана точка подпорна за даље нападачке операције, једна средсреда, одакле ће се распростирати његови упливи по целом том пределу, а у исто време припомоћи да се енергично руководе јавни послови по народној вољи. Панчево, као највећа и најбогатија варош у јужном крају Баната, и по своме положају на Дунаву и због највећега броја српских становника, чинило се као да је најудеснија точка за то. [1])

официра . . . После подна војвода пред војском изговори ово: „Добро нам дошли јунаци и браћо! Цио свијет нека види да смо по мајци — да смо по крви и млеку браћа рођена, нек види како браћа рођена, нек види како браћа браћи својој у помоћ стижу.“ — Тек што оволико беше изустио спопаде га суви кашаљ . . . скинемо га с коња и уведемо у предпоследњу кућицу на крају вароши под бр. 1634 . . . (Из живота једнога ц. к. официра.) *Пр.*

[1]) *Положај и важност Панчева.* Панчево је слободни војнички комунитет (погранична варош) са 2000 кућа и 12.000 становника (разуме се према стању у време буне). Лежи на левој обали Тамиша (који на један сат утиче у Дунав) у виду дугуљастог петоугалника са југо-западне стране која је најдужа и има од прилике 4500 корака. Варош је отворена. Око краја вароши куће су понајвише трском покривене, па зато доста слабе, али унутра, особито око две пијаце, врло су чврсте. Улице нису згодне за битку, а и с поља није варош тако утврђена да би се бранити могла. Изван вароши засађени су друмови дрвима, а поред тих дрва вуку се шанчеви. Из вароши води пет главних друмова и то овако: југо-источно у Старчево, источно у Баваниште, северо-источно у Ново село, а северно у Црепају и Јабуку. Југозападно води врло хрђав пут у Земун, који лежи две миље од Панчева. Тај пут води преко Овче и Борче, што у риту леже, и њиме се само по сувом времену

Истина, ту је био установљен поодавна један „окружни одбор", али овај се немогаше никако уредити. Команда немачко-банатскога регйментског округа, — која је имала своју столицу у Панчеву као штабноме месту исте регименте, и која примаше налоге од командујућег ђенерала темишварског, фелдмаршаллајтнанта *Пирета*, који вршаше наредбе мађарске владе онако исто као што је и Храбовски, — сматрала је

може путовати. Између старчев. баваниш. пута води један дрвима засађен пут у војловичку шуму. Идући овим лежи с леве стране усамљено војничка јако зидана болница, а с десне стране народни врт и грађанско стрелиште. Од баваниш. до црепајског пута линија је од 3200 корака. У паралели са тим фронтом тече блатави треском обрасли *Надео* који је од прилике 50—60 стопа широк и 5—6 стопа дубок и тече кривудајући југо-источно око војловичке шуме. Три камена моста воде преко Надела. Осем мостова немогу коњаници и тешка кола нигде, а пешаци само где-где преко Недела прећи. Са обе стране су виногради са појединим кућама. Од црепајског пута до јабучког ђерма, где је наблизу Тамиш, има 1500 корака. То је леви бок што се наслања на Тамиш, а јабучким друмом простиру се на 3600 корака виногради. У том растојању скопчава исту вишу обалу Тамиша са Наделом прсобран, који по где-где бедема има. У лето 1848. год. направише панчев. власти тај прсобран. Ту беху и мали затворени шанчеви, због којих се неможе лако до ова два друма доћи. Ту и код бедема беху направљена згодна места за топове. Прсобран беше једно 6000 корака дугачак. Земљиште што је испред вароши било је до поменуте шуме и виногради отворено. Декембра направише се мали шанчеви изван вароши, где почиње новосел. пут... По своме природном положају може се Наделска линијасамо, дугачки шанац и војловичка шума бранити, ако би за то, више од 40.000 војске требало.

сваки покрет као противан и сваку одборску агитацију угушиваше што је могла већма. У томе је потпомагаше још и оближње помаџарено штабно место Бела Црква у илирско-банатској регименти, у којој је заповедао хонведски мајор *Мадерспак*, један немачки земљодржац из Баната, као главни заповедник, па подпомагаху је и сами маџарски и немачки становници Панчева, о којима се одавна већ знало да су у договору са онима који хтедоше да распростртом буном стану на пут српским намерама. Одбору је дужност била из предосторожности да те становнике савлада и да узме Панчево што је могућно пре под своју власт. Једна експедиција у ову граничарску општину, то беше први и најхитрији задатак који се мораде разрешити. — 11. Јула (23) дође председник одбора на челу своје војничке чете у Панчево изненадно, узе осам тапова што беху ту у вароши, заповеди да се напуне и одвуку на главну пијацу, па ту прећаше да ће без обзира пуцати, ако би се ма ко где усудио да се његовим заповестима противи. Мађистрат буде позван у општинску кућу, а тако исто и најзнатнији вођи маџарски. Наоружано српско становништво би позвано и постављено на главној пијаци под заповедништвом српских официра.

И то се још мора у обзир узети, да је у то време Надео замрзнут био тако, да се преко њега јахати могло

У Панчеву се у то време лише топови од 6 фунта. Општине су давале за то звона и разна посуђа. Овде се правише и лафети и картечи. Војска је отуд добила 8 топова. Магазин окружни стајао је под надзором грађанина Косте Јовановића. (Из жив. офиц.). *Пр.*

Мађарским и немачким становницима поискано буде оружје и као јемство да ће се то извршити задржани беху предводиоци устаначки у општинској кући.

За мало часова било је на месту око 2200 комада оружја. Истраживачи пронађу знатну количину џебане и опрема убојних, испипаше и то, да има у прозорима и гвозденим капцима и прорезаних рупа за пушкарање. Не беше дакле никакве сумње на што се то спремало. Мађистрат је пробавио ту целу ноћ и док су фитиљи на топовским фаљама пињили, издаде одборски председник проглас од 12 (24) Јула на разна племена у Банату. Свима варошима, селима, свима вероисповестима и народностима, и не само Србима, но и Мађарима, Хрватима, Словацима, Немцима и Румунима, као и свакоме човеку, који само није ништа непријатељски предузимао против српске ствари, беше обезбеђена сигурност и слободно становање и заштита и одбрана против сваког непријатеља и против сваке могуће неправде. Напротив пак против свакога непријатеља истих, па ма то био и сам Србин, беше одређена ратна сила. Који прими какав налог од ма каквога надлежатељства што је покорно мађарскоме министарству, а одбор о томе не извести, — који оружје или џебану притаји, — који са Мађарима јавно или тајно ради противу српске ствари, морао је бити предан панчевачком окружноме одбору да се казни. Места, која су хтела да чине као издајничка, чула су претњу, да ће их снаћи онаква иста судбина као и Сент-Михаљ и Уздин. Све дотадашње врховне власти, ђенерални, региментски и погранични команданти, сви комитати (окрузи) и мађистрати (варошки судови) беху збачени и поза-

тварани, и изађе забрана на све и свакога, да им се непокорава.

Да би се продужио рад око народне ствари беху установљени местни одбори, који ће вршити послове на језику оних становника-мештана, којих има највише на броју, али ти одбори беху под окружним одборима а преко овога и под главним одбором који беше у Карловцима. Прокламације и налози аустријскога министарства морадоше се тако исто предавати главноме одбору да их он разгледа и донесе решење. За главнога заповедника панчевачко-делиблатскога логора најпосле буде наименован Бобалић. Манифест се закључавао овим речима: „Ми се боримо само противу онога, који проклиње устав, који хоће да самоме себи извојује слободу, а за нас остале спрема ропске ланце, — који носи у устима братимство, а у самој ствари хоће да нас употребљава као слуге, који на послетку угарску државну касу, која је већином напуњена славенским, немачким и румунским знојем, злоупотребљавају на корист малене једне политичке странке од мађарскога племена и хоће да нам сплету ропске мреже.“

XIII.

Неочекиване победе српскога оружја, нагли полет, који узе покрет те од обичнога противлења постаде снажна снажна противна страна, од скромних депутација пак претвори се революција, свакидашња напрезања и моћни напори, немогоше проћи, а да не подејствују и на оне кругове, којих најближи рад,

стањем ствари у Хрватској, као и на доњем Дунаву, беше установљен — на аустријски двор и на мађарску владу. Онај, још пре два месеца беше се решио не за но против српске ствари, али опет није се одважно сасвим, да је принесе на жртву мађарској државној теорији, но да јој да неке повластице, па да се њом послужи као сретством да се утврди аустријски престо на новоме темељу. Аустријски двор признаде дакле сад да је у српскоме покрету снага, која би и сама за себе могла изабрати такве путове који би толико исто донели користи целој држави као и они, које друге народне странке у Аустрији, немачка, мађарска и италијанска — снага, која је осем тога признањем дошла до тога, да би могла поред Хрватске послужити да се створи централизирана општа монархија. Угарска влада са своје стране признаде, да нема посла са једном разбојничком четом, него да има да се бори са наоружаним народом. Пошто већ беше далеко забасала, да пристанком на жеље српткога народа покрет у једанпут угуши [1]), морала је тим већма да удвојава снагу и да се напреже, да употреби сва средства правна, што су јој на расположењу, па и саму силу, да би само остварили што намеравају, јер признаваше, да је њено одржање на

[1]) Мађарски владин комисар Егреши јавља кошутовом листу „Kossuth hirlapja“: 18 (30.) Јула био је један парламентар у римским шанчевима. Срби му рекоше, да су готови да одма положе оружје, ако им се одобри избор војводе и патријарха, ако им се обезбеди језик и вероисповест, ако се призна војводство као земљиште у мађарској круни, а војводи се дозволи да има место и гласа у сабору.

Прев.

доњем Дунаву постало сталан уплив њене сталности и да јој планови аусријскога двора пред очима стоје.

Човек, коме аустријски двор повери да управља са хрватском буном иа ползу престола и да учини да Угарска са свим припадне аустријској држави, беше бан тројedне краљевине — Хрватске, Славоније и Далмације. Ручно писмо царево и краљево одобраваше му у томе смислу све што буде чинио и даде му велику власт. Човек, који могаше то најбоље узети на се да покрет Срба удеси у једноме правцу, коме ће то исто бити цељ, чињаше се да је патријарх, кога су сматрали код двора као особу од великог уплива и због дубоке старости држали да је то старац који је више заузет за умереност него за революцију, која ће све да поплави.

Како су неповољно испале и аудијенције у Инспруку 2. (24) Јуна; како је мало наде било, да ће се при изравнању, које је требао да покуша надвојвода Јован, измеђ Хрватске и Угарске, обазрети и достојно оценити зкључци од 1. и 3. Маја; како је малодушан био кад се враћао из Инспрука у Загреб патријарх; нада да ће се на леп начин изравнати ствари спорне, које се беху увелико замрсиле, — да ће се мирно признати избор и закључци карловачки, — није нигда из главе избијао.

Осмодневно задржавање у бановој престолници, на што га намора болест кад се повраћао с пута даде му прилике да се савршено увери, да је одобрење жеље српскога народа тако исто тако нешто што ће потпомоћи Аустрију против Угарске, као и испуњење Хрватске жеље. И сам патријарх беше тврдо убеђен, да српскоме народу, који је одбијен од угарскога сабора и угарског краља, неостаје ништа друго,

него да се преда у руке аустријскоме ћесару, и ако се овај још с почетка устезао да прими народ, који му се нуди као жртва. Српски народ није требао да изнуђава да се испуне сва обећања што су му дата раније, него их је морао наново да заслужи. Као и све вође славенске партаје у Аустрији, тако се држао и патријарх против аустријских противника.

Карактер, који се огледаше у српскоме покрету радом одбора и његовог председника; није могао да се допадне патријарху, пошто се врати у половини Јула. Добивене битке зачудише га и учинише не мали уплив на гордост његову; војничке пак опреме, логори, подељења војске под предвођењем официра, који су били одани душом начелима одборовим, узнемирише га тако, да му се то јавно на челу читало, и неможе сакрити. Подигоше се јавно гласови, који набрајаху узроке овога узнемирења, што прећаше да ће да поништи и уплив и славу патријархову. Његова блиска околина одпоче прва да га сматра за човека „нерешљива“, непоуздана за народну ствар, а одбор за човека колебљива, којим владају упливи, и поводљивца из Инспрука. Паметан један корак спасао је патријарху и уплив и славу, да нетреба његову особу, да нетреба, као што он мишљаше, метати народну ствар на коцку. Он се дакле стави одбору на расположење и похита у несигурно Панчево, пре но што је оружјем покорено, да својом личношћу и говором задржи противнике од буне, — он оде у логоре да одушевљава сакупљене војничке чете. Народ га свуда, где се појавио, поздрављаше јавним светковинама и одбор му даде чин „управитељ народа.“

Овај је акт био од решавајуће важности за даљи развитак покрета.

Први и најважнији корак би учињен, да му се да онај правац, којим удараше Бан предводећи хрватски покрет. Патријарх узе управне узде у своје руке, уплив одборов ослаби, јер га он раздели на одељке за поједине управне гране, којима се сам окружи и смањи власт младоме одборском председнику. давши му ограничениjу власт, т. ј. главно заповедништво над народном војском, али тако да је удаљен од свију управних послова.

Долазак Банов у Славонију и Срем, популарност овога ђенерала, кога побуњеници украсише војничким и грађанским одличијама, могла је да послужи, да се тај правац нешто предуготови а нешто и утврди, Где је год дошао Бан, тамо је повторавао: да ће да ослободи испод гадних мацарских окова не само Славене у Угарској, него и по целоме царству да ће да ослободи народе од туторства других племена, те да им тако задобије оно право које им је дано као народу. Где је говорио ту је доказивао народу, да утврђење народних интереса, због чега он стоји под оружјем, са утврђењем Аустрије напоредо стоји, да се Угарска за цара аустријског покори, да се Славенство у Аустрији подигне на важнију точку.

Самостално мацарско царство и робовање јужних Славена; уједињена Аустрија и равноправна важност Славена, то беше чаробна изрека, којом човек од народа, како он говораше, и у коме народу оличене беху све његове жеље и надања, замађија духове и овлада свима. Официри из војничке границе, који су то више ценили са лојалности војничке, пре су били за то, да се одрекну свога чина, него да ступе у побуњеничке редове, па с тога ступише у српску устаничку војску. И сам Бан шиљаше це-

бану и веште топџије, и кнежевина Србија умирена таквим правцем ствари, допусти да могу нови својевољци прелазити и нехте забрањивати ни то, да се џебана и новчане потпоре шиљу из Београда у све логоре по Бачкој и Банату. Уздање Аустрије да би у српском покрету једини верни њен савезник могао бити, пошто је интерес српски био непрестано против неких правних сањарија у пештанскоме парламенту, допуштало је сада и посланику аустријскога двора у Београду, подпуковнику Мајерхоферу [1]), који је још у време бомбардања Карловаца био наклон српскоме покрету и који је од то доба сам собом добијао из Беча упутства, да се приближи патријарху, па да поверљивим начином интересе свога двора код одборске управе у Карловцима зтступа а у исто време и да обећа Србима у српскима предузећима помоћ аустријску. То, што се није држало ништа на министарски сто у аустријскоме царевинском скупу, задржавало је конзула београдскога од даљег терања политике да се постигне замишљена цељ, тако исто, као што се и Бан инспрушким манифестом од 10. Јуна заваравао.

Српска буна била је у свези са Хрватском, она немогаше од тада ништа друго но да заступа и да се бори са аустријске интересе. А за то им је обећававо да ће им и њихово бити осигурано.

Али још је стојала маџарска влада са поузданошћу у српским областима — она имађаше градове своје. Да су и ови прешли на страну Банову — онда би била аустријска снага бар у јужној половини

---

[1]) У то време ђенерал и дат му беше највиши чин у Војводини, чин вице-војводе.

Угарске претежнија. Бан писаше команданту темишварском и позва и коменданта петроварадинскога на саставак код ћелије „Марија шнее," на половини пута између Карловаца и Петроварадина. Ђенерал Храбовски дође 7. (12.) Јула на одређено место. Преговор би започет у једној кући на страни и ђенерал позван да се придружи ствари за коју се бори и Хрватска, а позив би потпомогнут тиме, да се ова ствар не само тиче аустријскога двора, него да се и ради по његовоме овлашћењу и одобрењу. Ђенерал се позиваше једнако на своју војничку дужност, која му налагаше да се покорава строго налозима онога двора, који га је поставио. Одељивање цара аустријскога од Краља угарскога беше старôме ратнику чудновато, јер је он у својој оданости према једној особи, обадва достојанства у себи спајао, па и ако би баш једноме од њих служио, то би се он вазда држао тога тога, што му се на артији напише и преда у руке. Преговор би напразно и мораде се се пустити да реше ратне прилике оно, што се не могаше прекинути изборном влашћу.

У Кабинету тако исто као и у пештанскоме парламенту догађаји код Сентомаша и Фелдвара учинише те се изроди неповерење у највећој мери, и то неповерење спрам оних људи којима беше поверено да чувају мацарске интересе на доњем Дунаву. Комисаре окривљаваху да су били лењи и неодважни, а ђенерале да су били неспособни и непоуздани.

И би закључено, да се позову сви они са јужнога бојног поља као кривци као узрочници тих претрпљених губитака, као помагачи српскога покрета који показиваху да штеде и да су слаботиње па нехтедоше употребити силу коју им даваше пу-

помоћство. Нови вице-гешпани беху наименовани. *Мориц Сентќираљи*, један од најватренијих говорника у скупштини, коме се веровало као затуцаноме мацару, буде послат у Бачку као владин комисар.

Патријарх као узроковач мајских закључака и што се није хтео покоравати владиноме налогу па да сазове црквену скупштину тек 15. (27.) Маја, па онда да распише за 15. (17.) Јуни, би збачен са митрополитским достојанством и позван на одговор. А грчно-неунирани владика пештански Платон Атанацковић, одређен да га заступи као последовач.

Нови комисари бише палатинским писмом овлашћени, да заведу у побуњеничким крајевима засебне революционске судове, у којима ће судити чланови из војске редовне, из Хонведа и из гарде, и који ће судови са највећом строгошћу пресуде доносити као преки. Даље војена снага биће увећана својевољачким четама а парламентским решењем би закључено, да се позову у Угарску све мацарске регименте што су становале изван царства (изузимајући оних које се бораху у Италији), па труне да се створе и из наследних земаља. Да изврше све нужне мере прекога суда беху одређени ђенерали Храбовски, Бехтолд и Пирет, а и закључак о измени трупа беше оправљен краљу на потврђење. Али Храбовски, коме беше огадио већ тај положај, у коме је вршећи дужност често у непријатне сукобе долазно, молио је да га отпусте, а ђенерал Пирет да га ставе у пензију.

Војени министар Месарош пак каза дому, да ће он сам да иде на бојно поље, и да ће све опреме сам да разгледа и предузме, па тиме да да прилику браниоцима отаџбине да поравнају све шкрботине што су начињене на мацарскоме мачу.

Најгоре време

XIV.

Ток ствари у Карловцима није има претходно уплива на развијање догађаја на бојноме пољу. Наредбе што су дошле из Пеште учиниле су само веће огорчење, учинише да се колеба и искрене ватра племенскога рата, фанатизма, крвожедности, тираније и ужаснога свирепства. Док су се сваки боговетни дан догађали бојеви на римским шанчевима, код логора алибунарског, перлескога, томашевачког, врбаског или белоцркванскога, малени али крвави, нападаху у свима местима становници Мађари и Срби један на другог, пљачкаху и гоњаху један другог и чињаху данас овде сутра онде „сицилијанска вечерња“ (ужасну сечу и убијство). Док су крвни судови у Бечеју, Бечкереку, Кикинди и двадесет других места радили, падале су свакидашње жртве, сукобљаваху се овде-онде мађарске и српске војене патроле, а на пустарама догађаху се крваве битке и вешаху у највећој мери прве што би наишли, старце, жене и децу. Морала би се написати читава кроника о тима свирепостима, ако би хтело да се претстави све верно у то време, које бележи историја ратна двају народа, који се беху заверили да један другог истребе. Један мађарски официр писаше у оно време „Кошут хирла,“ — у органу пештанскога кабинета: „Од ухваћених вешају се сваки дан по два три, а на попове ће доћи ред најпосле.[1])

Варварства, од којих мора да се потресе душа, објављивана су у мађарским листовима онога времена, као да су од Срба, а српски листови причаху

[1]) В. писмо из врбашког логора од 1. Августа.

тако исто о Мађарима. То је доказ да је било тако и с једне и с друге стране, и да ће историја требати само да пита, ко је то допустио.[1] Па и саме цркве нису биле штеђене. Црква фелдварска беше прва између многих српских богомоља које кроз два лета беху опустошене и поругане. Мађари су се при тим неделима ослањали на право законско против побуњеника, а Срби на нужну одбрану.

Али код све упорне борбе није се дошло до никаквих других последица, но до тога, да се мере обе силе, а не похвали се ни једна ни друга страна каквом сјајном победом.

---

[1]) Мемоари о мађарској револуцији казују небројене примере тога свирепства по мађарским податцима. Није могуће ни замислити, да се који рат водио са оваком свирепошћу. Ко је пропутовао по земљи после рата, могао се о томе лако уверити. Грдан је то грех, против историје, кад мађарске мемоаристе у претстављању ове особитости мађарско-српскога рата једнострано говоре. Дугогодишња мржња двају ватрених, страсних, у нижим сталежима скоро полудивљих племена, распламти се и скочи један на другога, и било би лако, да своје причање искитимо анегдотама, па не би уступило онаквоме, којим су неки писци делу историју српскога устанка попунили, мислећи да су све исцрпили, као н. пр. Шлезингер. Као споредни одломци могу ове појединости да се приброје српским поданицима, којима ми недајемо више важности но онима што их причају мађарски писци. Прорашље није битно ни у историји као што није није ни у животу. Само нешто битно може да има историјскога значаја у целоме.

У старом Врбасу сељака Симеона Илијћа нападоше мађарске гарде и пошто га јако из-

На равоици неузинској бораше се једно оделење војске од 7—800 људи, све сама редовна војска и коњица, готово целе недеље Августа месеца против једне чете ополченака из Јарковца и Томашевца, која је по мацарским навештајима бројала 200 пешака и 150 коњаника. Код Беле цркве нападоше Ленкејови хусари једну чету Србијанаца, која хтеде да продре у варош, али се набрзо повукоше к Вршцу, а оставише да је бране становници. Из Перлеза нападоше Срби у Банату на Уадин и спалише га; код Паланке у Бачкој дође један мацарски убојни пароброд и запали место Нештин, па се одмах затим поврати. 20. Августа (1. Септем.) погибе млади мацар-

---

бодоше одвукоше га у Ст. Врбас. Ту га привезаше за колац и оставише га четири дана на киши и ветру, док му нису ране почеле заударати кужно. Мајор Цинтула остави човека на умору. У истоме месту беше убијен и учитељ Кузман Стојачковић после много мучења.

Седамдесет-годишњу бабу, Тоду Ковачеву, 2. (14.) Јуна ухватише мацарски крсташи и дотераше је у Врбашки логор ударајући је бичевима где је после деветодневне муке на колац натакнута. Док су је нечовечно мучили и док се борила с душом од жеђи окренуше је к сунцу. Така иста судбина стиже и сељаке Ивана Стокића, Васу Кучина, Петра Попова, Јанка и Васу Мијајлова из Ст. Врбаса.

Андреју Гаванскога из Сентомаша ухватише на путу за Фекетећ, дотераше га у логор, и пошто беше једноок, ископаше му и друго око. После битке сентомашке, која испаде несретна по Маџаре, привезаше га за колац, и шибаше га и полумртва на крају села приковаше клинцем за дрво.

ски гроф Зичи код Врбаса у боју са једном четицом Србијанаца, а на десет дана после тога пуковник Кастиљоније нападе Србе код Јарка на римским шанчевима.

У сред тога колебања искрсну врховни вожд српски, који не беше на бојишту поодавно, због напрасне смрти женине, коју сахрани у манастиру Ковиљу, у опшанченоме Сентомашу, и мацарски ратни министар, као што рече у парламенту, у Сегедину. Ту се требало надати великоме окршају који ће се скоро збити. Обе стране биле су на то принуђене. У Пешти се викаше с тога што се слабо ради а у Карловцима што се лакомислено троше силе.

Велике војске, које су живо долазиле из целе северне половине Угарске на југ, беху већ од неколико недеља разасуте од Беле цркве преко Вршца, Темишвара, Сегедина, Кикинде, Сомбора и Петроварадина, а поједини логори у Бечкереку, Бечеју, Фекетехеђу, (Фекетићу) Врбасу, Старом Керу и Темерину намештени. Спрам таког положаја, и ако раштркани и слаби, беху Срби ограничени на шајкашки округ, на велике римске шанчеве и на околину Сентомашку.

Такво стање познато је било у војеноме мацарском савету као и у српскоме, и док је Месарош наређивао да се растурена мацрска сила прикупља уједно, морао је Стратимировић гледати, како ће линију непријатељског логора разбити и снагу поред канала спрам Сомбора распрострти, чиме би непријатељска маса била раздвојена, а с друге стране српским местима у горњој Бачкој помогло се, да се придруже устанку. Да би се то остварило, мораде се пре свега заузети барски положај код Сирига, где је најважније прелазно место преко криваjске

бере и сообраћају мађарског логора с ове и с оне стране бере много било од хасне. Сви дотадашњи покушаји беху узалудни. Па и ако кад испаде да се заузме, опет се после неколико дана мораде напустити. Стратимировић се дакле реши да одпочне бој. Ноћу 31. Јула на до 1. (13.) Августа одоше Срби, 2.000 људи са 8 топова, из логора и одјурише на малени колима, која им морадоше служити место лаке коњице, преко пуста к Врбасу. Кад би им сретно испало, они би могли Сириг изненадно и можда и без боја заузети. Свакако је изгледало на то, да ће им се дрзкост крунисати повољним успехом. Од мађарских предстража није било ни трага на далеко у околини и дугачак ред кола напредоваше ненаилазећи на препреке к Врбасу. Али сад у један пут их поздраве топови. На пољима врбашким стојала је трипут већа мађарска сила под ђенералом Волихофером у бојноме реду. У логору врбашком дознали су шта намеравају Срби па их очекиваху. У високоме кукурузу, преко кога су летила ђулад из топова од врло великог калибра, заповеди Стратимировић да се стане. На битку се није могло ни помишљати, главно беше да се само сретно повуче натраг. А да би се то могло учинити, мораде се озбиљно у бој упустити, да се противник превари у томе колики је број војске. Срби поскакаше с кола, повукоше их у кукуруз, начинише фронт и пођоше 600 корака у напред да се осигурају од топова. Кукурузно њиво и ред винограда, који се протезаху поред канала скоро до Врбаса, морадоше да им прикрију слабину. Док су оба крила мађарска почела да се покрећу напред, морадоше 200 Србијанаца да заузму винограде и да привуку непријатеља к себи, пуцајући стрелачким редом

али живо. Тиме улучише Срби згодну прилику, да своје топове на 400 корака спрам маџарске коњице привуку. Док се коњица за неко време повлачила под јаком топовском ватром а маџарска пешадија наваљивала на винограде, главна српска војска доби прилику да се повуче натраг у реду. Њихови топови и чаркаши иђаху за њом пуцајући непрестано. Дрска борба и у кукурузу сакривена кола учинише те Маџри држаху да је та малена чета само предњи део војске, а повлачење сматраху за ратно лукавство. С тога нехтедоше Србе гонити, а они тим добише времена да се повуку у Сентомаш.

Развучена маџарска војничка оделења почеше сад да се покрећу тако, како би се усредсредили у знатнијој бојној линији. Али војени министар врати се брзо у Пешту, пошто је са ђенералима држао војени савет, да 4. (16.) Августа да сам собом извештај дому о победама маџарскога оружја код Јарка, Сентомаша и Неузине.

5. (17.) Августа виђаше се војничка сила од 40.000 људи са 80 топова на окупу, која беше опсела малене али врло згодне положаје српске. Од Петроварадина вијаху се заставе преко Темерина, Ст. Кера, Н. Кера, Врбаса, Фекетехеђа, Ст. Бечеја, Терека, Бечеја, Таваша, Бечкерека до Ечке, по сред Бачке, на северној обали канала и на левој обали Тисе.

Тако окружени стојали су Срби, око 10.000 људи са 45 топова, у маленом полуокругу од Тител преко Турије и Фелдвара до Сентомаша поред десне обале Тисине, а нешто и на јужној, нешто на север- обали канала. Да Маџарима испадне за руком да заузму Перлез и Тител, срце покрета, малена сила

српска у около Сентомаша, са свију страна затворена и без саобраћаја, неби се могла ни часа одржати. Сентомаш би морао пасти и била би решена мађарска победа на доњем Дунаву. Да се то извојује беше план, па зато се и нападало на све српске положаје, што је закључно војни министар пре но што се врати у Пешту.

Стање Срба, и због њихнога маленог броја и због оружја, беше јадно. Једина срећа, у коју се могаху уздати, беше им згодан положај, на тој сили беше им одважност, одушевљење и самопрегоравање. Обале Тисине дуж целе линије од Титела до Фелдвара тако су блатне, да једва неколико места има, којима би се могла послужити већа војничка сила. Те су точке код Камена, Мошорина, Жабља, Тавашa и Чуруга; ту је била потребна слаба посада, па да спречи прелазак грдне велике војске. Кад су те точке поседнуте, онда је Тиса осигурана, десно крило покривено. Средиште српског положаја беху места Турија и Фелдвар, на јужној обали Францова канала, заклоњена оностранском баром пред непријатељем. Лево крило небеше заклоњено од природе никако. У Сентомашу, потпуној точки овога крила и закључној целога положаја, мораде се накнадити оно што не беше од природе, мораде се утврђивати. Ту се морала скупити главна сила и спремити за очајну борбу.

Сентомаш, место са 8—10.000 становника, лежи на северној обали Канала на узвишеноме месту, које окружено криваjском баром изгледа као и Коморан, сајужењем Вога са Дунавом. Спрам Врбаса је отворена страна. Мост преко Канала води у јужну Бачку к Темерину и римским шанчевима, а узан

насип преко баре к Ст. Бечеју, Фекетехеђу у северну Бачку и даље у Угарску. Кад су оба та пролаза опшанчена, онда је још остало да се осигура и отворена страна к Врбасу и Сентомаш је био утврђен. Мост је бранио један брежуљак на јужној обали Канала, а насип један шанац налик на звезду, који прозваше Србобран. Отворена страна беше неколико стотина корака изван места заклоњена опкопима, који се као и палатинални шанчеви Коморански право преко површине канала до Баре пружа. Јужни крај ове пруге, који се зваше врбашки шанац, био је одвојен од канала трсковим ритом, а северни утврђен добрим шанчевима у виду месеца.

6. (18.) Августа поче се покретати мађарска војска. Ђенерали Белхолд, Едер, Храбовски и Волнхофер предвођаху војску, а Коловрат, Бакоњи, Естерхази и Ернест Киш управљаху одељењма. Дамјанић беше као мајор код једнога хонведскога батаљона. Мађарска главна сила, од 25.000 људи са 40 топова, пође к Сентомашу, једна колона од 10.000 војника са 20 топова против Турије и Фелдвара, а остатак војске беше одређен да заштити прелазак преко Тисе и да доврши опкољавање Срба, пресекавши им свезу са Тителом, а у случају победе да их сатре. Још после подне тога дана беху нападнуте све точке и отвори се бој са вишечасовном топовском пуцњавом; на више места букну ватра, али не беше никаква даљег успеха.

Врховни вожд био је тог дана са главним станом у Јозефдорфу, у шајкашкоме округу. Кад је чуо за нападај, предаде он обрану са стране Тисе Сурдучкоме, заповеднику римских шанчева, и похита са две кумпаније одважних граничара и два топа још

ноћу поред мађарских предстража к Сентомашу, дакле на време да преда обрану важних точака Турије и Фелдвара вештим вођама и да сам собом предузме обрану Сентомаша.

Топовска ђулад, што сутра дан око 3 часа у јутру долетаху у главни стан врховног вожда, казиваху, да се почиње с нова нападати на Сентомаш, а грмљавина топовска из даљине, да је напад отпочео на целу линију од шест миља.

Против Сентомаша, као главне точке нападне, ишла су три војничка одељења: једно правцем к врбашким шанчевима, друго к мостобрану, а треће против звезданог шанца и барскога насипа. Све три колоне отпочеше у један мах страшну топовску ватру и појависе ватра из нова на многим местима. Жене и деца дочепаше канте и гашаху запаљене куће; старци и младићи пођоше да бране и навалише у шанчеве певајући стару ратну песму. Мостобран брањаше *Вноровски*, јако одважан и хладнокрван пољак, кога одбор посла да уреди српску артиљерију и који беше наименован за заповедника свега српског топништва, — са 1.500 граничара, 200 Србијанаца и 4. топа. Звездани шанац заузело беше 500 србијанских стрелаца. Барски насип брањаше *Радонић* младић, који пре тога нигда није служио у војски, али се при свакој прилици показиваше као јунак и врло способан комендант. Да би са маленим средствима много израдио, повуче он преко ноћ своја два топа преко развалина једне изгореле куће, и своју кумпанију граничара сакри у шибљике, и постави се тако, као да је имао под собом читаву регименту.

На врбашкој линији стојало је под *Бигом* и *Восникем* око 4.000 петроварадинаца, шајкаша и Србијанаца, шарена војска, која беше побацала своје граничарске мундире и одела се све у сељачко руво, па весело поред гајди и хрђаве пољске банде попеваше. Спрам Турије очекивала је једна колона да се употреби. После двочасовне пуцњаве топовске са обе стране пођоше мађарске колоне, једна против мостобрана а друга против барског насипа на јуриш, највећа, приближиваше се на 300 корака врбашкој линији, да закрили неравно земљиште и да отпочне страшну пешачку борбу.

Јуриши на мостобран и на барски насип беху при свем том одбијени; тамо их одби Вноровски а овде Радонић. Обадве колоне повукоше се натраг и неко време трајаше одмор, за време кога су само непрестано сипали ватру на звездани шанац и мостобран. У последњем беху тиме три топа покварена, а то је била околност таква, која би морала припомоћи да падне мостобран, ако би се јуришало још једанпут. Око подне покрети мађарске војске показиваху да се промение нападни план. Чинило се као да хоће сва војска да заузме положаје до којих ватра небн могла допрети, па да нападну на најслабију страну изнова, на врбашку линију. И доиста наскоро затим почеше вући нове топове на 6—700 корака до линије и почеше наново пуцати, док је међутим једна батерија с оне стране канала у унутрашњост линије, где је била отворена страна, ужасну ватру почела да сипа. У исто време појавише се и јуришне чете на бојноме пољу и пођаше напред под заклоном своје артиљерије.

Стање Срба беше сад најочајније; све је зависило од ратне среће кроз неколико часова. Најстраховитије рушила је она батерија са стране. Њу спречити, то беше најпречи задатак. Вноровски похита отуд са мостобрана, намести топове на звезданом шанцу и поче из њих сипати ватру на противника, који им се непрестано одзиваше. Батеријама пред линијом није могло ништа да смета, јер оно мало заоставших топова што беше у шанцу, мораде најснажније да одбија јуришне колоне што им се приближиваху, само да их картечном тучом количко-толико .пореметн. Два од тих топова наскоро пропадоше у песак. Србијанци на то скоче, одвоје цев од лафета, наместе је на прсобран и продужаваху то једнако, колико би се год пута цев претурила. Ворровсковим топовима испаде, те поквари неколико непријатељевих топова, те се та ужасна батерија мораде натраг повлачити. Но на левом слабијем крају шанца, где се бара била прилично исушила, прве јуришне колоне дођоше до опкопа при свем том што је картеч сатирао, и пуковник Бакоњи са два батаљона пешака од регименте Александрове прискочи к својима са победоносним усклицима. У тај мах борило се дивљачки с обе стране; нико се небојаше смрти. Један официр из поменуте регименте ускочи у тренутку, кад хтедоше Срби да избаце један топ, на шанац и спремио беше пуну шаку земље да запуши топ који сипаше ватру. Но у један пут севну — и официр лежаше пред топом раскомадан. На крају шанца беше једна гомилица Србијанаца. Док су се сви корак по корак пред нападачима повлачили, они нехтедоше никако своја места напустити, и ако им је над главом била извесна смрт. Са дугим арнаут-

кама у рукама и витким ханџарима у зубима јурише они на бајонете једне кумпаније што продираше, и тек преко потока од крви могли су нападачи да прејуре. У тренутку кад беше највеће очајање носаше један Србијанац главу маџарског војника на врху ханџара ружећи тешко победиоце и не пусти је док и сам са главом заједно непаде на лешине, јер га прободоше двадесет бајонета. Сентомош би био изгубљен да су јуришни батаљони били већма подпомогнути од војске што вђаше за њима. У томе решавајућем тренутку притекоше Бига и Босниќ са својим батаљонима јуначких граничара и Србијанцима који почеше већ да уступају; борба се понови, топовска ватра удвоји се против јуришних колона и најпосле их поремети, те нададоше бегати. Оба батаљона што беху продрла нађоше се у нужди те морадоше после крвава боја да напусте освојене шанчеве. Добош лупаше на свима странама да се повлачи натраг. Србијанци јуришају из шанца и гоњаху непријатеља до његова старог положаја. Али маџарска војска повуче се у врбашки логор.

Бегство маџарско из Сентомаша учинило је те се морадоше нападне колоне повлачити на целој бојној линији.

Важно место Турију брањаше *Јовановић* од много веће силе непријатељске пуних шест часова, при свем том што се поче на многим странама појављивати ватра, док шајкашки официр *Дадинов* са неколико стотина шајкаша и два топа, заклоњен високим кукурузом, изненадно не дође нападачима иза леђа и одби их натраг.

Један мост на сплавовима остаде у рукама шајкаша.

Место Фелдвар бранио је народни официр Прњаворац од 3—4000 непријатељске нападне војске, која такође остави своје мостове. Дуж Тисе трајала је седам часова страшна топовска грмљавина и нигде се и не покуша прелаз, осем код Таваша, где се Мађари помогоше лађама. Једна од тих лађа беше разбијена и потону.

Глас о битки сентомашкој учини те се више непокушаваху напади.

Губитак с обе стране могао је износити на 1500.

(Свршиће се у II. свески.)

прочитао 17/5 1898.

Кад се почело дело да ради, мислило се да ће довољно бити да се прва свеска заврши бројем XI. и с тога је штампан садржај напред у првоме табаку. Али доцније, пошто слог изађе много ситнији и гушћи, но што смо мислили да буде, видило се да то неће бити доста. Него како му драго, ми нехтедосмо да изиђе мања прва свеска од ове, па с тога смо скоро још толико додали и неке тамније и занимљивије стране расветлили.

Ево садржног додатка за I. свеску:

XII. — Српски покрет и политика кнежевине Србије — Посланство Книћаниново — Противничка буна у Панчеву и прокламација од 12. (24.) Јуна. —

XIII. Супротна дејствовања на аустријски двор и нове наредбе угарске владе. — Патријарх и његов правац — Он постаје управљач народа — Бан — Конзул Мајерхофер — Састанак Бана с Храбовским — Мориц Сент-Кираљи — Патријарх уклоњен — Революционске суднице — Храбовски отпутова — Месарош.

XIV. Преки судови и српска јарост — Мали рат — Неузина — Белацрква — Вршац — Уздин — Нештин — Врбас — Јарак — Други напад на Сентомаш.

Прев.